

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

**ROZDÍLY V AGRESI A HOSTILITĚ
U MUŽŮ A ŽEN**

**Differences between Male and Female
Aggression and Hostility**

Magisterská diplomová práce

Autor: **Markéta Hrabáková**

Vedoucí práce: **PhDr. Olga Pechová, Ph. D.**

Olomouc
2012

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: Rozdíly v agresi a hostilitě u mužů a žen vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 28. 3. 2012

.....

Velice děkuji PhDr. Olze Pechové, Ph. D. za odborné vedení magisterské diplomové práce.

Také děkuji Ing. Pavlu Hrabákovi za pomoc se statistickými propočty k výzkumné části práce a všem, kteří mi pomohli získat potřebná data k výzkumu.

Obsah

Úvod	5
TEORETICKÁ ČÁST	
1. Agrese a hostilita	7
1.1. Definice agrese	7
1.1.1. Pojmy příbuzné agresi	8
1.2. Motivace k agresi	9
1.3. Příčiny agresivního chování	10
1.3.1. Biologické předpoklady agrese	10
1.3.2. Sociálně-kognitivní pojetí agrese	13
1.3.3. Model frustrace-agrese	14
1.3.4. Agrese v pojetí pudu smrti od Sigmunda Freuda	15
1.4. Druhy agresivního chování	16
1.5. Definice a druhy hostilního chování	19
2. Vliv pohlaví na agresivní a hostilní chování	20
2.1. Pojem gender a jeho historie	20
2.1.1. Genderové role	21
2.1.2. Rodová identita	22
2.1.3. Lidská sexualita	23
2.1.4. Pohlaví	24
2.2. Vliv výchovy na agresi mužů a žen	25
2.3. Agrese a hostilita u mužů	25
2.3.1. Mužská identita	26
2.4. Agrese a hostilita u žen	28
2.4.1. Ženská identita	28
2.5. Hlavní rozdíly v chování mužů a žen	31
3. Vývoj člověka a uzlové body jednotlivých období jeho vývoje	32
3.1. Co je to vývoj	32
3.1.1. Hybné síly duševního vývoje	32
3.1.2. Vývojové krize	33

3.2. Stručný popis vývojových období člověka od mladšího školního věku po stáří .	34
3.2.1. Mladší školní období (od 5 – 6 do 11 – 12 let)	34
3.2.2. Období dospívání (zhruba od 11 do 22 let)	36
3.2.3. Časná dospělost (od 20 do 25 – 30 let)	39
3.2.4. Střední dospělost (od 30 do 45 let)	41
3.2.5. Pozdní dospělost (od 45 do 60 – 65 let)	42
3.2.6. Stáří (od 60 – 65 let)	45
4. Vztah agrese, věku a pohlaví z pohledu některých zahraničních studií	49
5. Možnosti měření agrese	53
5.1. Problémy s měřením agrese	54
5.2. Ukázka zahraničních studií využívající inventář Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI) a Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ)	55
VÝZKUMNÁ ČÁST	
6. Cíle práce	59
7. Hypotézy	60
8. Popis zvoleného metodologického rámce a metod	61
8.1. Průběh vlastního výzkumu	61
8.2. Inventář B-D-I	62
8.3. Statistické zpracování	65
9. Výběrový soubor	66
9.1. Popis souboru respondentů použitého v písemné práci	67
9.2. Popis nového souboru respondentů získaného pro diplomovou práci	68
9.3. Charakteristiky z obou souborů	69
10. Výsledky	70
10.1. Výsledky první hypotézy	70
10.2. Výsledky druhé hypotézy	80
10.3. K platnosti hypotéz	99
11. Diskuze	101
12. Závěry	106
Souhrn	107
Seznam použitých zdrojů a literatury	111

PŘÍLOHOVÁ ČÁST

Úvod

V dnešní době je možné vnímat známky násilí snad na každém kroku. Média nás masírují negativními zprávami a vnucují nám myšlenku, že jen to zlé a špatné je z našeho pohledu důležité, to co nás zajímá. Agresivní činy stále mladších pachatelů nás šokují, stejně jako nás překvapuje neomalenost, někdy až nevybíravost starších lidí. S lehkou nadsázkou lze říci, že agrese a hostilita se staly, ať už ve větší či menší míře, součástí každodenního života. Nebo snad nutností k přežití? Ať už se na to díváme z tohoto či jiného pohledu, je agrese i hostilita stále aktuálním tématem, které je živé především proto, že se stejně jako vše ostatní, vyvíjí a mění.

Existuje mnoho druhů agresivního chování. Lze nalézt mnoho motivů a příčin, které se snaží vysvětlit, proč se daný jedinec chová agresivně. Nacházíme nespočet stereotypních předpokladů, proč je agresivní jednání typičtější spíše pro muže, než pro ženy. Stejně tak předpokládáme, že mladší a starší lidé bývají milé a mírumilovné osoby. Přes všechna zobecnění, o která se pokoušíme také v této práci, je třeba si uvědomit, že každý člověk je jedinečnou osobností. Měli bychom se tedy pokusit vnímat jeho individualitu bez společenských i osobních předsudků.

V naší diplomové práci navazujeme na písemnou práci ze 3. ročníku, kde jsme se snažili zmapovat pojetí agresivního a hostilního chování u mužů a žen. Při popisu teorií jsme se v písemné práci pokoušeli nastínit především různé druhy, motivy a příčiny agrese a hostility. Zaměřili jsme se také na to, jaké předpoklady vedou k agresivnímu a hostilnímu chování muže a jaké ženy. Jemně jsme naznačili možnosti měření agrese a hostility. Ve výzkumu jsme pak na souboru vysokoškolských studentů zkoumali, zda existují rozdíly mezi agresí a hostilitou mužů a žen.

Protože nás tato problematika velice zajímá, rozhodli jsme se v jejím zkoumání pokračovat. V diplomové práci navazujeme na uvedené teorie z písemné práce, rozšiřujeme je o vývoj jedince a o některé zahraniční studie, které se zabývají vlivem věku či pohlaví na agresi a hostilitu jedince, jiné popisují možnosti měření agrese pomocí metody BDHI, či AQ (zahraniční verze inventáře B-D-I). Ve výzkumu rozdílů v agresi a hostilitě u mužů a žen pokračujeme na rozšířeném výběrovém souboru a obohacujeme jej o zkoumání závislosti agresivního a hostilního chování na věku jedince.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Agrese a hostilita

Přesné vymezení pojmu agrese není snadné. Každá definice, ať už se na ni podíváme z biologického, sociologického či etologického pohledu, skrývá svůj kousek pravdy. V následující kapitole se pokusíme vymezit agresi a hostilitu z pohledu několika autorů a shrneme jejich poznatky tak, aby pro nás byly tyto pojmy a vše co s nimi souvisí o něco srozumitelnější.

1.1. Definice agrese

Při výzkumu agrese odborníci nezdědka narážejí na neshody ohledně různého vymezení agrese. Existují však přinejmenším dva aspekty, ve kterých se shodují. Agresivní chování zaprvé znamená způsobení újmy nebo zranění osobě či zvířeti. Zadruhé, v rámci vyloučení možnosti náhodného poškození či ublížení nebo averzivní stimulace pro navození pozitivních důsledků, je nutno do definice zahrnout i záměr agresora způsobit oběti újmu (Hewstone, & Stroebe, 2006).

Hartl a Hartlová (2004) definují agresi jako útočné či výbojné jednání, projev nepřátelství vůči určitému objektu, úmyslný útok na překážku, osobu, předmět stojící v cestě k uspokojení potřeby (reakci na frustraci). Z biologického hlediska se jedná o jakoukoliv fyzickou akci nebo hrozbu akce, jíž jednatel zmenšuje svobodu nebo genetickou způsobilost jiného jednatelce.

Vallezi (1981; in Čermák, 1999) pojímá agresi jako nutný základ intelektuálního vývoje člověka a nezbytný předpoklad k získání nezávislosti a hrdosti.

Agrese může být také chápána jako násilné narušení práv jiného člověka. Jako ofenzivní jednání nebo procedura, ale také jako asertivní jednání. Někdy je agrese vysvětlována pomocí agresivního pudu odpovědného za široké spektrum chování, které nemusí být ve své podstatě nutně agresivní (Čermák, 1999).

Bandura (1971; in Čermák, 1999) zase tvrdí, že mnoho lidí označuje za agresi chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly.

Čermák (1999) poznamenává, že agrese může být chápána také jako vyhledávání záliby v ubližování jiným lidem. V takovém případě je agrese zdrojem potěšení, uspokojení ze sebe sama, je to legrace, agresivní veselí a bujarost.

Geen (1990; in Čermák, 1999) vymezuje, pro lepší pochopení pojmu, tři znaky agrese:

1. Agrese zahrnuje udílení škodlivých stimulů jedním organismem druhému
2. Škodlivé stimuly jsou udíleny se záměrem poškodit oběť
3. Agresor očekává, že škodlivé stimuly budou mít svůj zamýšlený efekt

Pojem agrese bychom tedy mohli shrnout jako destruktivní chování směřující k fyzickému (brachiálnímu), slovnímu (urážka, pomluva) nebo symbolickému (pomocí gest) útoku vůči jinému jedinci nebo předmětu, jehož cílem je zastrašit druhého, zmocnit se objektu či ho odstranit; jinému zmařit a sobě zajistit společenské výhody, s tím, že cílevědomé prosazování se děje v prostředí psychosociálních vztahů, ovlivňujících volbu nástrojů agrese, která pak může být kultivovaná (Spurný, 1996).

1.1.1. Pojmy příbuzné agresii

V souvislosti se vzájemným ubližováním si, se kromě termínu agrese používají i další pojmy. Některé označují různé formy agrese, například násilí a mobbing, jiné pojmy mají odlišný význam a je potřebné je od agrese odlišovat. Jde především o agresivitu, hostilitu a asertivitu (Lovaš, 2008).

Agresivita je pojímána v nejširším slova smyslu jako dispozice k agresivnímu chování (Čermák, 1999). Většinou nejde o zabití nebo zmrzačení soupeře – obvykle se nepoužívá nejsilnějších zbraní. U člověka může jít o reakci na pocit ohrožení, o trvalejší osobnostní rys nebo o symptom duševní poruchy či nemoci. Příčinou je často frustrace, úzkost nebo vnitřní napětí (Hartl, & Hartlová, 2004).

Asertivita, která je často v širším pojetí zaměňována s agresivitou, vyjadřuje sebeprosazování při dosahování svých cílů, nebo tendenci získat sociální dominanci, kontrolu nad chováním a názory jiných (Lovaš, 2008). Asertivitu lze také vnímat, jako schopnost člověka trvat na svých názorech a prosazovat svá práva v rámci existujících zákonů (Čermák, 1999).

Hostilita je nepřátelský postoj vůči sobě nebo jiným osobám, který se projevuje nepřátelstvím a agresivitou. Často je vyvolána žárlivostí, závistí, případně chorobnými duševními pochody, například paranoiou nebo mánií (Hartl, & Hartlová, 2004). Hostilita bude podrobněji popsána na konci kapitoly.

Jako agresivní jednání lze označit také *destruktivitu*. Ta je vysvětlována multifaktoriálně, coby následek silného vrozeného agresivního pudu s nemožností jeho dostatečné

kanalizace, ať již následkem potlačení nebo neschopnosti citového vnímání, jak směrem dovnitř, tak s deficitem empatie, vcítěné do druhých (Poněšický, 2005).

V širším vymezení znamená *násilí* okleštění nebo znemožnění potenciální seberealizace, kterému by bylo možné předejít v optimálních podmínkách (například svobody). Agrese a násilí v tomto širokém slova smyslu zahrnuje taktéž zamezení obrany proti nátlaku a frustraci potřeby aktivního sebeprosazování (Poněšický, 2005).

Můžeme tedy říci, že každé násilí je agrese, ale ne každá agrese je násilí. Podobně jako ve vztahu k některým dalším pojmům, je agrese základním pojmem pro označení záměrného ubližování a poškozování – agrese není jen násilí, ale také tzv. mobbing, tyranizování, šikanování nebo obtěžování, pokud mají charakter záměrného způsobování jakýchkoli negativních důsledků pro vyhlídkou obět' (Lovaš, 2008).

1.2. Motivace k agresi

Montau (1996; in Poněšický, 2005) rozeznává 5 motivací pro vznik agrese s následným násilím:

1. Napětí, jež je vyvoláno přímou aktuální frustrací, narůstáním nezvladatelného stresu a absencí možnosti řešení či alespoň neškodné abreakce.
2. Násilí, jež je výrazem nevole, protestu. Jde zde o chronickou frustraci smyslu a motivace něčeho dosáhnout v důsledku nezájmu rodičů, společnosti či hrubého zacházení.
3. Agrese, coby prostředek k získání sebevědomí, sebeúcty, hrdosti, coby jediná možnost osvědčit se, projevit odvahu a potlačit zbabělost, slabost.
4. Agrese, jako motiv sociálního zařazení a reputace ve skupině i například reputace u nepřátelského gangu, přání po získání psychické převahy. Sem patří agrese zajišťující určité místo v hierarchii společenství, eventuelně i teritoriální agrese.
5. Agrese ve své interaktivní funkci něčeho aktivně dosáhnout, přesvědčit se tím o vlivu a účinku vlastního chování. Příležitostně se jedná i o avantgardní roli umělce či vlastence, hájícího národní zájmy proti cizincům.

Agrese je zabudovaná do celého způsobu našeho života a slabost pro surové jednání, které nás vzrušuje, je jedním ze základních lidských instinktů. Někteří autoři považují agresi za hnací sílu veškerého lidského konání, za vůli k moci a za podstatnou složku úsilí o individualizaci jedince (Spurný, 1996).

1.3. Příčiny agresivního chování

Pokud bychom zjednodušili dosavadní nálezy, lze agresi považovat buď za lidskou přirozenost, která je dána fenotypickou a genotypickou výbavou jedince, nebo je její vznik a konkrétní podoby vysvětlovány působením sociálních a kulturních modelů. V novodobých výkladech agrese však ve skutečnosti nalezneme především kombinaci obou interpretačních perspektiv v jejich různých nuancích (Čermák, 1995).

1.3.1. Biologické předpoklady agrese

Huesmann (2003) uvádí, že pravděpodobnost agresivního chování zvyšují neuroanatomické, neurofyziologické, endokrinní a další fyziologické abnormality. Biologické rozdíly potom ovlivňují způsob chování dítěte, jeho schopnost učit se novým věcem i jeho emoční reakce na situace, jež často vyústí v agresivní chování.

Genetika

Někteří badatelé se domnívají, že poruchy chování s nápadnou agresivní komponentou mají genetický základ a jsou vázány na mužské příbuzné (Čermák, 1999).

Cantwell (1981; in Čermák 1999) zjistil, že antisociální porucha osobnosti je častěji diagnostikována v raném věku u chlapců než u dívek a že zpravidla následuje po diagnóze poruchy pozornosti s hyperaktivitou (ADHD – Attention Deficit Disorder with Hyperactivity nebo ADHD – Attention Deficit/Hyperactivity Disorder). U dívek je diagnóza antisociální poruchy chování spojována s diagnózou hysterie.

Čermák (1999) uvádí jako příklad vlivu genetické dysfunkce na agresi onemocnění, označované jako Lesch-Nyhanův syndrom, vyskytující se u mužů s vrozeným enzymatickým deficitem. V jeho chování se objevují výrazné tendence k sebumutilaci – pacienti si do krve koušou rty, prsty a paže, nebo k agresivnímu chování vůči jiným pacientům, kdy je koušou, štípou, bijí a křičí na ně.

Chromozomální poruchy

Normální žena má dva shodně vyhlížející chromozomy ve 23. páru, které jsou označovány X (chromozómový pár je symbolizován XX). Normální muž má ve 23. páru pouze jeden chromozom X a druhým chromozomem je Y, označováno XY (Atkinson et al., 2003).

Čermák (1999,17) poznamenává, že „chromozom Y v normálním páru XY ovlivňuje distribuci hormonů, což pak zpětně působí na krystalizaci maskulinního charakteru sexuálních orgánů a na potlačení feminních charakteristik. Muži s nadbytečným chromozomem Y vylučují ve větší než průměrné míře mužské hormony, a vykazují tak větší tělesnou hmotnost, mají vyvinutější svalovou hmotu apod. V sociálním prostředí se tyto znaky mohou stát součástí zkušenosti, že například vyšší hmotnost vede k úspěchu v agresivním chování. Instrumentální učení může pak tento způsob chování posílit.“

Janošová (2008) uvádí, že tělesný vývoj chlapců se syndromem 47, XYY – „Supermale“ se nijak neliší od vývoje jejich vrstevníků. Jedinou odlišností je vyšší tělesný vzrůst – jsou až o 7 centimetrů vyšší než je jejich předpokládaná výška. Pokud bychom se podívali na hodnocení rodičů, jsou podle nich tyto chlapci popisováni jako nadměrně živí a hůře snášejí frustrační situace. Vzhledem k jejich větší aktivitě a slabším verbálním dovednostem u nich častěji dochází k adaptačním potížím ve školním prostředí. Většinou potřebují další odbornou pomoc, díky níž se potíže výrazně zlepšují. Podobně je tomu také u dívek se syndromem 47, XXX – „Superfemale“. Uvádí se též větší výskyt adaptačních potíží v mezilidských vztazích, v zaměstnání i ve způsobu, jakým tyto dívky tráví volný čas. Ve srovnání s kontrolní skupinou se u nich vyskytují poněkud častěji problémy sociopatologického rázu, drogového abúzu, ve větším měřítku též některé psychiatrické poruchy, nejčastěji deprese.

Hormony a neurotransmitery

Hypofýza pod vlivem hypotalamu vylučuje hormony specifické pro dané pohlaví. U žen je to folikulostimulační hormon (FSH) a luteinizační hormon (LH), u mužů je to ICSH (Interstitial Cell Stimulating Hormone). Tyto hormony podněcují zárodečné žlázy, vaječníky a varlata, k vlastní produkci pohlavních hormonů. U ženy vyvolává FSH ve vaječnicích produkci estrogenu, který prostřednictvím hypotalamu podněcuje v hypofýze vylučování LH. Ten zase ve vaječnicích vyvolává ovulaci a zvýšení produkce žlutých tělísek. U muže je testosteron produkován varlaty rovnoměrně. Hypofýza, která je řízena hypotalamem neustále vylučuje ICSH, který podněcuje produkci hormonů ve varlatech (Karsten, 2006).

Z výzkumů o vlivu pohlavních hormonů na agresi se usuzuje, že zvýšená sekrece testosteronu může mít vztah ke zvýšenému riziku výskytu agrese nebo obecněji ke kriminálnímu chování mužů. Úroveň hladiny testosteronu lze pak považovat za

dispozici posilující možnou agresi, která se ale projeví v chování jen tehdy, vyskytují-li se současně i jiné podněty (Čermák, 1999).

U žen je vztah mezi projevy agrese pohlavními hormony ještě méně jasný. Dalton (1964; in Čermák, 1999) uvádí, že četnost agresivních projevů v chování se zvyšuje v průběhu menstruace, spolu s pocity, které agresi obvykle doprovázejí. Čermák (1999) tento jev vysvětluje snížením hladiny progesteronu, což mění poměr mezi hladinou estrogenu a progesteronu v průběhu menstruace. Některé výzkumy na subhumánní úrovni naznačují, že progesteron snižuje míru agresivity a že podobnou funkci má i prolaktin, přestože v prvních fázích laktace může docházet k mateřské agresi, jako reakci sloužící k obraně mláděte.

Kontrola agrese je jednou z nejdůležitějších funkcí *neurotransmiterů* (Čermák, 1999). Existují neurotransmitery, které mají excitační účinek v některých částech nervového systému a účinek inhibiční na jiných místech, neboť se vážou na různé typy receptorových molekul (Atkinson et al., 2003). Agresi ovlivňují především tyto neurotransmitery: Acetylcholin (Ach), Noradrenalin (NE), Dopamin a Serotonin (Čermák, 1999).

Neurofyziologické mechanismy a mozek

Dosavadní poznatky ukazují, že agresi, jakožto komplexní chování, řídí určitá oblast mozku. Již před nějakým časem byly identifikovány oblasti mozku, které jako komplexní nervové systémy facilitují agresi. Aktivace těchto oblastí hostilitu zvyšuje a naopak jejich deaktivace hostilitu směrem k submisivitě snižuje (Lovaš, 2008).

Čermák (1999) uvádí dvě hlavní oblasti související s agresi:

1. *Limbický systém*, obsahující řadu struktur, které mají vliv na základní pudy a emoce
2. *Cerebrální kortex (kůra mozková)*, jež je spojen s kognitivními funkcemi nezbytnými pro učení, usuzování a rozhodování

Hitchcock a O'Callaghan (1979, 1982; in Čermák, 1999) popisují *limbický systém* jako systém, který je tvořen ze vzájemně propojených struktur, které mají vztah k agresivnímu chování. Jde zejména o amygdalu a hippocampus. Limbickému systému je přisuzována funkce kontroly emocí. Hippocampus obecně inhibuje agresi a jádra amygdaly jsou zdrojem impulzů posilujících agresivní reakci. Avšak ani zde nelze jednoznačně vztah k agresi prokázat.

Korové oblasti jsou spojeny se sociálním učením, anticipací důsledků a selekcí odpovědí. Frontální neokortex je částí mozku, která je bezprostředně spojena s recepcí a interpretací vnějších sensorických informací. Poškození této oblasti kortexu pak vede k nadměrné vnímavosti vůči irelevantním podnětům z prostředí – jedinec reaguje agresí zejména v takových případech, kdy je narušena schopnost anticipace následků. Lidé trpící poškozením frontálního laloku budou pravděpodobně reagovat impulzivní agresí, budou dráždiví a náladoví (Čermák, 1999).

1.3.2. Sociálně-kognitivní pojetí agrese

Vrozený potenciál, se kterým jedinec přichází na svět je velmi silně ovlivněn prostředím, ve kterém žije. Geny sice mohou k mnohému jedince predisponovat, výsledný stav ale podmiňuje a utváří prostředí (Atkinson et al., 2003).

Sociální učení

Otázkou sociálního učení se zabývali především dva autoři, Julian Rotter a Albert Bandura. U Rottera je klíčovým aspektem učení očekávané zpevnění a jeho hodnota. Druhým aspektem je těžiště kontroly vlastního chování „locus of control“, které vede například k získání odměny. Takový zisk může být vnímán jako závislý na vnějších činitelích nebo na vlastním jednání. Bandurova teorie observačního učení, jejíž hlavní myšlenkou je učení na základě pozorování či modelu, se zaměřuje především na termín zástupného zpevnění (Nakonečný, 2009). Plháková (2007) dodává, že podle Bandury se lidé učí především na základě zástupného zpevnění, tedy prostřednictvím pozorování chování druhých lidí a jeho důsledků. Observace těchto vzorů (modelů), vede ke vzniku subjektivních přesvědčení a očekávání, týkajících se efektivnosti určitých aktivit. Mezi podnětem a reakcí tedy působí zprostředkující kognitivní mechanismy.

Bandurovo pojetí nápodoby

Na vzniku a vývoji agrese se podle Bandury podílí jak observační učení, tak zpevnění a strukturální determinanty. Obraz spouštěčů je ještě bohatší. Patří sem především působení vzoru, které má různé formy jako je odtlumování, usnadňování a stimulování. Dále sem patří chování či zacházení vzbuzující odpor, jako jsou fyzické inzultace, verbální hrozby a inzultace, nepříznivá redukce zpevnění a maření záměrů (Janoušek, 1992).

V teorii naučené agresivity považuje Bandura, jak již bylo zmíněno, za důležité učení nápodobou. Agresivnímu jednání se člověk učí tehdy, má-li častou příležitost pozorovat tyto projevy u jiných lidí (Vágnerová, 2008). Do učení pozorováním můžeme zahrnout nejen přímou nápodobu modelu, ale také tzv. zástupné posilování, kdy se frekvence určitého projevu chování zvýší, když dítě pozoruje, že je někdo druhý za toto chování odměněn nebo se sníží, když je model potrestán (Langmeier, & Krejčířová, 2006). Tímto pojetím můžeme vysvětlit sklon dětí k napodobování agresivního chování dospělých vzorů, které viděli například ve filmech, a k jeho přejímání do vlastního repertoáru chování. Průzkumy potvrdily rozdíly na základě věku a pohlaví. Ukazují, že menší děti jsou ohroženější než starší a chlapci ochotněji než dívky přejímají agresivní chování dospělých vzorů přesto, že bylo kritizováno, nebo dokonce potrestáno (Karsten, 2006).

Kognitivní scénáře

Huesmann a Eron (1984; in Čermák, 1999) vysvětlovali stabilní přetrvávající agresivní chování v termínech vnitřních kognitivních reprezentací nebo schémat. Dítě, které agresivně řeší interpersonální konflikty, je vystaveno velkému množství agresivních událostí, jež se v paměti zapisují (zakódují) jako scénáře. Ty jsou pak opakováním posilovány. Na základě těchto scénářů se vyvíjí abstraktnější strategie pro zacházení s konfliktem. Konečným výsledkem pak je, že dítě s vysokou pravděpodobností oživí agresivní schéma, kdykoliv se vyskytne konflikt.

1.3.3. Model frustrace-agrese

Původní teorie o vztahu frustrace a agrese autorů tzv. Yaleské skupiny obsahovala jednoznačné tvrzení: agrese je vždy důsledkem frustrace a přitom zároveň existence frustrace vždy vede k nějaké formě agrese (Dollard et al., 1939; in Lovaš, 2008). Podle tohoto modelu agrese, je jedinec k agresivnímu jednání motivován pudem aktivovaným frustrací. Frustrací míní situaci, v níž vznikne překážka na cestě k dosahování cíle. Agresi vnímají jako jednání, jehož záměr je ublížit druhé osobě. Podle této teorie agrese však nemusí být pokaždé namířena proti příčině frustrace. Například: je-li jedinec coby zdroj frustrace fyzicky silný nebo sociálně vysoce postavený, pak frustrovaný jedinec spíše obrátí pozornost na jinou, méně nebezpečnou osobu, nebo frustraci projeví nepřímým způsobem, skrytě (Hewstone, & Stroebe, 2006).

V původní formulaci byla frustrace formulována jako stav, který vzniká tehdy, když okolnosti znemožňují dosažení cíle – interference. Znamená to, že frustrace je výsledkem neschopnosti jedince ukončit probíhající sekvenci chování. Agresí chápali jakoukoli sekvenci chování, jejímž cílem je zranění osoby, vůči které je daná sekvence nasměřovaná. Konkrétní podoba agresivního chování se nepovažovala za důležitou. Akceptovala se i možnost nepřímé agrese. Předpokládanou hnací silou, kterou frustrace uvolňuje, je podle této teorie pud – drive. Tento pud označuje vnitřní aspekty motivace, které pohánějí chování (Lovaš, 2008).

Berkowitz (1989; in Čermák, 1995) ve své poslední reformulaci hypotézy frustrace – agrese uvádí, že dřívější emocionální zkušenost, jež je tvořena z různých kreačních, paměťových a senzomotorických zážitků, vytváří materii pro individuální schémata jednání v konkrétní situaci. Hněv je zde chápán jako diferencovaný perceptuální zážitek vyvolaný z vědomí agresí a se změnami, které v aktu agrese proběhnou, také asociovaný. Hostilita, která je důsledkem takto pojaté agrese, pak souvisí s nepříznivým hodnocením ze strany jiných lidí, s negativními myšlenkami a vzpomínkami. Rovněž aktuální negativní emoce, vyvolaná agresivním podněcováním, posiluje hostilitu.

Hypotéza o vztahu frustrace a agrese, označovaná také jako frustrační teorie agrese, byla a je předmětem diskuzí. Má své zastánce, ale také své odpůrce (Lovaš, 2008).

1.3.4. Agrese v pojetí pudu smrti od Sigmunda Freuda

Podle Freudovy koncepce musí existovat kromě pudu života k sebezáchově opačný instinkt, který by usiloval o to, život rozkládat a vracet do původního stavu – pud smrti. Pud smrti mívá proti existenci daného organismu a je tedy pudem sebezničujícím, nebo je namířen navenek – v tom případě má tendenci ničit jiné organismy. Když se pud smrti spojí se sexualitou, mění se v méně škodlivé podněty, projevující se v sadismu nebo masochismu. Z hlediska teorie pudu smrti není agresivita reakcí na určité podráždění, ale je trvale působící silou, zakořeněnou v samotném lidském organismu (Fromm, 2007).

Podle Fromma (2007) učinil Freud velký krok vpřed tím, že přešel od čistě fyziologicko-mechanického pojetí k pojetí biologickému, které bere organismus jako celek a analyzuje biologické zdroje lásky a nenávisti. Jeho teorie má však vážné nedostatky. Je založena na velice abstraktních spekulacích a stěží se může vykázat nějakými přesvědčivými empirickými údaji.

1.4. Druhy agresivního chování

Autoři zabývající se touto problematikou nejčastěji rozdělují agresi na instrumentální a emocionální. *Instrumentální agrese* je v první řadě vedlejším produktem dosahování jiných, neagresivních cílů, je tzv. mezikrokem na cestě za něčím jiným (Lovaš, 2008). Je chápána jako prostředek, jak dosáhnout vnějšího cíle, a pokud je při tom zraněna jiná osoba, jde o sekundární efekt. Použití instrumentální agrese je založeno na předem připraveném plánu a na úvahách o možných variantách průběhu jednání (Čermák, 1999).

Emocionální agrese, také nazývána zlostná, hněvivá, afektivní nebo hostilní agrese, je charakteristická přítomností silné negativní emoce – většinou hněvu. Agrese v tomto případě není prostředkem, ale cílem sama o sobě (Čermák, 1999). Má obvykle reaktivní charakter a souvisí s hostilitou a zlostí. Vyvolává ji působení averzivního podnětu, kdy afektivně averzivní jedinec ze svého pohledu jen reaguje na určitý podnět, který v něm vyvolává odpor, hostilitu, silný negativní emocionální stav – zlost a impulzivní reakci ve sféře verbálního nebo fyzického chování (Lovaš, 2008).

Fromm (2007) ve svém pojetí agrese rozděljuje agresi na benigní a maligní.

Benigní agresi definuje jako biologicky adaptivní, životu sloužící agresi, která je fyziologicky naprogramovaná a je společná zvířatům i lidem. Je to v podstatě reakce na ohrožení životních zájmů – má obranný charakter a směřuje k odstranění ohrožení zničením nebo odstraněním příčiny. S touto agresi Fromm spojuje ohrožení svobody, narcismus, odpor, konformní a instrumentální agresi. Podobně zařazuje také pseudoagresi, kterou pojímá jako agresivní činy, jejichž cílem není způsobit nějakou škodu, přestože ji způsobit mohou (například neúmyslná, hravá nebo sebeprosazující agrese).

Maligní agrese je na druhé straně biologicky neadaptivní agrese, není fylogeneticky naprogramovaná a objevuje se pouze u člověka. Je charakterizována jako destruktivita a krutost, která nepředstavuje obranu před ohrožením. Není instinktivní – je to čistě lidský potenciál, který je zakořeněný v podmínkách samotné lidské existence. Je biologicky škodlivá, protože narušuje sociální struktury. Její hlavní projevy jsou vražda a krutost, které poskytují potěšení, aniž by sloužili jinému cíli, škodí nejen napadenému, ale také útočníkovi. Tento druh agrese je jedinečný pro člověka, který může mít sklony k týrání a vraždění pro radost.

Moyer (1968; in Čermák, 1999) ve své klasifikaci, která je založena na studiu chování zvířat, zformuloval sedm různých druhů agrese na základě odlišností v podnětových a fyziologických zdrojích:

1. *Predátorská agrese* je útočným chováním zvířete proti přirozené kořisti. Ve většině případů jde o mezidruhový typ agrese, i když se vzácně vyskytuje i mezi příslušníky vlastního druhu. Vyvolávajícím podnětem je zpravidla pohybující se kořist.
2. Agrese mezi samci je *vnitrodruhovou agresí* sloužící k nastolení hierarchie dominantních a submisivních samců ve skupině. Mezi samicemi se vyskytuje zřídka.
3. *Agrese vyvolaná strachem* se vyskytuje v situaci, která neumožňuje únik a která ohrožuje jedince. Vždy jí předchází pokus o útěk.
4. *Dráždivá agrese* je vyvolána různými živými nebo neživými objekty. Moyer předpokládá, že jí předchází frustrace, bolest, hlad, únava, nedostatek spánku a jiné stresory.
5. *Mateřská agrese* je reakcí matky v situaci ohrožení jejího mláděte.
6. *Sexuální agrese* je vyvolána stejnými podněty, které jsou příčinou sexuálních reakcí. Vyskytuje se hlavně u samců, ale nikoli výhradně.
7. *Agrese jako obrana teritoria* se objevuje jako reakce na narušení již vymezeného území. Vyskytuje se jako vnitrodruhové i mezidruhové chování.

Agresivní chování je velmi pestré, od nevinného slovního špičkování, přes nadávky a výhružky, agresi proti předmětům, až po fyzické násilí vůči osobám. Agrese tedy může být otevřená, *přímá* (tj. proti člověku, vůči kterému agresor něco má), *nepřímá* (proti hodnotám významným pro jedince), *přesunutá* (vybití si vzteku na „náhodném“ objektu), popřípadě *imitativní* (šikanování nováčků, jako nápodoba chování svých předchůdců). Agrese může být také ve formě invertované – *autoagrese*, jejíž extrémní formou je sebevražda (Spurný, 1996).

Buss (1961; in Čermák, 1999) zvažoval navíc dimenzi aktivita – pasivita. Kombinací tří dimenzí pak vznikne osm druhů agrese:

1. *Fyzická aktivní přímá* (např. bití)
2. *Fyzická aktivní nepřímá* (např. najmutí vraha)
3. *Fyzická pasivní přímá* (fyzické bránění někomu v dosahování jeho cílů)
4. *Fyzická pasivní nepřímá* (např. odmítnout splnit požadavky)
5. *Verbální aktivní přímá* (např. urážet nebo znevažovat někoho)
6. *Verbální aktivní nepřímá* (např. rozšiřování pomluv, které jinému ubližují)
7. *Verbální pasivní přímá* (např. odmítnout s někým mluvit, odpovídat na otázky)
8. *Verbální pasivní nepřímá* (např. nezastat se někoho, ji-li nespravedlivě kritizován)

Agresivní strategie se v průběhu života, od dětství do dospělosti, mění. Převažujícím se postupně stává využívání nepřímých postupů. Záměrem útočícího je nalézt efektivní postup, který by byl zároveň co nejméně nebezpečný – jedná se o maximalizaci efektu a minimalizaci rizika. Proto ženy, které jsou fyzicky slabší než muži, se ve větší míře spoléhají na verbální a hlavně nepřímé způsoby agresivního chování (Baumgartner, 2003).

Ze studií zkoumajících kulturní rozdíly v agresivním chování chlapců a dívek vychází podobné výsledky. Ve výzkumech provedených v USA a v izraelských kibucech byly zaznamenány rozdíly v chování chlapců a dívek. U dívek bylo zjištěno spíše integrativní chování – dívky mají sklon pomáhat, spolupracovat, dělit se, vzdávat se věcí ve prospěch druhých a jsou citově nadané. U chlapců bylo naopak zjištěno desintegrativní chování, ti naopak konflikty vyvolávají, jsou neposlušní, hádají se a mají rádi rvačky, nadávají, berou druhým věci a podobně. Mnohé americké studie tyto výsledky doplňují o zjištění, že přibližně v 75 procentech případů registrovali badatelé u chlapců a mladých mužů častější a intenzivnější fyzickou agresi. U ženského pohlaví naopak zjistili podstatně častější výskyt strachu a pocitů viny, následujících po agresivním jednání (Karsten, 2006).

1.5. Definice a druhy hostilního chování

Protože hostilita není běžně užívaným pojmem, je dobré a v našem případě i nutné, pokusit se stručně definovat v čem spočívá její podstata, jaké druhy hostility byly dosud popsány a v čem je odlišná od agrese, která je pro většinu lidí pojmem známějším.

Hostilita jedince se projevuje nelibostí k jiné osobě nebo k jiným osobám, negativně se o nich vyjadřuje a přeje jim neúspěch nebo nemoc (Lovaš, 2008).

Pro hostilního jedince je typické, že dává najevo svůj negativní vztah k jiným lidem a hodnotí je téměř výlučně kriticky a negativně (Čermák, 1999).

Protože zatím o hostilitě není mnoho publikováno, převezmeme dělení, které použili Buss a Durkeeová ve svém inventáři B-D-I (Buss Durkee Inventory), kde rozdělili hostilně-agresivní chování do osmi podtříd. V této klasifikaci popisují **dva druhy hostilního chování** a to resentment a podezíravost (Čepelák):

Resentiment charakterizují jako chování vystihující žárlivost a zanevření na druhé, pocit zlosti na svět pro skutečné nebo domnělé špatné zacházení.

Podezíravost je potom chápána jako projekce hostility na druhé lidi. Pohybuje se od pouhé nedůvěry k lidem a ostražitosti vůči nim až po přesvědčení, že mají v úmyslu ublížit.

Již v úvodu kapitoly, kde jsme se snažili definovat pojem agrese, jsme upozornili na fakt, že je **potřeba pojmy agrese a hostilita odlišovat**.

Hostilita je často spojována s agresí, jako její příčina, ale nemusí tomu tak být pokaždé. I při jejich evidentní blízkosti je možné agresi, agresivitu a hostilitu poměrně zřetelně významově odlišit (Lovaš, 2008).

Berkowitz (1993; in Lovaš, 2008) uvádí, že zatímco agrese i agresivita se vážou na konkrétní ublížení (ubližování), hostilita je obecným nepřátelským či negativním postojem vůči lidem. Hostilita se tedy nemusí projevit v agresivním chování, stejně tak jako příčinou agrese může být něco jiného než hostilita. Podobně lze odlišit hostilitu a agresivitu – hostilita může být složkou nebo pozadím agresivity, nemusí však nabýt její charakter (Lovaš, 2008).

2. Vliv pohlaví na agresivní a hostilní chování

Na světě bychom nenašli téměř žádnou společenskou skupinu, národ ani etnikum, které by nevytvářelo určité rozdíly mezi chlapci a dívkami, a které by neodlišovalo mužskou a ženskou roli. Každá společnost tomu zároveň přizpůsobuje výchovu potomstva, což má za následek to, že jsou chlapci vystavováni poněkud jiným socializačním vlivům než dívky (Janošová, 2008). Pohlavně specifické chování se tedy ustavuje tím, že chlapci a děvčata jsou již od nejtělejšího dětství utvrzováni v takových způsobech chování, které společnost považuje za přiměřené jejich pohlaví a za které se jim dostává pochvaly, souhlasu, uznání nebo odměny (Karsten, 2006). Proto se v této kapitole zaměříme na to, do jaké míry ovlivňuje výchova, správné přijetí rodové role a začlenění do společnosti, jakým způsobem se formuje jeho osobnost a jaké předpoklady mohou vést k tomu, že se jedinec projevuje více či méně agresivně.

2.1. Pojem gender a jeho historie

Gender je pojem řeckého původu a v překladu znamená rod. Z řečtiny byl tento termín přejat do řady evropských jazyků a do češtiny je v současné době přenášen především z angličtiny, která je u nás známější než řečtina. Právě v angličtině i v dalších jazycích se výraz gender vztahuje nejen k sociálním rozdílům mezi muži a ženami, ale také ke vztahům mezi nimi. Ty mohou být získané a měnitelné v čase, široce se liší uvnitř jednotlivých kultur i mezi nimi (Hrdličková, 2008). Jak jsme již uvedli, rodové rozdíly mají v historickém a společensko-kulturním kontextu proměnlivý charakter a jejich podoba je v různých společnostech velmi rozmanitá. Takovýmto vymezením „ženského“ a „mužského“ daná kultura také vypovídá o stupni svého společenského vývoje a do jisté míry i o charakteru vztahů mezi svou mužskou a ženskou populací (Beal, 1994; in Janošová, 2008).

Hrdličková (2008) poznamenává, že s označením „žena“ – „muž“ jsou, vedle podoby a funkce pohlavních orgánů, složení chromozomů či třeba rozsahu ochlupení, pro nás spojeny i představy určitého souboru osobních vlastností a vzorců chování, včetně toho, jakým činnostem se takto označení jedinci věnují, jaké hodnoty vyznávají či jak se například oblékají. Třeba od muže se očekává, že bude nosit kalhoty a pokud by se před lidmi objevil v dámských šatech, byli by tím zaskočení a dost možná i pohoršeni. Pokud

bude ale žena oblečena v kalhotách, nikoho to dnes již nepřekvapí (Renzetti, & Curran, 2003).

Pojem gender zavedl kontroverzní psycholog a sexuolog John Money, který jej považoval za nezávislý na biologickém pohlaví. Money původně slovo gender používal pouze ve spojení „gender role“ a až později začal používat akronym I/R (gender identity/role), kterým vyjadřoval provázanost pohlavní identity a pohlavní role. Money také vycházel z předpokladu, že lidská pohlavní identita se utváří ve velmi raném věku a okolo osmnáctého měsíce života je již zafixovaná a stává se neměnnou. Svými výzkumy intersexuálních jedinců dospěl k závěru, že jejich pohlavní identita odpovídá spíše pohlavní roli, ve které byli vychováni, než jejich biologickým charakteristikám. Kontroverzní výzkum a názor, že gender nemá nic společného s biologií, byly konfliktními tématy v 70. a později také v 90. letech, kde se usilovalo o změnu konzervativních společenských norem. Tento rozpor se vyhroutil na přelomu 70. a 80. let, kdy Money připustil určité biologické vlivy, zatímco převládající paradigma genderových studií se zradikalizovalo (Pechová, 2006).

Lippa (2009, 78) k otázce vrozeného a získaného genderu nyní poukazuje na značný kompromis. „Pokud na jedné straně představují maskulinita a feminita reálné znaky – možná dokonce významně geneticky ovlivněné – potom by byl gender zčásti vrozený. Na druhou stranu, pokud jsou maskulinita a feminita sociálními konstrukty – naučenými znaky chování, které se mění v závislosti na kultuře a historii – potom by genderové role byly tvárné a podřízené svobodné vůli.“

Abychom mohli lépe porozumět pojmu gender a všemu co zaujímá, je potřeba vysvětlit také pojmy jako rodové role a identita, sexualita a pohlaví.

2.1.1. Genderové role

Genderové role představují souhrn očekávaných – předepsaných forem jednání, způsobů jednání a chování, kterými se projevujeme jako muži či ženy. Genderové role si každý osvojuje v rámci procesu socializace již od prvních týdnů života. Jde o soubor pravidel, většinou nepsaných a neformálních, které předepisují určité typy chování pouze ženám a jiné pouze mužům (Hrdličková, 2008).

Již od narození jsou dívky vnímány jako křehké a líbezné a chlapci jako silní. Takovéto obecně přijímané genderové stereotypy se pak promítají do očekávání vztahujících se k chování dětí. Genderová socializace může mít někdy podobu vědomého úsilí, které

podporuje genderové očekávání explicitními odměnami či tresty – zejména chlapci jsou podrobováni přímým negativním sankcím, chovají-li se způsobem vnímaným jako nepřiměřený jejich genderu. Rodová socializace však může probíhat i prostřednictvím jemnějších signálů, skrytě přenášenými způsoby, jimiž dospělí jednají spolu navzájem i s dětmi – dětským oblečením nebo třeba dětskými knížkami a hračkami. Také děti sami se socializují vzájemnou interakcí v dětských kolektivech (Renzetti, & Curran, 2003).

Normativní složka každé role s sebou ale také nese společenský tlak na přijetí požadavků, které z ní vyplývají. Realizace genderové role tedy nevyplývá pouze z prožívání sebe sama jakožto muže či ženy, ale vypovídá jistým způsobem i o míře konformity nositele s jeho okolím (Janošová, 2008).

2.1.2. Rodová identita

Rodovou identitu můžeme chápat jako vnitřní a ryze privátní složkou lidské osobnosti. Tvoří ji genderové atributy, které jedinec prožívá jako jemu vlastní. Součástí rodové identity se stávají právě ty z obsahů rodové role, které jsou v souladu s vnitřním prožíváním jedince. Tyto projevy jedinec často vnímá také jako seberealizující, sebevyjadřující a příslušná část role je pocíťována jako souhlasná se sebepojetím, jako ego-syntonní (Janošová, 2008).

Primárně rodiče, následně škola, kontakt s vrstevníky, používaný jazyk, ale i média a další sociální instituce vedou dívky a chlapce k vlastnostem a projevům, které jsou v souladu s jejich představou o genderových rolích mužů a žen. Na základě působení okolí a vlastních dispozic si lidé budují genderovou identitu jako součást identity osobní a učí se chovat jako muž či žena (Hrdličková, 2008).

Janošová (2008) navíc vymezuje pojem *jádrová pohlavní identita*, který definuje jako emoční souhlas s příslušností k jednomu či druhému rodu. Je nejhlubší součástí ženské a mužské identity, patří k nejelementárnějším složkám celkového sebepojetí a je jednou z prvních sebeidentifikačních charakteristik dítěte. Vytvářením jádrové pohlavní identity jedinec překračuje jednoduché kognitivní vědomí o vlastním biologickém pohlaví a psychicky se s ním identifikuje (Pleck, 1981; in Janošová, 2008).

Smolík (1996; in Janošová, 2008) řadí komponenty, jež se podílejí na celkově mužské a ženské identitě, v tomto sledu:

1. *Biologické pohlaví*
2. *Jádrová pohlavní identita* – která znamená základní vědomí jedince o příslušnosti ke skupině mužů či žen
3. *Pohlavní identita v širším slova smyslu* – která se týká toho, jak jedinec sám sebe prožívá a definuje jako příslušníka této skupiny (v pojetí Janošové se jedná o genderovou identitu)
4. *Genderové role* – jimiž je vyjádřena psychosexuální identita v chování

Podle Janošové (2008, 43) má „vnitřní naléhavost orientace jádrové pohlavní identity k mužské či ženské variantě, biologický podklad. Na rozdíl od identity genderové, která je do značné míry tvárná, jádrovou pohlavní identitu v průběhu života nelze změnit.“

2.1.3. Lidská sexualita

Oblast lidské sexuality je souborem několika aspektů, které mohou být autory různě pojímány a definovány (Janošová, 2008).

Diamond (1993, podle Diamonda a Sigmundsona, 1997; in Janošová, 2008) člení lidský sexuální profil, podle akronymu PRIMO, na pět složek:

1. *Genderový vzorec (gender pattern)* – vypovídá o konkrétní podobě feminity a maskulinity jedince a jejích vnějších projevech prostřednictvím příslušné genderové role
2. *Reprodukce* – tj. rozmnožovací schopnost
3. *Pohlavní identita (sexual identity)* – týká se základního prožitku příslušnosti jedince k mužům či ženám
4. *Vzrušivost a fyziologické mechanismy (arousal and physiological mechanism)* – vztahují se k sexuální aktivitě a k funkcím pohlavního ústrojí
5. *Sexuální orientace (sexual orientation)* – jejíž určení závisí na „objektu“, k němuž je jedinec sexuálně přitahován

Sexuální touha je stejně jako žízeň a hlad silným motivačním činitelem. Přesto mezi nimi existují zásadní rozdíly. Sex představuje sociální motiv, jehož součástí je druhá osoba, zatímco motivy přežití zahrnují pouze samotného jedince. Sex navíc neobsahuje vnitřní nedostatek, jenž je pro účely přežití organismu nutno regulovat, sociální motivy nejsou

předmětem homeostatické analýzy. V případě sexuality, je nutné mít na paměti dva důležité rozdíly. První z nich vyplývá ze skutečnosti, že přestože začínáme pohlavně dozrávat v pubertě, základ naší sexuální identity je položen již v děloze. Proto rozlišujeme mezi sexualitou dospělou, která začíná změnami v pubertě a raným sexuálním vývojem. Druhý rozdíl se týká determinant sexuálního chování a cítění, které mají biologický původ, a těch, které pocházejí z prostředí. U mnoha aspektů sexuálního vývoje a dospělé sexuality je základní otázkou, do jaké míry je sexuální chování a cítění výsledkem biologických vlivů (hormonů), vlivů prostředí a učení (rané zkušenosti a kulturní normy), nebo interakcí obou (Atkinson et al., 2003).

2.1.4. Pohlaví

Pojem pohlaví (anglicky „sex“) je užíván v případě biologických rozdílů mezi mužem a ženou. Toto označení tedy zahrnuje v podstatě vše, co odlišuje muže a ženu na biologické úrovni. Jedná se o rozdíly, které jsou z kulturně-společenského hlediska a jeho vývoje konstantní, které existovaly a existují ve všech minulých i současných lidských seskupeních a společnostech. O vlastnostech týkajících se pohlaví se někdy hovoří jako o „samčím“ a „samičím“ (Oakley, 2000; in Janošová, 2008).

Janošová (2008) ještě dodává, že podobně jako sexualita, má i pohlaví vícesložkový charakter. Pro popis jednotlivých částí bývá též užíván výraz „pohlaví“, s přídavkem specifického určení a je možné ho rozdělit:

1. *Pohlaví chromozomální* – týká se konkrétní varianty karyotypu
2. *Pohlaví gonadální* – dané typem pohlavních žláz: testes (varlata) nebo ovaria (vaječníky)
3. *Pohlaví vnějších genitálií*
4. *Pohlaví vnitřních genitálií* (děloha, pochva, prostata apod.)
5. *Hormonální pohlaví* – hladiny mužských a ženských hormonů
6. *Psychosexuální mozková centra predisponující jádrovou pohlavní identitu* – biologicky dané „nastavení“ pro emocionální souhlas s přináležením k mužům či ženám
7. *Fenotypické pohlaví* – tj. sekundární pohlavní znaky – ňadra, typ ochlupení, rozložení tuku, kosterní rozdíly atp. K tomuto pohlaví je nutno zařadit také organické rozdíly mozkových částí a odlišné propojení pravé a levé hemisféry, jimiž se muži a ženy také liší.

2.2. Vliv výchovy na agresi mužů a žen

Přestože se objevil názor, že vliv rodičů na socializaci v oblasti rodové role se v průběhu posledních třiceti let ukazuje jako méně podstatný, než se dříve soudilo, děti se často přizpůsobují prostředí, v nichž se pohybují, například prostředí mateřské školy a doma posléze tuto stereotypii nezřídka prosazují (Beal, 1991; in Janošová, 2008).

Jistě je také nesporné tvrzení, že dostatečně vřelá, empatická a podpůrná výchova má za následek vytváření převážně pozitivního sebeobrazu a dostatečné kompetentnosti ve vztahu k lidem, respektive k okolí. Oba tyto faktory jsou nutné k uspokojování důležitých potřeb, k životu vůbec a znemožnění tohoto přirozeného vývoje může vyvolat oprávněnou úzkost (Poněšický, 2005).

Beal (1994; in Janošová, 2008) se domnívá, že otcové rozvíjejí děti spíše po stránce intelektové a projevují větší rozpaky vůči dětským citovým projevům, méně často se s nimi mazlí. U synů otcové více rozvíjejí samostatnost, soutěživost a fyzickou zdatnost, zatímco matky u dětí obojího pohlaví stimulují rozvoj femininních rysů, jako je vhodné chování, slušnost, citlivost, přívětivost, empatii a podobně. „Je rovněž doloženo, že otcové i matky podporují orientaci na výkon a soutěživé chování spíše u synů než u dcer, zatímco dcery chválí za čistotu, pořádnost a slušné, mírné vystupování. Vůči dcerám jsou rodiče něžnější, láskyplnější a cituplnější, zatímco u synů očekávají nezávislost a sebekontrolu. Synové také bývají hojně trestáni. Dcery jsou zas pod silnější kontrolou a tak jsou více omezovány ve svém počínání a svobodě projevu“ (Karsten, 2006, 33).

Nejen, že rodiče vychovávají dítě směrem k jeho genderové roli, stejně tak dítě samo začíná velmi brzy určitým způsobem rozlišovat mužský a ženský svět. Gender je tedy jedním z prvních mentálních filtrů, s jehož pomocí jedinec zpracovává informace o svém sociálním prostředí. Prvním krokem na cestě k tvorbě rodové identity je odlišení mužů od žen (Janošová, 2008).

2.3. Agrese a hostilita u mužů

Každý jistě někdy slyšel výrok: „Muži jsou od přírody agresivnější!“ Proti těmto tradičním biologizujícím argumentům můžeme také zaznamenat argumenty pedagogické a do jisté míry i možnost výchovného působení, které zastávají tvrzení, že chlapci se mají učit konstruktivně zacházet se svými agresivními impulzy, realizovat je ve hravém,

nebojovném soupeření s ostatními a smysluplně využívat síly, kterou v sobě cítí (Karsten, 2006).

2.3.1. Mužská identita

Při utváření pohlavní identity mají chlapci poněkud obtížnější úkol nežli dívky, jejichž přirozeným identifikačním vzorem je matka. I chlapec do sebe v prvních dvou letech vstřebává matku, později se od ní ale musí coby identifikačního vzoru odvrátit, vše „holčičí“ potlačit a přiklonit se pokud možno k otci a víceméně celý život si své mužství dokazovat a stále znovu vytvářet (Poněšický, 2004).

Podle Lawrence Kohlberga musí mít dítě nejprve vybudováno vědomí vlastní nezměnitelné pohlavní identity, aby bylo schopno vybírat si a přejímat takové způsoby chování, které se k jeho pohlaví hodí (Karsten, 2006).

Očekávání ohledně přidělené role

Od chlapců a dívek se již v dětství očekává rozdílné chování. „Správný kluk“ nepláče, brání se a snaží se prosazovat svá práva (Karsten, 2006).

Podle Janošové (2008) patří k typickým charakteristikám mužské role emocionální zdrženlivost – mnohé naznačuje tomu, že chlapci jsou častěji v citových podnětech ochuzeni, ne snad ani tím, že by jim je rodiče odepírali víc než děvčátkům, ale spíše časnou interiorizací atributů mužské role. Chlapci se pravděpodobně přestávají dříve mazlit, protože to není dostatečně chlapské, a dokonce ani není dostatečně mužské po tomto druhu komunikace toužit.

K tomu všemu přispívají otcové, kteří podporují takové chování svých synů, které přísluší jejich pohlavní roli – tedy projevy síly, sebevědomí a nezávislosti. Slabost, bezmocnost, soucit a empatii naopak odsuzují jako „typicky ženské“ vlastnosti. Na základě toho se pak může stát, že chlapci hůře navazují mezilidské vztahy a jsou méně citliví vůči druhým (Karsten, 2006).

Sociální status a uznání

Jak jsme již několikrát zmínili, rodiče a další blízké osoby se chovají jinak k chlapcům a jinak k dívkám. Chlapci jsou pobízeni ke skrývání slabosti, chce se po nich, aby byli tvrdí k sobě i k jiným, aby se bránili a prosazovali svou vůli. Agresivní chování se jim trpí spíše

než dívkám. Mužům přinášejí uspokojení jejich výkony a úspěchy. Jsou zaměřeni na výkon a kariéru, a to nejen v zaměstnání a profesionálním sportu. Rodina je pro ně bezpečný přístav, kde mohou nabrat sil k dalším výkonům, popřípadě se potěšit hrou s dětmi. Pro muže mnoho znamenají jeho činy a výkony v zaměstnání, uznání představených a obdiv kolegů (Karsten, 2006).

Stereotypní vnímání vlastností a chování muže

Genderové stereotypy můžeme chápat jako zjednodušující souhrnné popisy a pravidla určená pro jednání, chování a prezentování se ženám a mužům. Často se ale jedná o předsudky či mylné představy o správném či přirozeném chování a obecném posuzování jedinců na základě příslušnosti k určitému pohlaví bez hlubší specifikace toho, co je těmto jedincům vrozené a co získali výchovou, jaké jsou jejich individuální vlastnosti, schopnosti, názory, představy o životě atp. (Hrdličková, 2008).

Muži jsou vnímáni jako agresivní, aktivní, autoritativní, bojovní, ctižádostiví, dobrodruzi, dominantní, neohrožení, nesnadno zranitelní, nezávislí, objektivní a věcní, odhodlaní, odolní, odvážní až opovážliví, panovační, podnikaví, přímí, racionální, realističtí, rozhodní, rozvážní, sebejistí, sebevědomí, schopní sebeovládání, silní a energičtí, soutěživí, spolehliví, stateční a smělí, tvrdí, velcí a silní, vůdci, vyrovnaní, zodpovědní a hlavně, muži nepláčou (Karsten, 2006).

Poněšický (2004) uvádí typický mužský model. Muž jako: pořádek, kultura – civilizace, digitální inteligence, analytické myšlení – částice, vnější prostor, racionální pojetí člověka, chtějící subjekt, dobrý – tvůrčí – zdravý, radikální – agresivní, pachatel – pán – sadismus, potřeba nezávislosti – svobody a vyniknutí, dobývání, duch, život – světlo.

Od muže se očekává, že bude nosit kalhoty – pokud by se před lidmi objevil v dámských šatech, byli by tím zaskočeni a dost možná i polekáni. Předpokládá se, že bude nezávislý s tendencí prosazovat se a schopností ovládat své city. Muž jako ambiciózní a soupeřivý, zaujatý vlastním studiem, prací nebo sportovními aktivitami – a také technicky zdatný (Renzetti, & Curran, 2003).

Vlastnosti podporující agresi v chování

Čermák (1999) poukazuje na zjištění, která naznačují souvislost mezi agresivním chováním osobnosti typu A a úrovní hladiny testosteronu. Tvrdí, že muži s osobností typu A současně s vysokou hladinou testosteronu budou pravděpodobně na provokaci reagovat

agresivně, narozdíl od mužů této kategorie, kteří mají nízkou úroveň hladiny testosteronu. Zdá se tedy, že syndrom A osobnostního typu je nebezpečný nejenom z hlediska náchylnosti k onemocněním srdce a cév, ale lze prokázat i souvislost se silnějšími sklony k agresi.

Baštecká (2001) definuje chování typu A jako, nadměrnou soutěživost, snahu po úspěchu, agresivitu – často potlačovanou, časovou tíseň, zrychlení obvyklých aktivit, neklid, hostilitu, zvýšenou bdělost, výbušnost a kolísavost v síle řeči, zvýšenou rychlost a hlasitost řeči, napětí obličejových svalů a pocit souboje s nedostatkem času a necitlivostí okolí.

Někteří autoři se ale ohrazují, že původně formulované vymezení chování typu A je příliš široké a tvrdí, že nedostatek času a soutěživost nepatří mezi nejdůležitější složky, ale zdá se, že klíčovou proměnnou je pro ně hostilita (Atkinson et al., 2003).

2.4. Agrese a hostilita u žen

Agrese není vnímána jako chování, které je pro ženy typické. Vysvětlením mohou být faktory, které u dívky negativně ovlivňují cestu k individuaci. Například větší potlačování přirozené agresivity a sexuality, jež bývají u děvčat označovány jako temná a nebezpečná hnutí, vedou k tomu, že budoucí sebeobraz je často spojen s pocity úzkosti, nejistoty či odmítnutí, někdy i s pocity viny, které mohou podryvat hrdost na svoji osobnost, kompetentnost a stěžovat cestu k osamostatnění (Poněšický, 2004).

2.4.1. Ženská identita

Podle Poněšického (2004) procházejí ženy, narozdíl od mužů, jen jednou důkladnou identifikací a to identifikací s matkou. Tímto mají nespornou výhodu, co se týče jistoty pohlavní identity – jejich přirozený identifikační vzor je matka – od samého počátku jsou vystaveny, na základě intenzivního spoluprožívání, silným emocím a nutností řešit vztahové zádrhele.

Očekávání ohledně přidělené role

Rozdílnost výchovných cílů může přinášet i nevýhody. Dívky jsou brzděny ve výstavbě zdravého sebevědomí a s tím souvisejícího vnímání silných stránek své osobnosti. Okolím v nich obvykle nepovzbuzuje přání po nezávislosti a samostatnosti. K typickým ženským rolím patří zařazovat se a podřizovat, přijímat pokyny a přání mužů, vycházet vstříc jejich

potřebám, nárokům a očekáváním, být jim k dispozici. Jako vrchol ženského štěstí se často uvádí manželství s milujícím druhem, mateřství a domek se zahradou (Karsten, 2006).

Etika a morální cítění

Dívky jsou chváleny a odměňovány, když jsou hodné a poslušné. Mají se chovat jako „správné holčičky“ tzn. slušně a spořádaně a mají být přítulné, mazlivé a citlivé. U dívek se slzy tolerují, nemusí se bránit, vymezovat a potvrzovat vůči druhým, naopak: očekávají se od nich vlastnosti jako poddajnost, ústupnost a přizpůsobivost (Karsten, 2006).

Ženy hůře snášejí napětí ve vztazích (jáská frustrační tolerance), hůře ovládají své emoce, neboť jsou jim přístupnější. V případě, kdy se pokusí prosadit, trpí více pocitu viny, že se prosadily na úkor druhých, či na hlubší rovině, že se přizpůsobily mužskému modu chování, což znamená, že zrazují své ženství. Soucítí s každým, aniž by vždy jasně uvážily, zda tím nepodporují slabost a pasivitu druhého jedince, obětují se, aniž by uvážily, stojí-li to za to, či zda je někdo nevyužívá. Tímto přístupem si nechají mnohé líbit, reagují se zpožděním, tj. výčitkami, místo toho aby se bránily ihned (Poněšický, 2004).

Jiní badatelé, zabývající se sociálním a rodinným prostředím jsou názoru, že mezi muži a ženami neexistuje pohlavně specifický rozdíl v otázce agresivního chování. Rozdíl je jen v tom, že výchova a role přikázaná společností naučila ženy potlačovat svou agresivitu nebo ji usměrňovat tak, aby se nemusely obávat sankcí a nesouhlasných reakcí. Jejich agresivní chování je proto méně impulzivní, nebývá navenek zřetelné a jednoznačné a často se stahuje do nitra, kde útočí proti jedinci samotnému. Následkem toho mohou být depresivní až sebevražedné stavy (Karsten, 2006).

Stereotypní vnímání vlastností a chování ženy

Seznam vlastností, které se stereotypně opakují, kdykoli se charakterizují „typicky ženské“ a „typicky mužské“ způsoby chování, je snad nekonečný.

Typické ženy jsou bezmocné, citově založené, emocionální, empatické, jemné, parádnice, milovnice dětí, mírné, náladové, nelogické, nerozhodné, nesamostatné, něžné, ohleduplné, pasivní, pečlivé a opatrné, plné porozumění, poslušné, povolné, přitažlivé a dráždivé, příjemné, přívětivé, senzibilní, slabé, soucitné, šarmantní, taktní, toužící po jistotě, úzkostné, vyžadující ochranu, zaměřené na rodinu, závislé, žvanivé (Karsten, 2006).

Poněšický (2004) ve svém pojetí ženského modelu, vidí ženu jako: chaos, přírodu – přirozenost, analogické zpracování, syntetické myšlení – celistvost – vlnu, vnitřní prostor,

romantické pojetí člověka, objekt touhy, zlou – špatnou – nemocnou, konzervativní – uchovávací, oběť – poddanou – masochismus, potřebu lásky – závislost – silnou vztahovost, přijímání, tělo, smrt – podsvětí.

V případě ženy, již dnes nikoho nepřekvapí, uvidí-li ji oblečenou v kalhotách, přestože by se možná očekávalo či by určité jedince potěšilo, byla-li by oblečená v dámských šatech. Můžeme také říci, že se u ženy předpokládá, že bude povahově spíše pasivní, závislá a citově založená a že se rozplácne snáze než muž. Typický je i pečovatelský přístup, smysl pro romantiku, starost o vlastní zevnějšek a nepříliš velkou technickou zdatnost (Renzetti, & Curran, 2003).

Vlastnosti utlumující agresivní projevy

Jistě můžeme říci, že žena klade větší důraz především na svou atraktivitu a na intenzivní láskyplné vztahy. Obává se tudíž více odmítnutí a nepozornosti od muže, v extrémních případech má strach z jeho fyzické převahy, možnosti sexuálního násilí (penetrační úzkost) a ponížení (Poněšický, 2005).

Sexuální pedagogové kritizují tradiční výchovu k pohlavním rolím a požadují její zásadní změnu. Tvrdí, že takto pojatá výchova, která se stále praktikuje, způsobuje to, že i dnes chybí nejedné dívce dostatek sebevědomí a pocitu vlastní hodnoty ve styku s příslušníky druhého pohlaví. Většina dospělých nedovolí dívkám, aby si samy tvořily hranice a samostatně zvládaly těžké situace běžného života. Raději sami zasahují a od dívek očekávají, že si nechají pomoci a spokojí se s tím. Tento postoj způsobuje, že děvčata nemají šanci projevit se jako osobnost a artikulovat své skutečné potřeby. Tak jsou ve školce i škole zastíněna hochy, kteří jsou hlučnější a drsněji se prosazují, nemohou realizovat své myšlenky, záměry a zájmy. Dosud se dětem měří dvojnásobným metrem – co je u děvčátka agresivní chování, je u chlapce schopnost sebeprosazení, která zasluhuje chválu (Karsten, 2006).

2.5. Hlavní rozdíly v chování mužů a žen

V předchozích kapitolách jsme již uvedli mnoho o rozdílech mezi muži a ženami.

Je tedy opravdu možné nalézt nějaký rozdíl v agresivním chování muže a ženy?

Maccoby a Jacklinová (1980; in Čermák, 1999) založili svoji argumentaci týkající se sexuálních rozdílů v agresi na čtyřech výrocích:

- Muži jsou všeobecně agresivnější než ženy ve všech lidských společnostech.
- Muži jsou ve srovnání s ženami agresivnější v raných fázích života, tj. v době, kdy tlak na utváření agrese jedince mužského pohlaví není tak výrazný.
- Vyšší míra agrese je zjišťována nejenom u jedinců mužského pohlaví, ale i u samců subhumánních primátů.
- Agrese souvisí s pohlavními hormony a může být těmito substancemi ovlivněna.

Beal (1884; in Janošová) ale poznamenává, že některé vlastnosti se mohou rozvinout jen za určitých životních okolností. Rozdíly mezi muži a ženami jsou natolik závislé na celkovém konkrétním kontextu, že by podle některých autorů dokonce možná vůbec neměly být generalizovány.

3. Vývoj člověka a uzlové body jednotlivých období jeho vývoje

Každé období ve vývoji člověka je něčím jedinečné – naplňují ho různé úkoly, které je potřeba zvládnout, aby se mohl posunout dál a vyzrát tak v dospělou lidskou bytost. Procházet různými krizemi není v žádném případě jednoduché, jsou ale nezbytnou součástí k dotvoření obrazu naší osobnosti. Ať už je řešíme v předškolním věku, či ve stáří, mají svůj smysl, a jejich překonání ač se nám to zprvu nemusí tak zdát, jsou jen obohacením pokračování na naší životní cestě.

3.1. Co je to vývoj

Pod pojmem vývoj můžeme chápat mnoho věcí. Stále častěji je užíván nejen v odborné sféře, ale také v laické, podle které se vyvíjí v podstatě cokoli – situace, vztah mezi dvěma lidmi, technika apod. Pokud bychom zůstali v obecné rovině, lze konstatovat, že vývoj je změna, při které organizmus nebo jiný vyvíjející se objekt získává nové vlastnosti, stejně jako si ponechává ty dosavadní, s tím, že některé z těchto dosavadních vlastností zpravidla ztrácí. Stává se složitějším vnitřně i navenek a začíná být méně závislým na svém okolí, je autonomnější. Vývoj má především vzestupné stádium, je ale nutné dodat, že po tomto vzestupu následuje stádium stacionární neboli plató a konečně sestupné stádium. Vývojový vzestup i sestup se časově překrývá (Říčan, 2004).

Podle Petrové a Plevové (2001) lze vývoj charakterizovat jako celistvý individuální proces, který zahrnuje somatickou i psychickou stránku osobnosti. Určité vývojové změny nastupují zhruba ve stejných věkových obdobích, existují přitom věkové etapy s obrovským množstvím změn i období méně bohatá na vývojové změny. Vývoj je tedy dynamický proces, který není rovnoměrný, ale má svůj řád a své zákonitosti.

3.1.1. Hybné síly duševního vývoje

Biologická determinace duševního vývoje spočívá především v tom, že se vyvíjí mozek, nositel psychiky a celý neurohumorální systém řízení organismu. Vývojové změny v mozku a tomu odpovídající výkony se objevují v určitém pořadí a v určitém věku, značně nezávisle na tom, v jakém prostředí dítě vyrůstá a co se je rodiče snaží naučit. Čím

je dítě starší, tím je závislost jeho duševního vývoje na maturaci mozku volnější, tím větší roli hraje učení (Říčan, 2004).

Na druhé straně je vývoj také do značné míry *determinován prostředím*. Je nutné zdůraznit úlohu tohoto prostředí, kterým je pro jednotlivého člověka společnost. Každý z nás žije a vyvíjí se především v interpersonálních vztazích k lidem, s nimiž se dobře zná a kteří jsou mu osobně blízcí. Podstatnou složkou vývoje jedince je také socializace – příprava na plnění úloh a rolí, které nás čekají jako rodiče, pracovníky a občany. Je to vrůstání do společnosti, ve které máme žít a s postupem času i přijímání nových rolí, které nám přinese (Říčan, 2004).

Stejně tak jako nás ovlivňují biologické a sociální síly, je pro vývoj důležitá i *osobnost jedince*. To jací jsme „uvnitř“ do značné míry rozhoduje o tom, jací budeme – a to ve vzestupném stádiu vývoje tím více, čím jsme starší. To jak jsme se naučili jednat v různých situacích, determinuje naše další činy a jimi se dále formuje naše osobnost, její vědomé i nevědomé složky a jejich integrace (Říčan, 2004).

Biologické, psychologické a sociální hybné síly duševního vývoje se různě kombinují a prolétají. Biologický vývoj organismu zahrnuje i mozek a jeho vývoj usměrňuje duševní vývoj – urychluje ho, nebo naopak brzdí. Biologický vývoj celého těla může působit i jinak. Může vytvářet nové příležitosti pro naše akce nebo naopak omezení, se kterými se člověk musí vyrovnávat (Říčan, 2004).

3.1.2. Vývojové krize

Podle Říčana (2004) také *krize ve vývoji osobnosti*. Ty nastávají, dostanou-li se hybné síly vývoje do ostrého rozporu. Je to stav, kdy už není možné zůstat takovým jako dosud, a přitom cesta kupředu není otevřena nebo je velmi nesnadná. Ze střetnutí protikladů vzniká nová kvalita, což ale zároveň znamená, že se ztrácí něco starého. Jde o přerod a zejména na vědomé úrovni o ztrátu kontinuity, neboť neexistuje žádné jádro osobnosti, které by krizí prošlo nedotknuto. Proto blížící se vyvrcholení krize vzbuzuje úzkost, která je zde signálem pro ohrožení – ohrožena je kontinuita dosavadního způsobu života, a proto je nutný skok k nové kvalitě.

Podle teorie Erika Eriksona se v každém období člověka nachází určitá krize, kterou je třeba překonat, aby se člověk mohl bez problémů posunout do dalšího stádia. Mezi jednou krizí a krizí následující, jedinec konstruktivně využívá výsledků prodělané krize a

pozvolna vzniká nové napětí, nové rozpory mezi hybnými silami vývoje, dozrává další krize a řeší se další vývojový úkol (Říčan, 2004).

Erikson (2002) ve své teorii popisuje osm věků člověka, ve kterých člověk postupně řeší následující rozpory (krize). Věkové rozhraní jsme doplnili od Vágnerové (2000):

1. *Základní důvěra proti základní nedůvěře (0 – 1 rok)*
2. *Autonomie proti studu a pochybám (1 – 3 let)*
3. *Iniciativa proti vině (3 – 6 let)*
4. *Příčinnivost proti inferioritě (6 – 12 let)*
5. *Identita proti konfuzi rolí (12 – 19 let)*
6. *Intimita proti izolaci (19 – 25 let)*
7. *Generativita proti stagnaci (25 – 50 let)*
8. *Ego integrita proti zoufalství (od 50 let)*

Vzhledem k tomu, že se budeme v následujících kapitolách zabývat vývojem člověka od mladšího školního období, jsou pro naši práci podstatné především krize od 4. věku člověka. S přihlédnutím k tomu, že podle Eriksona jde ale o vývoj postupný – kontinuální, poukázali jsme zde i na předchozí tři věky.

3.2. Stručný popis vývojových období člověka od mladšího školního věku po stáří

Jak jsme již uvedli v úvodu kapitoly, každé vývojové období je svým způsobem jedinečné a zlomové pro další vývoj. S přihlédnutím k našemu výzkumu a věku respondentů, jsme se rozhodli popsat vývojová období od nejmladšího účastníka (10 let), tedy od mladšího školního období. Uvědomujeme si, že komplexnější popsání těchto stádií by vyšlo na samostatnou knihu, zaměřili jsme se tedy především na uzlové body každého z období a pokusili se je stručně popsat. Orientační dělení a věková rozhraní jsme převzali od Langmeiera a Krejčířové (2006).

3.2.1. Mladší školní období (od 5 – 6 do 11 – 12 let)

Pokud bychom chtěli celé období psychologicky celkově a smysluplně charakterizovat, mohli bychom ho označit jako věk **střízlivého realismu**. Na rozdíl od menšího dítěte, chce školák pochopit okolní svět a věci v něm „doopravdy“. Tento charakteristický rys školního

dítěte je pozorovatelný v jeho mluvě, kresbách, písemných projevech, ve čtenářských zájmech i ve hře. Zprvu se jedná o *realismus „naivní“* – školák je závislý na tom, co mu autority (rodiče, učitelé, knihy) povědí, a teprve později se dítě stává kritičtější, a tedy i jeho přístup ke světu je „*kriticky realistický*“ (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Jde o období, jehož nástup znamená radikální životní změnu. Začíná **školní docházka** a svět školy udává ráz dalších let více než cokoli jiného. Škola velmi rychle otvírá dítěti obzory, o kterých nemělo ani tušení, urychluje rozumový rozvoj a učí se myslet novým způsobem. Do života, jehož hlavní náplní byla dosud hra, vstupuje nyní školní práce a s ní i povinnost. To znamená mnohem vyšší nárok na kázeň, schopnost odložit uspokojení okamžitých potřeb, ale také úsilí o výkon i ve chvíli, kdy by dítě raději dělalo něco úplně jiného. Zároveň školák dostává možnost uplatnit se v mnohem větší skupině než dosud a někdy musí napnout všechny síly, aby se této nové situaci přizpůsobil a aby ji zvládl (Říčan, 2004).

Jak jsme již zmínili, vstup do školy představuje významné začlenění dítěte do lidského společenství. Důležitými osobami, podle nichž se dítě učí modelovat své vlastní způsoby chování, nejsou již pouze rodiče, ale také učitelé a spolužáci. Zvláště skupiny dětí ve třídě i mimo ni přispívají k rozvoji všech tří základních složek **socializačního procesu**, jakými jsou: *způsoby socializační reaktivity, vývoj sociálních kontrol, hodnotové orientace a osvojování sociálních rolí* – především upevnění sexuálních rolí, mužské a ženské (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

V mladším školním věku není zájem o **sexualitu** příliš živý. Významnou složkou je v tomto období vznik izosexuálních (stejnopohlavních) skupin, chlapeckých i dívčích. Přestože, hoši prohlašují, že „holky jsou nemožné“ a děvčatům na chlapcích vadí velkohubost, rozkřičenost a hrubost, jsou izosexuální skupiny cenné samy o sobě i jako trénink pro různá stejnopohlavní společenství v dospělosti (Říčan, 2004). Pokud bychom se chtěli na tyto skupiny podívat detailněji, je možné vidět jejich rozdílný pohled na svět:

U **dívek** dochází k určité fixaci vrstev, které se ve třídě vytvořily. Na jedné straně stojí skupina frajerek, tzv. dam, které se pyšní flirtem s kluky a svými gymnaziálními ambicemi. Dále je zde skupina „normálních děvčat“, které tyto věci nestaví tak na odiv a věnují se svým fantastickým hrám. I zde se mohou ovšem nacházet dívky s gymnaziálními schopnostmi a ambicemi. Vedle toho se může vytvořit skupina outsiderek, které jsou spíše úspěšnými „dámami“, než těmi, které se vědomě povyšují nad třeštění společenského života, jako je tomu u „normálních dívek“. Již v předcházejících ročnících dívky

rozdělovaly, posuzovaly a odsuzovaly úroveň, ale teprve nyní přikračují k určitému kastovníctví (Doubek, 2005).

U **hochů** nabývá na počtu i síle tzv. frajerské či hráčské křídlo. Někteří bývalí „herci“, či „fantasté“ se obrátí k frajerství v souvislosti s propukající pubertou. „Fantastické“ hráčské křídlo se mění dvěma směry. Jeden je konzervativní – někteří „fantasté“ se vědomě a záměrně vyhýbají akcím, konceptualizují je jako hloupé a směřují ještě více k sobě. Vytvářejí tak uzavřenější skupinu intelektuálů, či spíše techniků, kteří se brání dospívat oním, pro ně hloupým frajerským způsobem. Druhý směr je rozpouštěcí – někteří bývalí fantasté, se shlédnou v dobrodružství frajerů, která jsou v jistém ohledu jasně orientovaná na dívky a opustí fantastické hry ve prospěch akcí o přestávce nebo ve volném čase po škole (Doubek, 2005).

Kolem desátého roku se také mění sklon k **žalování**. Zpočátku děti žalují horlivě, bez jakéhokoliv ostychu a nelítostně, ať se jich žalovatelný čin spolužáka týká, nebo ne. Nakonec však dojdou k názoru, že džentlmen nežaluje ani na svého přítele, který mu ublížil, protože to považuje to za ponižující a nemůžné (Říčan, 2004).

3.2.2. Období dospívání (zhruba od 11 do 22 let)

Z biologického pohledu lze období dospívání vymezit široce, jako životní úsek, kde jsou na jedné straně *první známky pohlavního zrání* (zejména objevením se prvních sekundárních pohlavních znaků) a více nebo méně význačná *akcelerace růstu*, na druhé straně *dovršením pohlavní zralosti*, plné reprodukční schopnosti a *dokončení tělesného růstu*. Současně s biologickým zráním probíhá řada významných a nápadných psychických změn, které můžeme charakterizovat ohlášením nových pudových tendencí a hledáním způsobů jejich uspokojování a kontroly, celkovou emoční labilitou a zároveň nástupem vyspělého, formálně abstraktního způsobu myšlení a dosažením vrcholu jeho rozvoje. Dochází k novému sociálnímu zařazení jedince, které se odráží v odlišném očekávání společnosti (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Dospívající v dnešní společnosti často naráží na některé **specifické vývojové problémy**. Jedním z nich je *rozpor mezi fyzickou a sociální zralostí*, kde sekulární akcelerace tělesného růstu a pohlavní zralosti posunuje dolní hranici dospívání stále do nižšího věku, zatímco složitost společenských požadavků a nároky na vzdělání a profesionální přípravu dosažení sociální zralosti oddalují. Tímto se původně splývající body dosažení fyzické a sociální zralosti stále více navzájem oddalují a vznikají problémy. Nesnáze, které jsou

způsobeny právě rozporem mezi fyzickou a sociální zralostí, mohou být někdy patrné i v poruchách chování u některých mladistvých, kteří jsou nuceni ještě chodit do školy, ačkoliv se již cítí dostatečně zralí pro pracovní aktivitu a s ní spojenou ekonomickou i osobní nezávislost. Jako další problém můžeme uvést *rozpor mezi hodnotami mladé a starší generace* – výrazné technické, vědecké i společenské změny s sebou stále častěji přinášejí rozdíly v názorech, hodnotách a postojích generací, které vyrůstali za zcela jiných podmínek a těžily z jiných zkušeností. Starší generace má tendenci ulpívat na dřívějších hodnotách, kdežto nová generace si sbírá vlastní zkušenosti a odmítá přijmout stará měřítká za platná (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Nejen technická a vědecká rozdílnost generací však způsobuje, že se světy dospívajících a jejich rodičů často střetávají, občas i násilně. Aby rodiče své dospívající děti opravdu pochopili, měli by si nejprve uvědomovat sami sebe. Přestože se zdá, že život dospívajících je naplněn pohybem a markantními změnami – dospívající opouštějí dětství a vydávají se směrem k dospělosti, která jako by nikdy nepřicházela dostatečně rychle – jejich rodiče opouštějí mladou dospělost a začínají poslední polovinu své životní cesty. Prožívají tak stejně dramatické změny, i když někdy méně viditelné. Lze tedy konstatovat, že je stejně obtížné pro dospívajícího žít s rodiči ve středním věku, jako je pro rodiče obtížné žít s typickým náctiletým (West, 2002).

Období pubescence (zhruba od 11 do 15 let)

Langmeier a Krejčířová (2006) rozdělují období pubescence na dvě fáze:

První pubertální fáze neboli *fáze prepuberty*, která začíná prvními známkami pohlavního dospívání a *druhá pubertální fáze – fáze vlastní puberty* nastupuje po dokončení prepuberty a trvá do dosažení reprodukční schopnosti.

Jde o období, které je snad z celého života nejdramatičtější a biodromálně nejzajímavější. Říčan (2004) hovoří dokonce o „hormonální bouři“, která rozvíjí poměrně klidnou citovou hladinu předchozího stádia. Již samotná tělesná proměna, jejíž nejdůležitější součástí je pohlavní dospívání, by stačila vychýlit psychickou rovnováhu a vynutit si novou integraci osobnosti. Pubescent reaguje podrážděně, jeho nálady bývají labilní, nápadně často se mění. Převládají emoce záporné, jako je rozmrzelost, nepokoj, horečná aktivita, kterou střídá apatie hraničící s depresí. Sám dospívající nerozumí tomu, co se s ním děje a tak přirozeně hledá vysvětlení v tom, jak se k němu chová jeho okolí. Na druhé straně i přes

nápadnou citovou labilitu stoupá sebekontrola a ubývá citové bezprostřednosti, což je přirozený důsledek reflexe, pozornosti obrácené k vlastnímu jednání a prožívání.

Pubescence také znamená další krok k samostatnosti. Vztahy k rodičům se opírají nejen o existenční závislost, nýbrž i o citové vazby, které jsou stále ještě na prvním místě. Pubescent potřebuje výchovné vedení – opatrné a nenásilné, ale pozorné. Převládá však kritika, a dokonce vzpoura. Místo lásky nebo přesněji, vedle ní, je zde zloba, snad i nenávisť a místo úcty pohrdání. Vynořuje se pubescentní negativismus, který je jiný než vzdor v batolecím věku, jde o útok na autority – pubescent sleduje chování rodičů, diskutuje o jejich názorech a někdy až nápadně zastává právě opačné stanovisko než oni. Oproti tomu sílí vliv vrstevníků. Vztah k vrstevníkům se nyní stává jednou z hlavních hybných sil pubescentního vývoje, ať už jde o školní třídu nebo partu vytvořenou kolem sportovních a jiných zájmů (Říčan, 2004).

Období adolescence (cca od 15 do 22 let)

„Mohu být kýmkoli a dělat cokoli“, prohlašuje veřejně zdravý adolescent a věří, že jeho osud bude zahrnovat slávu a čest. Sny o úspěšné budoucnosti mohou dospívající motivovat, k tomu, aby sledovali pozitivní cíle. Uvědomují si však, že jich nedosáhnou bez tvrdé práce. Většina z nich se naučí své uspokojení ovládat a místo toho se věnují studiu a přípravě na budoucí povolání. Někteří dospívající jsou ale odsouzeni k životu ve vězení jiného druhu tím, že nekriticky přijímají sny, které jim vnucují jejich rodiče. Později ale mohou se zklamáním zjistit, že sny jejich rodičů je neuspokojují a teprve až jako dospělí začínají s vytvořením své vlastní identity (West, 2002).

Přestože hledání a vytváření **identity** není záležitostí pouze adolescence, nýbrž celého života – základy zvolna rostou již od raného dětství a celý vývoj osobnosti můžeme v dospělém věku chápat jako ujasňování a upevňování, případně přetváření identity – právě adolescence je vrcholem osobního zápasu o identitu. Je klíčovým senzitivním obdobím pro nalezení osobní identity, pro její budování a pro zápas o ni se svým okolím i se sebou samým (Říčan, 2004).

Pokud bychom měli shrnout **hlavní úkoly dospívání**, musíme nejprve poznamenat, že období dospívání je opravdu těžké a plné rozporů. Adolescent se má vyznat sám v sobě a najít své místo ve světě. Ověřit si, co dokáže a co vydrží; najít sám sebe v nějakém přesvědčení a životním programu. Má dokončit přípravu ke společenskému uplatnění

v práci nebo udělat v tomto směru důležitá rozhodnutí, jakým je například vstup na vysokou školu. Ve vztahu k druhému pohlaví má prožít něco víc než pouhé okouzlení, něco, co bude přinejmenším vážným hledáním, pokusem poznat a dát se poznat. Toto všechno jsou velké úkoly a nelze se divit, že v sobě adolescenti mívají mnoho zmatku a neujasněnosti (Říčan, 2004).

3.2.3. Časná dospělost (od 20 do 25 – 30 let)

Za jedno z kritérií dospělosti bývá uváděno dosažení **osobní zralosti**. Jednoduše řečeno, člověk je zpravidla pokládán za zralého, pokud po dokončení dospívání přejal plnou osobní a občanskou odpovědnost, začal být ekonomicky nezávislý, rozvinul plně své osobní zájmy, ustavil legalizovaný vztah k životnímu partnerovi, přejal očekávané výchovné úkoly vůči svým dětem a zároveň se přizpůsobil svým stárnoucím rodičům. Je ovšem jasné, že takovýto přechod do dospělosti a převzetí dospělých rolí se neodehraje v jediném dni, dokonce se zdá, že dnes zabírá celé jedno dosti dlouhé životní období. Toto období je odlišné jak od adolescence, tak od vlastní dospělosti – mladý člověk se již vymanil ze závislosti typické pro dospívajícího, ale nepřebírá ještě plnou dlouhodobou odpovědnost dospělého věku. Současně jde o životní fázi, v níž si člověk musí osvojit velké množství nových znalostí a praktických dovedností a je postaven před celou řadu zcela nových úkolů (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Dříve byl zřejmě posun k dospělosti plynulejší a také sociální očekávání byla vymezena jasněji s ohledem na pohlaví a sociální postavení. V současnosti se zdá, že v důsledku sekulárních změn se i tato životní fáze, podobně jako období dospívání, prodlužuje. V dnešní západní kultuře, která klade silný důraz na rozvoj individuality, jsou požadavky na mladé lidi podstatně volnější než dříve a jsou povolovány stále větší odchylky od normativních vzorců – pokračuje tedy tendence společnosti prodlužovat proces individuace člověka a přejímání dospělé role přestává být uniformní (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Podle Vágnerové (2000) se **dospělost** se projevuje změnou v několika oblastech:

- 1 – Dospělý již *není závislý na své původní, orientační rodině*. Jeho osamostatnění je spojené se změnou vztahů s rodiči, které jsou nyní symetričtější a klidnější.
- 2 – Osamostatnění je předpokladem další *diferenciace v oblasti sociálního chování*, přijetí nových rolí a vyjasnění vztahu k hodnotám a normám, prezentovaným různými skupinami.
- 3 – Celková proměna osobnosti dospělého se projeví *změnou jeho vztahů k lidem*. V období mladé dospělosti jsou nejvýznamnější symetrické vztahy s vrstevníky. Dospělý

člověk je schopen zvládnout *párové soužití*, které je spojeno s nutností akceptovat i potřeby svého partnera a harmonizovat je s vlastními. Posléze je schopen splnit požadavky *rodičovské role*, která mu přináší nejen nadřazenost a moc nad jinou lidskou bytostí, ale zároveň i značnou zodpovědnost.

4 – Dospělost je dobou *sexuální zralosti*, v této době je sexualita jedním z nejdůležitějších aspektů partnerského vztahu. Na určitém stupni vývoji osobnosti dospělého je postoj k sexualitě ovlivněn potřebou mít dítě a na významu nabývá její reprodukční složka.

5 – Dospělost je definována *ekonomickou samostatností*. Člověk povzuje svou soběstačnost v rámci nějaké *profesní role*, která ovlivňuje jeho identitu nejen tím, že jej zbavuje závislosti na jeho původní rodině, ale také tím, že přispívá k uspokojení v oblasti potřeby seberealizace.

Podle Říčana (2004) je nalezení vhodného partnera zásadní pro završení partnerství manželstvím. V dnešní době můžeme spatřovat mnoho důvodů, proč mladí lidé uzavírají sňatek, obecněji lze však říci, že vstupem do **manželství** si dvacátník vytváří prostor, v němž se bude odehrávat velká část jeho života, v němž bude plnit své životní úkoly a bude pracovat na milostné intimitě. Bude to prostor, kde bude mít domov a kde rozvine velké téma rodičovství, kde bude mít jednu bezpečné útočiště, až jeho život dopřeje do stádií převážně ústupových defenzivních.

Mladý dospělý zná obecné **normy a standardy** pro chování v oblasti již zafixovaných rolí, ale není si jist, jaké normy přesně platí pro role nové. Morální uvažování a vztah k normám ovlivňuje i aktuálně převažující společenské očekávání, které je odlišné ve vztahu k mužům a k ženám. Od **mužů** se očekává nezávislost a dominance v rozhodování. To znamená rychlé a racionální řešení problému. Na této úrovni jde více o obecnou správnost než o individuálně citlivý přístup k problémům a potřebám konkrétních lidí. Z toho důvodu se mohou mnohdy jevit méně citlivý a méně ohleduplní. Mužská morálka je ve větší míře situačně nezávislá, klade důraz na obecná pravidla – muži preferují generalizovanější pohled na skutečnost jako takovou. Od **žen** se očekává ohleduplnost a citlivost, počítá se s emocionálnějším přístupem. Pro ženy jsou důležitější vztahy ke konkrétním lidem, k sociální skupině, jíž jsou součástí, a zodpovědnost, která z nich vyplývá. Ženy jsou mnohem méně orientovány na abstraktní spravedlnost a právo. Hlavní morální dilema dospělé ženy je rozpor mezi vlastními potřebami a zodpovědností ve vztahu k jiným. Ženskou morálku lze chápat jako situačně senzitivní a flexibilní (Vágnerová, 2000).

Léta po dvacítce jsou obdobím, které přináší mladým dospělým velké úkoly. Pohodlné mýty jejich dětství se hroutí. Dělají závažná rozhodnutí ohledně životních závazků a pak je kolem třicítky kriticky přehodnocují. Bylo by mylné, domnívat se, že roky po dvacítce patří k nejsnazším rokům života, naopak jsou to roky naplněné klíčovými rozhodnutími, která budoucí život buď ulehčí, nebo ztíží (West, 2002).

3.2.4. Střední dospělost (od 30 do 45 let)

„Mám nějakou práci, manželství a děti, ale co dál?“ Podle Vágnerové (2000) je toto období považováno za vývojově významný mezník s tendencí bilancovat, k čemuž přispívá vědomí předělu vlastního života a jeho budoucí časové omezenosti, s nímž souvisí i určité zúžení vlastních možností. Dosažení středního věku se může projevovat dvěma způsoby: prvním je *bilancováním minulosti*, kdy člověk srovnává svou situaci s dřívějšími ideály a posuzuje míru jejich naplnění; druhým způsobem jsou *představy o budoucnosti*, které jsou založené na posouzení vlastních aktuálních možností.

Říčan (2004) naopak považuje tento věk za období stability na vrcholu tělesných i duševních sil, za období vysoké výkonnosti a dobrého zdraví. Na druhou stranu však přiznává, že dochází ke **krizi životního středu**, která, má-li být zvládnuta, vyžaduje soustředění na osobní otázky, na sebe sama. Výsledkem má být pokračování v započatém díle – hlavním životním tématem zůstává ono generativní „milovat a pracovat“. Někteří muži i některé ženy, které dosud v práci hnala ctižádost, si nyní nacházejí uplatnění spíše v předávání zkušeností, ve výcviku a výchově mladých pracovníků.

Dospívání dětí a umírání rodičů potvrzuje neodvolatelnost vlastního **stárnutí**, které je chápáno jako ztráta určitých výhod, která je sice spravedlivá, protože postihuje všechny stejně, ale má individuálně rozmanité tempo (Vágnerová, 2000). Přestože to život prohlásil již mnohokrát předtím, tělo se ve střední dospělosti stává neustálým poslem a připomínkou času. Objevují se vrásky, nohy již nejsou tak rychlé jako dřív, hromadí se neduhy a bolesti, blíží se menopauza, očekávatelné jsou i starosti nad duševními schopnostmi. I když je to pravděpodobně nepodložené, dospělí ve středním věku se bojí (West, 2002). Možná i z těchto důvodů má ve středním věku důležitou roli stereotyp. Je pohodlný, snadný, předvídatelný a nepřináší žádnou zátěž nového a nejistého. Na druhou stranu nemusí být taková jistota spojena s emočním uspokojením. Život ve stereotypu klade minimální nároky, ale zároveň poskytuje minimum nových podnětů, což může vést k citovému vyhasínání, nezájmu a lhostejnosti (Vágnerová, 2000).

Ve středním věku dochází ke změně i v oblasti intimity a generativity. V případě **změn generativity** – ji čtyřicátník realizuje jiným způsobem, mění se její zaměření a následné hodnocení. Člověk středního věku má poslední šanci, aby se stal tím, kým by skutečně chtěl být. Na druhé straně přestává být vnější potvrzení jeho dalšího směřování tak důležité, jako bylo dřív. Také sociální postavení přestalo být závislé na věku, nyní je člověk potenciálně schopen získat jakoukoliv, i tu nejvyšší společenskou pozici. V době středního věku se částečně mění i postoj k profesní roli, která souvisí se změnou psychických potřeb, které by tato role mohla nějakým způsobem uspokojovat. Profesní role by měla především uspokojovat potřebu seberealizace a potvrzovat kvality kompetencí. Lidé tohoto věku jsou stále ještě zaměřeni na úspěch a na dosažení dobré profesní pozice, na druhé straně se ale jejich postoj k této roli a její hodnocení mění (Vágnerová, 2000).

Mění se také **potřeba intimity** i způsob jejího naplnění. Vztah k partnerovi je jiný, než býval dříve. Čtyřicátník od něj očekává něco jiného a sám také nabízí poněkud odlišné uspokojení než kdysi. Mění se představa žádoucího partnerství – pro člověka středního věku se stává významnější sdílení života než bouřlivý milostný vztah. Také manželství prochází obdobím někdy dost zásadních změn. Identitu zatěžuje druhá krize manželství, dospívání dětí a změna rodinných rolí. V tomto věku může nabývat na důležitosti potřeba sebepotvrzení vlastní atraktivitu v novém partnerství, podporovaná mýtem poslední šance k navázání milostného, mimomanželského vztahu (Vágnerová, 2000).

Také obsah rodičovské role nabývá nových hodnot – děti postupně dospívají a začínají se osamostatňovat, čímž se pečovatelská **rodičovská role** stává zbytečnou a rodiče si mohou, respektive musí, zvolit jiný způsob jejího naplnění. V této době se v rodině mění většina rolí a jejich vzájemných vztahů, což si komplementárně vynucuje transformaci manželského vztahu a jeho dalšího směřování. Výchova dětí, která byla jejich společným cílem, se naplňuje a je třeba hledat nový smysl (Vágnerová, 2000).

3.2.5. Pozdní dospělost (od 45 do 60 – 65 let)

Toto období bývá velmi často označováno jako období nejzákladnějších krizí. Jako ta část života, která je obtížnější a problémovější nejen ve srovnání s mladším věkem, ale i s věkem pozdějším, už vyrovnanějším. Do začátku této životní fáze (nejčastěji mezi 40. – 45. rokem) bývá lokalizována krize středního věku, kterou popsal již Carl Gustav Jung. V odborné literatuře se ale můžeme setkat i s opačným hodnocením, při němž je tento věk

pojímán spíše jako „zlaté období“, kdy je, po odchodu dětí z domova, lidem opět dopřáno více volného času a je na ně nakládáno méně starostí (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Oproti Vágnerové (2000), zařadili Langmeier a Krejčířová (2006) **období bilancování** právě do této životní etapy. Časté, ale ne vždy úspěšné ani realistické zde bývají pokusy napravit učiněné omyly a dohonit vše zmeškané, v čemž zřejmě spočívají ony zmíněné krize. Vědomí ubíhajícího času naléhá stále více a dřívější dojem dlouhé budoucí perspektivy, trvalosti a stálosti se hrouť. Člověk si naléhavěji než dříve uvědomuje vlastní smrtelnost. Ví, že polovina jeho života již uplynula, hlavní úkoly jsou ze značné části splněny, kritéria vybudována, ale zbývá málo času ke splnění snů z mládí nebo jejich uskutečnění člověka neuspokojilo tak, jak si představoval. Bilancování se netýká jen počátku uvedeného období, dochází k němu opakovaně vlivem řady rozmanitých životních událostí, jakými jsou akutní či chronické různě závažné zdravotní problémy vlastní nebo vrstevníků, nástup menopauzy, změny v pracovním zařazení a v rodině, úmrtí vlastních rodičů. Sociálně podmíněným mezníkem bývá oslava 50. narozenin, tento věk bývá pojímán jako významný přelom, konec „prvního poločasu života“. Pro člověka často znamená další příležitost k zastavení a bilancování, co za půlstoletí života zvládl, co ještě může vykonat a zažít. U žen se častěji tato fáze přehodnocení přesouvá do pozdějšího věku, protože kvůli péči o děti začaly svou pracovní kariéru budovat později.

V tomto věku je stále znatelnější stárnutí, spojené s pozvolným **úpadkem všech tělesných funkcí**. Jde o projevy drobných potíží, tělesné změny nejsou ještě příliš velké. Zhoršují se základní smyslové funkce, zrak a sluch. Klesá tělesná síla a pohybová koordinace, zpomaluje se rychlost a pohotovost reakcí. Stále častěji se objevují různé zdravotní potíže – mnozí lidé jsou v tomto věku postižení některou chronickou chorobou (diabetes, hypertenze, artritida apod.). Stárnoucí člověk objevuje svou zranitelnost. Stárnutí je spojeno s rizikem ztráty možnosti užít si dosažené sociální pozice, prostředků i citového zázemí. Zhoršení výše zmíněných funkcí a první viditelné změny tuto skutečnost jen potvrzují. Vedou ke zvýšení nejistoty a obav ze selhání, narušují sebehodnocení a mění postoj k sobě samému. Stárnoucí člověk se musí vyrovnávat s postupným úbytkem svých kompetencí a naučit se odhadovat své aktuální možnosti (Vágnerová, 2000).

Typickým znakem tohoto období je klimakterium. Dostavuje se ukončení reprodukčního období ženy – **menopauza**, k níž dochází nejčastěji kolem 50. roku věku. Subjektivně nebývá většinou žen prožívána jako negativní událost, naopak bývá zpětně hodnocena převážně pozitivně, i když vlastní „přechod“ může být v důsledku hormonálních výkyvů doprovázen nepříjemnými vegetativními příznaky. Ačkoli reprodukční schopnost mužů je

zpravidla zachována do pozdějšího věku, i u nich se dostávají podobné subjektivní i objektivní projevy, které bývají označovány jako „climacterium virile“ či **andropauza**. Jak u muže, tak u ženy bývá někdy právě s klimakterickými příznaky spojován pocit beznaděje, ztráty osobní hodnoty, prožitků viny či sebenenávisti. Empirické výzkumy však ukazují, že u obou pohlaví jsou tyto vážnější emoční rozlady podmíněny spíše negativními postoji společnosti vůči stárnutí a dalšími životními událostmi, než samotnými hormonálními změnami (Langmeier, & Krejčířová, 2006). Vágnerová (2000) na tuto problematiku pohlíží poněkud pesimističtěji. Pokazuje na to, že kromě jiných negativních příznaků může být menopauza ženou chápána jako ztráta či znehodnocení ženské role, pro niž je typická plodnost a může si tak připadat méněcenná. Takovou reakci by posilovalo i nedostatečné uspokojení základních psychických potřeb, které s ženskou rolí souvisí.

Ať už se na toto období díváme spíše optimisticky či pesimisticky, je zřejmé, že se jedná o období zásadních změn, se kterými nebude snadné se vyrovat. Rodičům v této době často odcházejí děti z domova a **pocit prázdného hnízda** je pro ně trpký. Odchod dětí z domova mohou zejména matky chápat v tom smyslu, že „už je nikdo nepotřebuje“, a to především ty, které si dříve kromě výchovy dětí nevytvořily žádné jiné skutečně hodnotné cíle života. Někdy se ale očekávané uvolnění spojené s odchodem dětí z rodiny po různě dlouhou dobu nedostaví. Vlastní rodiče starších lidí dosahují v této době vysokého věku a často začínají být závislí na péči svých, také již stárnoucích, dětí. Toto „**střední generace**“ musí v době počínajícího úbytku sil poskytovat oporu pro obě generace krajní. Pomáhá svým dětem v přechodu do samostatného nezávislého života a současně poskytuje péči svým vlastním rodičům (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Profesní role může v této době určitým způsobem uspokojovat základní psychické potřeby stárnoucího člověka. Jde o potřebu stimulace a učení; potřebu zázemí, jistoty a bezpečí; potřebu seberealizace a potřebu otevřené budoucnosti (Vágnerová, 2000). Problém může nastat na konci tohoto období, kdy odchází většina žen i mužů do **důchodu**. Toto je výrazná a náhlá změna sociálního zařazení, která s sebou přináší změnu z nezávislého produktivního postavení zpět do relativně závislého. Mění se tím nejen náplň denního rozvrhu, ale i okruh sociálních kontaktů, někdy i úroveň dosavadního životního standardu (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Další významnou novou rolí většiny lidí v pozdním věku je **role prarodiče**, která by měla být od role rodiče jasně oddělena. Babička a dědeček mohou při výchově vnoučat významně pomáhat, neměli by však přejímat roli rodičů, pokud to není nutné. Dnes již není tak běžné, jako před třiceti lety, aby babičky obvykle přejímaly výchovnou péči o

děti, jejichž matky odcházely do zaměstnání. Většina žen, které se dnes stávají babičkami malých dětí, ještě sama pracuje, a tak mohou přejímat péči o vnoučata jen příležitostně, což je i tak pro mnoho rodičů neocenitelná pomoc. Na druhé straně je třeba dávat pozor na špatně vymezené role a nejednotný socializační vliv rodičů a prarodičů, který může způsobovat nemalé komplikace (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Pro mnohé lidi v pozdním dospělém věku nemusí, v jejich osobním životě, nikdy nastat opravdová děsivá situace „zavírajících se dveří“ a ani nemusí prožívat hrůzu prázdného hnízda, která by toto období nutně poznamenávala vážnou krizovostí. Je nutné zdůraznit, že toto životní období má, jako každé jiné, své problémy, ale je také otevřené novým možnostem osobního rozvoje. Zda bude prožito šťastně, či ne, závisí spíše než na chronologickém věku či případných fyzických změnách, na individuálních vlastnostech každého člověka (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

3.2.6. Stáří (od 60 – 65 let)

Podobně jako Křivohlavý (2011), rozděluje Baltes (2009) období stáří na třetí a čtvrtou fázi života.

Třetí fáze života (60 – 80 let) – starší lidé jsou funkčně stále schopnější, tělesně i duševně. Tato plasticita se historicky projevuje nejen stále se *prodlužující průměrnou délkou života*, ale i tím, že dnešní mladí jsou na tom celkově mnohem lépe než stejně staří lidé v minulé generaci. Dnešní sedmdesátníci jsou například tělesně i duševně stejně zdatní jako pětadesátníci, nebo dokonce jako šedesátníci před 30 lety. Příkladem obzvláště silných stránek stáří je *sebevědomí a životní spokojenost*. Staří lidé mají překvapivě dobrou schopnost úspěšně si uspořádat život ve stále se zmenšujícím prostoru a za neustále se zhoršujících tělesných předpokladů. Jsou mistři v tom, jak se vyrovnávat se životem. Přestože se mnoha starším lidem po tělesné stránce objektivně nevede moc dobře, jsou se svým životem v průměru stejně spokojeni jako mladší lidé. Dosahují toho zejména neustálým přizpůsobováním se tomu, s čím svůj vlastní život srovnávají – sebe a své životní situace srovnávají s těmi, kterým se vede ještě hůře, nebo s těmi, kteří již zemřeli.

Čtvrtá fáze života (80 let a více) – která vykazuje výrazně méně pozitivní obraz stáří. Nastává *úpadek* téměř ve všech oblastech lidského života. I když i v tomto věku existují výjimky a velké rozdíly mezi jednotlivci, je zároveň velmi zřetelné, že těchto pozitivních výjimek rapidně ubývá, a to i přes to, že ti, kteří se dožili tak vysokého stáří, představují mimořádně pozitivní výběr vzhledem ke své vitalitě. Zhruba 95% vrstevníků už totiž není

mezi živými. Stále více se zavírající nůžky mezi skutečným věkem a věkem, který by si dotyčný přál; projevuje se výrazná *ztráta* rozumového potenciálu a plasticity já. I subjektivní pocit životní spokojenosti již není ve čtvrtém věku tak stabilní, adaptivní plasticita dosahuje svých hranic. Nejstarší lidé jsou *méně spokojení*, často hovoří o osamění a ztrátě kontroly nad svým životem, o nemožnosti svůj život řídit (Baltes, 2009).

Podle Říčana (2004) má být nejdůležitější činností zdravého šedesátníka **práce**, při níž uplatní především své znalosti a zkušenosti. Vedoucí pracovník či konstruktér by se měl kolem šedesátky pomalu připravovat k přechodu do funkce poradce, která je stejně kvalifikovaná a cenná, ale méně stresující, nevyžaduje tolik pružnosti, pohotovosti a schopnosti orientovat se v záplavě nových informací a umožňuje omezit pracovní úvazek.

Na druhé straně se však neodmyslitelně blíží čas, kdy se hlavní náplní zájmu stane **důchod**. Pro někoho může být důchod noční můrou, pro jiné je naopak možnost odejít do důchodu vysvobozením z těžké dřiny, nudné rutiny nebo ponižující pozice. V každém případě je ukončení soustavné výdělečné činnosti, kterou člověk vykonával řadu let, nesmírně významným, mnohostranným předělem, který jedince nutí přebudovat svou identitu. Rozdílné může být vnímání důchodu také z pohledu žen a mužů. Pro *muže* je představa důchodu někdy horší než představa smrti, proto také životní spokojenost mnoha mužů před šedesátkou dost prudce klesá. Na druhou stranu je i dost mužů, kteří se na důchod těší. Pro *ženu* může být perspektiva důchodu stejně zlá jako pro muže, ne-li horší, pokud dosahuje důchodového věku dříve než muž a svou práci vnímá „po mužsku“. Celkově se ale dnešní ženy s touto vyhlídkou smiřují snadněji než muži a je více těch, které ji vítají (Říčan, 2004).

Odchod do důchodu představuje zátěž i pro **manželský vztah**. Lidé mají v této době velmi často strach z izolace v rodině a ze vzájemného přesycení. Také proto může být postoj starých mužů a žen k manželství poněkud odlišný. Muži, kteří ztratili svou sociální pozici odchodem do důchodu, bývají na rodině více závislí než dříve. Ženy mívají v průměru více sociálních kontaktů mimo pracoviště i mimo rodinu, a proto se jejich sociální pozice v takové míře nemění (Vágnerová, 2000). Ve stáří se můžeme setkat se třemi modely manželství – *Manželství bývají velmi šťastná*: manželé se velmi dobře znají a dokonale se navzájem přizpůsobili jeden druhému, cestují do ciziny, kupují si nové věci, žijí společenským životem; mezi manželky je souhra, prohlubující se intimita a stále větší vzájemná závislost. *Manželství bývají velmi nešťastná*: pocit zklamání životem se klade za vinu partnerovi; při nedostatku kontaktů s jinými lidmi se manželství hermeticky uzavírá a snadno vzniká ponorková nemoc. *Manželství bývají většinou prostřední*: jsou dny špatné i

dobré, důvěrné chvíle i odcizení, láska i záblesky nenávisti; hodně se vzpomíná na to co, kdo, kdy a jak udělal a jak se přitom cítil, co měl udělat jinak apod. (Říčan, 2004).

Není pochyb o tom, že **osobnost** starého člověka se i ve stáří dále vyvíjí. Empirické studie ukazují, že se lidé s věkem stávají více introvertovanějšími. Míra extroverze přitom zřejmě výrazněji klesá u mužů, kteří byli v mládí v průměru otevřenější a více zaměřenější na venek než ženy. Rozdíly pohlaví mají v tomhle ohledu tendenci se s věkem spíše vyrovnávat. Původní struktura osobnosti se však u většiny lidí příliš nemění – relativní míra extroverze, neuroticizmu i dalších osobnostních vlastností zůstává ve srovnání s vrstevníky přibližně ve stejné pozici (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Důležitým postojem ve stáří je **aktivní přístup k životu**, který přispívá k utváření nových vztahů k lidem a pomáhá překonávat pocity osamění. Ve stáří je člověk méně odolný a méně přizpůsobivý a i při menších otřesech se může snadněji dostat do stavů beznaděje a izolace. O to více je nezbytné udržovat i v pokročilém věku zájmovou činnost a posilovat sociální kontakty. Pasivní a opuštěný jedinec je více soustředěn na své zdravotní problémy a zhoršuje se jeho duševní prožívání. Aktivita oproti tomu umožňuje posílení pocitu užitečnosti a uznání, zvyšuje sociální status starého člověka a nutí ho k přijímání nových sociálních rolí. Jestliže je starý člověk užitečný, snáz udržuje pocit vlastní hodnoty a lépe se brání apatii. Je orientován na budoucnost a jeho život je smysluplný. Je pravda, že starý člověk má právo na odpočinek, to ale neznamená, že propadne nečinnosti. Jediná cesta, jak procesy stárnutí zpomalit, je udržet starého člověka v aktivitě s přihlédnutím k jeho možnostem a schopnostem (Holásková, 2001).

Pokud bychom chtěli vše zíněně shrnout, je možní říci, že úkolem tohoto úseku životní cesty je kulturně i osobnostně zrát a dozrát v plně rozvinutou, ucelenou a úctyhodnou harmonickou osobnost, která se stále ještě snaží podílet na kulturním dědictví a předávat je dále. Cílem bychom tedy mohli spatřovat úsilí být morálně dobře fundovanou a moudrou kulturní osobností, která byla a je integrovaná spiritualitou podporující život v celé jeho šíři. Duchovně zrát a dozrát. Ujasnění si a volba životního cíle a s tím spojené přesvědčení i postoj ke světu a životu poskytuje danému člověku smysl života. Má tak pro co žít a tím vytváří i vzor života, který vidí lidé kolem něho (Křivohlavý, 2011).

Přestože se o **smrti** ve společnosti příliš často nemluví a je v našich sociokulturních podmínkách tabuizována, neodmyslitelně k tomuto období patří a stává se s přibývajícím věkem stále častějším a aktuálnějším tématem. Tendence zabývat se problémem konce života závisí na zkušenosti starého člověka se smrtí blízkých lidí i na jeho celkovém stavu.

S větší pravděpodobností dojde k popření smrti či vytěsnění podobných úvah u lidí, kteří jsou v přijatelné tělesné i duševní kondici a žijí v přijatelných podmínkách. Téma smrti se za takových okolností nejeví aktuální a je odloženo na dobu, až se aktuálním stane. Staří lidé, kteří již nemají tak velkou potřebu smrt popírat, eventuelně pokud už to vzhledem k realitě není možné, o ní mluví častěji. Smrt se stává běžným, obvykle konkrétně zaměřeným tématem rozhovoru (Vágnerová, 2000).

Osobní víra a jednání v souladu s ní prokazatelně mírní a pomáhá nést nejrůznější těžkosti, jakými je opuštěnost, bolest, úzkost a strach ze smrti. Náboženská víra se může stát jedinečnou pomocí v hledání integrity a může poskytnout mimoracionální pocit otevřené budoucnosti i tváří v tvář nemocem a chátrání vlastního těla, který emočně doplňuje kognitivní zvládnutí rozpornosti a mnohoznačnosti osobní historie. Víra může harmonizovat vztahy starého člověka k jeho nejbližším, může prohlubovat porozumění pro jejich problémy i selhání a zvyšovat sociální hodnotu člověka pro jeho okolí (Říčan, 2004).

4. Vztah agrese, věku a pohlaví z pohledu některých zahraničních studií

V předchozích kapitolách jsme se snažili popsat agresivní a hostilní chování, některé z genderových a vývojových zákonitostí, které mohou mít na toto chování určitý vliv. Pro dokreslení a propojení problematiky, jsme se pokusili vyhledat několik zahraničních studií, zabývajících se právě vztahy mezi agresí, pohlavím a věkem.

Ne jedna z nalezených studií naráží na všeobecně zafixované kliše, že ženy nejsou agresivní a srovnává je s nově nabytými výsledky. Některé z těchto obecnějších zjištění bude možné okrajově srovnat i s naším výzkumem, ve kterém se taktéž snažíme o propojení výše zmíněných souvislostí.

Ve studii o *ženské pasivitě* se autoři pokoušeli vyvrátit dávné mýty o tom, že ženy jsou pasivní a méně agresivní než muži. Pomocí výzkumu (laboratorní studie), došli k závěru, že přestože v sobě ženy mají určité zábrany spojené se sociálními očekáváními a pohlavní rolí, na provokativní chování reagují. Nelze tedy říci, že jsou pasivní, dokonce v oblasti nepřímé agrese jsou stejně agresivní jako muži. Autoři poukazují na fyziologické předpoklady k přímé agresí – ženy jsou oproti mužům drobnější a menší, je pro ně tedy zapojení do násilného útoku velkým rizikem. Fyzické ublížení je spíše dominantou mužů a to především v dyádě muž proti muži. Ženy jsou pro obě pohlaví vnímány jako slabší protivník a dominuje zde nepřímá forma agrese, a to především mezi dvěma ženami. Podstatným zjištěním bylo, že hlavním determinantem agrese je spíše povaha vztahů, než pohlaví. Autoři poukázali na to, že jak muži, tak ženy používají stejnou míru přímé agrese ve sporu s intimními partnery, kdežto v interakci s přáteli upřednostňují spíše agresí nepřímou. Muži navíc reagují častěji způsobem, který může způsobit zranění. Zajímavé bylo zjištění, že ženy vyznávající tradiční pojetí ženské role projevovaly vyšší míru agrese než ženy, které měli relativně liberální postoje k ženským rolím. Celou studii uzavírá myšlenka a podnět k dalšímu zamyšlení potažmo zkoumání, že agrese není ani tak uhnížděna v individualitě člověka, jako v interakci s okolím a jejími provokatéry (Richardson, 2005).

Zajímavá studie byla provedena pomocí kvalitativních rozhovorů s dospívajícími dívkami ve věku mezi 10 a 16 lety a zabývala se *typologií odvety a strategiemi zvládnání proti sociální agresí*. Provokativními tématy (od největší po nejmenší míru provokace) byly:

útok na identitu, destabilizace, žárlivost přítele, rodina, nejistota a tajemství. Útok na rodinu měl s největší pravděpodobností za následek fyzicky násilnou odvetu. Společná témata nejistoty byla např. nejistota součástí vnímání vlastního těla (příliš tuku, není dost hezká), oblečení (nemají správné oblečení) a bohatství (nemají dost peněz).

Odplata může být funkčně pozitivní nebo negativní, aktivní nebo neaktivní. Nicméně v případě sociálního vyrovnání se neprokázalo, že účelem by mělo být zničení pověsti agresora. Sociální vyrovnání slouží pouze k neutralizaci negativních dopadů sociální agrese na pověsti oběti. Naproti tomu návratnost investice, byla aktivní forma odplaty, která sloužila k degradaci oběti mstivým způsobem. Patřily sem klepy, chlad nebo vyhýbání se útočníkovi, tzv. pověsti (neověřitelné, falešné příběhy), neverbální signály (např. oči v sloup) a specializované mučení, ve kterém šlo o veřejné ponížení, pomocí osobních záležitostí.

Jako vyrovnávací techniky zmiňovaly dívky: pravdu koalice, která se snaží rozptýlit falešné pověsti a která šíří pravdu; konfrontaci tváří v tvář proti agresorovi a zrušení přátelství, které jim umožnily oddělit se od negativity a útočníka úplně – to ale bylo vnímáno spíše jako metoda sebezáchovy.

Jako strategie zvládání uváděly dívky afektivní internalizaci, konstruktivní zvládání a únik. Nejčastějším příkladem konstruktivního zvládání byl rozhovor s rodičem, trenérem, učitelem, nebo poradcem. Také ignorování bylo poměrně časté, stejně jako ventilace frustrace prostřednictvím hudby a psaní. Útěk byl funkčně negativní a aktivní chování nastalo pouze v případě, že byli účastníci schopni zvládat své emoce (Kozlowski, & Warber, 2010).

Studie provedená s dětmi ve věku 7 – 8 let a 10 – 11 let hledající *rozdíly v pohlaví a věku pro sociální reprezentaci fyzické, nepřímé a verbální agrese*, poukazuje na to, že dívky vykazují vyšší míru nepřímé agrese oproti fyzické, zatímco u chlapců je zastoupení těchto agresí shodné. Chlapci ve srovnání s dívkami využívají spíše instrumentální reprezentaci agrese, zatímco dívky inklinují k expresivnímu vyjádření. Důležitým přínosem této studie je upozornění na to, že děti jsou vystaveny jak fyzické, tak také nepřímé a verbální agresi, je tedy důležité věnovat se při zkoumání sociálních reprezentací všem třem druhům, ne pouze fyzické agresi (Tapper, & Boulton, 2000).

V rešerši 272 identifikovaných studií, vyhledaných pomocí PsychLIT elektronické databáze v letech 1965 – 1999, byl pomocí meta-analýzy posuzován *vliv emocionálního*

vzrušení na genderové rozdíly v agresi. Hlavním zjištěním bylo, že muži (chlapci a muži) jsou ve srovnání s ženami (dívky a ženy) méně kvalifikovaní v regulaci jejich vzrušení, a proto reagují na toto vzrušení agresivněji. Potenciální významné agresivní podněty vyvolávají u mužů spíše obranné reakce, u žen naopak více bdělosti k odpovědím na ně. To pak může vyvolat v agresivních kontextech různé formy citového vzrušení, které mají konkrétní důsledky chování – aktivnější reakce od mužů a více potlačené a uzavřené reakce od žen (Knight, Guthrie, Page, & Fabes, 2002).

Studie zaměřená na *porovnání tří druhů agrese chlapců a dívek ve věku 10, 12 a 14 let*, zjistila, že ve všech věkových skupinách, chlapci používají všechny tři typy agrese více než dívky. Největší rozdíly byly ve fyzické agresi, o něco menší ve verbální agresi, a nejmenší, nebo v mnoha případech žádné v nepřímé agresi. Pokud bychom se podívali na věkové skupiny odděleně, byli chlapci ve většině případů podstatně agresivnější než dívky. V nepřímé agresi byl zjištěn významný rozdíl mezi pohlavími pouze u desetiletých dětí. To naznačuje, že dívky jsou ve srovnání s chlapci neagresivní. Velmi agresivní dívky zřídka kdy používají všechny druhy agrese, jejich použití agrese bylo převážně nepřímé. Kluci dávají přednost přímé (fyzické i verbální) strategii nebo používají poměrně vysoké úrovně všech druhů agrese (Salmivalli, & Kaukiainen, 2004).

Snaha prozkoumat *genderové rozdíly v oblasti vztahové a fyzické agrese*, byla provedena na vzorku vysokoškolských studentů pomocí několika testových metod. Výsledky potvrzují, že mužští studenti prokazovali vyšší míru fyzické agrese, než studentky. V oblasti vztahové agrese nebyly nalezeny žádné rozdíly mezi pohlavími a skóry k této agresi byly poměrně nízké. U studentek byl oproti studentům zaznamenán vyšší mezilidský faktor, empatie, společenská odpovědnost a mezilidské vztahy. Pro mužské účastníky, byla zvýšená fyzická agrese spojena s nižší ochotou, s trendem k asociaci s nižší extravertí; vyšší vztahová agrese s vyšším neuroticizmem, a nižší ochotou. U žen, byla vyšší fyzická agrese spojena s vyšší svědomitostí, s některými formami deprese a nižším zvládnutím stresu; vyšší vztahová agrese byla spojená s nižší ochotou a svědomitostí (Burton, Hafetz, & Henninger, 2007).

Závěry ze studie, která *porovnáva vyjádření hněvu mužů a žen*, naznačují genderové rozdíly v agresivním chování, ale ne v hněvu. Ženy umí vyjádřit hněv, ale pouze takový, kterému chybí úmysl někoho poškodit nebo zranit. Z pohledu přímé agrese muži převyšují ve výbušném jednání, zatímco ženy v jeho snižování. Expresivní názory na agresi, jako

ztráty sebekontroly, byl čtenější u žen a úzce souvisí s použitím zmírnění jednání a vyhýbání se přímé agresi. Instrumentální názory na agresi, jako prostředku kontroly nad ostatními, byl vyšší u mužů a ukazoval opak vzoru sdružení (Campbell, & Muncer, 2008).

Výzkum, který porovnával dva státy (Finsko a Spojené státy) pomocí longitudiálních studií, se zaměřoval na *prediktibilitu agrese od dětství do střední dospělosti*. Cílem této studie bylo zjistit u žen a mužů ve dvou zemích (Finsko a Spojené státy) předvídatelnost různých forem dalšího útoku ve středním věku pomocí srovnatelných opatření. Zvláštní zájem byl kladen na to, zda může intenzita agrese v dětství/dospívání předpovídat tři formy dospělé agrese (fyzická agrese, slovní agrese a nízké sebeovládání hněvu), a zda kontinuitu ovlivňuje pohlaví a národnost.

Výsledky ukázaly, že v obou zemích a u obou pohlaví byla agrese ve školním věku významně spojená s fyzickou agresí a nedostatkem sebeovládání hněvu v dospělosti. Tento rozdíl předvídatelnosti agrese na více než 40 letech ukazuje, že individuální rozdíly ve fyzické agresi jsou určeny trvalými individuální rozdíly, včetně emocionální reaktivity. V rámci vzorku USA, variance dospělého fyzického násilí byla třikrát až čtyřikrát vyšší než ve finském vzorku. Rovněž ve vzorku USA, byla u mužů fyzická agrese dvakrát vyšší než u žen; v rámci finského vzorku nebyly nalezeny žádné rozdíly mezi pohlavími. Zjištění výraznější předvídatelnosti dospělého fyzického násilí a agrese v dětství a dospívání může být částečně vysvětleno silnějším biologickým základem pro fyzickou agresi (Kokko, Pulkkinen, Huesmann, Dubow, & Boxer, 2009).

5. Možnosti měření agrese

Začátek systematického studia agrese lze datovat k prvním létům 20. století. Je spojeno se jmény Sigmunda Freuda a Alfreda Adlera. Od té doby se stal pojem agrese předmětem diskusí, byl stále nově formulován a k hlubinně psychologickým definicím se přidružily definice behavioristické. Mnoho autorů činilo a činí pokusy objasnit pomocí různých měřících přístrojů pojem a skutečný fenomén agrese a agresivity. Pro studium agrese má význam řada psychologických metod, z nichž některé mají širší psychodiagnostickou funkci, jiné jsou naopak zaměřeny speciálně na vyšetřování agrese (Čepelák).

Zmíníme zde některé metody, které Čepelák uvádí jako možnost psychodiagnostiky agresivního chování:

1. *Pozorování chování* – je základní psychodiagnostickou metodou neinstrumentální povahy. Jde o pozorování jedné nebo více osob a to zaměřené, metodicky kontrolované, prováděné se záměrem zjistit něco charakteristického o osobnosti pozorovaného. Údaje získané z pozorování mají často významnou funkci jako vnější kritéria při validizaci testových metod. Rozhodují, zda testové a experimentální údaje mohou nebo nemohou platit jako diagnosticky plodné. K účelům zpřesnění a kvantifikace pozorování chování se často používají hodnotící škály – rating scales.
2. *Peer-ricing* – používá se v kombinaci se zmíněnými hodnotícími škálami. Podstata této metody je v tom, že každý člen dané skupiny hodnotí ostatní členy skupiny podle určitého hlediska.
3. *Psychodiagnostický pohovor* – psychodiagnostický rozhovor, psychoanamnéza, psychologický rozbor verbálních projevů, jsou vedle pozorování chování dalším neinstrumentálním přístupem k diagnostice agrese. Vyžadují znalost techniky vedení rozhovoru, hluboké znalosti psychologie a psychopatologie s klinickou zkušeností.
4. *Morfologické a fyziologické metody*
5. *Učení se hostilním slovům*
6. *Rosenzweigův test (PFT)*
7. *Projekční testy* – jako např. Rorschach, Tematický apercepční test (TAT), Test ruky (TR), Freiburgský test ruky, kresebné testy a testy hrou.
8. *Některé další techniky* – Barvové testy, Mirův myokinetický test, tzv. aggression machines.

9. *Metody subjektivní* – škály, inventáře a dotazníky. Do této kategorie patří také Inventář Busse a Durkeevé (B-D-I), který jsme použili v našem výzkumu, a bude podrobněji popsán ve výzkumné části této práce.

5.1. Problémy s měřením agrese

V předchozí kapitole jsme zmínili řadu metod, kterými je možné zkoumat agresivní a hostilní projevy jedince. Asi není možné říci, která z těchto metod je pro zkoumání agrese nejvhodnější, protože každá z nich skrývá určitá úskalí. V případě rozhovoru či pozorování chování se může projevit subjektivní vnímání daných projevů pozorovatelem a tedy dojít ke zkreslení. U dotazníkových metod musíme spoléhat na věrohodnost odpovědi respondenta a to v případě otázky agrese nebude úplně jednoduché. Ne pro každého je jednoduché svěřit se s tím, že někdy někomu ublížil.

Výhodou *dotazníků* je rychlá a snadná administrace i způsob jejich hodnocení – v krátké době lze získat velký počet údajů od mnoha osob, zpracování je ve většině případů neproblematické a umožňuje kvantifikaci výsledků. Dotazníky slouží k získávání informací o vlastnostech osobnosti, o kterých bychom se jinak obtížně dovídali. Nevýhodou dotazníků je, že jejich diagnostická hodnota závisí v první řadě na úrovni introspekce – tedy na tom, do jaké míry je vyšetřovaná osoba schopna sebe sama adekvátně ohodnotit. Další nevýhodou je míra schopnosti pokusné osoby sdělit informaci o sobě písemnou formou, která bývá percipována s nábojem větší ostražitosti než ústní výpověď. Nejpodstatnější výhradou vůči dotazníkům je již zmíněná možnost záměrného zkreslení výsledků pro jedince žádoucím směrem.

Projektivní metody naproti tomu konfrontují jedince s podnětovou situací, která je (na rozdíl od schopností) značně neurčitá a málo strukturovaná. Z této mnohoznačnosti podnětu vyplývá možnost velkého počtu nejrůznějších odpovědí a toto množství akceptovaných odpovědí umožňuje větší individualizaci nálezu. Nelze pominout ani fakt, že snímání projekčního testu nevyvolává atmosféru zkouškové situace, jako jiné metody. Zkoumaná osoba má při aplikaci projektivní techniky většinou minimální nebo dokonce žádnou možnost záměrně zkreslit výsledky, neboť neví, co daný test sleduje a jak by měla odpovídat. To je neocenitelnou výhodou těchto metod. Na druhé straně mnohoznačnost odpovědí a z toho vyplývající nesnadnost jednotného skórování, případně klasifikace, kladou obrovské nároky na psychologa, jeho vědomosti, zkušenosti a „intuici“ (Svoboda, 2005).

5.2. Ukázka zahraničních studií využívající inventář Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI) a Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ)

Přestože v České republice pro inventář BDI, neexistují normy a povědomí o něm není dostatečně rozšířené, v zahraničí je BDHI i jeho zkrácená verze AQ hojně používán. To dokazuje nespočet studií a výzkumů, používající tento způsob měření agrese. Pro lepší představení inventáře, který používáme v našem výzkumu a pro jasnější představu jeho využití, jsme vybrali pár zahraničních studií, které využívají BDHI jako nástroj měření.

Vzhledem k popularitě inventáře BDHI v měření agresivního a hostilního chování byly snahy o jeho *přepřelování v rámci holandské populace*. Překlad položek z angličtiny a poté nezávisle zpět do angličtiny ukázal, že se silně významově podobají významu anglických položek a jejich skóry byly podrobeny předběžné psychometrické analýze. Výsledky ukázaly, že dvoufaktorové řešení (zjevné a skryté agrese), bude nejvhodnější. Tato aktuální studie měla sloužit k zavedení psychometrických vlastností holandské adaptace BDHI (BDHI-D), k poskytnutí důkazů o konstrukční platnosti BDHI-D zkoumáním vztahu mezi BDHI-D, relevantními psychologickými symptomy a osobnostními rysy. BDHI-D byl dokončen na vzorku 463 respondentů (302 studentů prvního ročníku psychologie, 59 studentů zubního lékařství, 59 zaměstnanců bank a 43 studentů ošetrovatelství). Věk se pohyboval od 18 do 52 let, průměrný věk byl 23 let ($SD = 6$ let). Mezi zúčastněnými bylo 270 žen a 189 mužů. Oproti očekávání nebyly nalezeny významné rozdíly mezi muži a ženami u zjevné agrese. V současné nizozemské úpravě, byl počet položek po analýze položek a faktorové analýze, výrazně snížen což mělo za následek dvě škály s vysokou platností. Obecný vzorec korelací je v souladu s teoretickými očekáváními a silně podporuje konvergentní a divergentní platnost BDHI-D škál a celkového skóre. Platnost konstrukce dotazníku se zdá být vysoká (Lange et al., 1995).

V jedné ze studií se autoři snažili *porovnat struktury inventáře Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI) a MMPI pomocí korelace, ve srovnání s faktorovou analýzou*. Byla provedena standardní korelační analýza profilů MMPI oproti BDHI, z čehož vyplynula identifikace obecné dimenze agrese – hostility – nepřizpůsobivosti a tři relativně specifické vztahy mezi agresí a osobností. Tato zjištění byla ale v rozporu s výsledky získanými faktorovou analýzou, v kombinaci s oběma sadami výsledků. Navzdory myšlenkám často

zmiňovaných v předchozích studiích BDHI a jinými testy, faktorová analýza nebyla shledána jako optimálně vhodná. Výsledným zjištěním tedy bylo, že standardní korelace je pro snahy objasnit struktury s mnoha proměnnými, ve vztahu mezi dvěma skupinami proměnných, vhodnější než faktorová analýza (Holland, & Levi, 1980).

V Kalifornii byla provedena studie, ve které byl pomocí Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI) *analyzován vztah k násilné trestné činnosti oproti nenásilné u třech etnických skupin dospělých mužských pachatelů*. Studie byla provedena se 151 pachately těžkých zločinů v nápravných zařízeních. Porovnávanými etniky byly běloši, černoši a Mexiko-Američané. Po analýze nebyl nalezen žádný signifikantní rozdíl mezi psychometrickými ani kriminologickými proměnnými. Významné rozdíly byly pouze v případě nepřímé agrese, iritability, resentimentu a verbální agrese. Výsledky této studie navíc ukazují, že BDHI je špatným diskriminátorem násilného chování, což je patrně odrazem skutečnosti, že násilné trestné jednání je často produktem situační, sociokulturní a fyziologické proměnné, spíše než psychologickou charakteristikou pachatelů (Holland, Levi, & Beckett, 1983).

Inventář BDHI byl použit také ve studii, *zkoumající vliv násilných filmů na diváka*. Agresivita byla měřena pomocí škál nepřímé a verbální agrese Buss-Durkee Hostility Inventory, které byly spolu s doplňujícími otázkami k filmu sestaveny do 31 položkového dotazníku. Výsledky potvrdily, že účast na násilných filmech podporuje agresivní tendence. Výsledky naznačují nejen fakt, že film obsahující násilí zaujme publikum se sklonem k agresi, ale také to, že následné sledování filmu tuto tendenci stupňuje. Je také možné, že nárůst agresivity je výsledkem účinku skupiny jednotlivců, kteří mají sklon být agresivní a proto vyhledávají agresivní filmy. Je tedy možné, že čas, který tráví spolu, může vést ke zvýšení agresivních tendencí, bez ohledu na film. Z hlediska pohlaví byl významný rozdíl pouze u verbální agrese, kde muži skórovali výše (Black, & Bevan, 1992).

Inventář Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI) má také svou zkrácenou, přepracovanou verzi Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ), která byla publikována v roce 1992 a rychle se stala zlatým standardem pro měření agrese.

Pomocí AQ bylo zkoumáno mnoho studií, některé se také zaměřili na reprezentativnost dotazníku v rámci jiné populace. Cílem jedné ze studií bylo *prozkoumat faktoriální strukturu a psychometrické vlastnosti AQ* v rozsahu národně reprezentativního vzorku

(1200 osob) dospělé maďarské populace. Výsledky ukázaly, že na základě rozdělení faktoru zatížení a korelace mezi faktory, v celém národně reprezentativním vzorku 1200 dospělých jedinců, z původní struktury faktorů, tři ze čtyř faktorů (fyzické a verbální agrese a nepřátelství) ukázaly dobrou replikaci, zatímco čtvrtý aspekt (hněv) replikaci mírně dobrou. Replikace se zlepšila ve chvíli, kdy byl vzorek omezen věkem (tj. analýzy zaměřené na odběr vzorků mladší věkové skupiny), což je srovnatelné s použitím v původní Buss-Perry studii. Podobně jako v případě studie Busse a Perryho i dalšího vyšetřování AQ stupnice, mladší věk a mužské pohlaví, se razantně vztahovaly k fyzické agresi. V případě verbální agrese byl nalezen rozdíl mezi pohlavími, s vyšší závažností u mužů, u nepřátelství a hněvu jsou hodnoty u obou pohlaví v podstatě stejné (Gerevich, Bácskai, & Czobor, 2007).

VÝZKUMNÁ ČÁST

6. Cíle práce

Agrese je po dlouhou dobu zkoumaným fenoménem. Již několik studií se pokoušelo přijít na příčiny a motivy agresivního a hostilního chování. Najdeme mnoho teorií o tom, proč jsou muži agresivnější než ženy a jaké druhy agrese či hostility jsou pro ně typičtější. Díky těmto studiím je, i přes nejednoznačnost jejich závěrů, téma agrese a hostility stále poměrně aktuální.

Postavení mužů a žen ve společnosti se mění, populace stárne, vznikají nové priority a hodnoty. To vše se zcela jistě může podepsat na vnímání agrese jako takové, stejně jako na hostilním nastavení jedince či jeho agresivním chování.

V této práci se pokoušíme navázat na výzkum z písemné práce, kde jsme posuzovali rozdíly v různých druzích agrese a hostility u mužů a žen na vzorku vysokoškolských studentů. Toto započaté zkoumání bychom rádi v této práci posunuli o kus dál – rozšířili jsme výběrový soubor a zkoumání prohloubili o další proměnnou, kterou je věk. Snažíme se tedy pohlížet na celou problematiku komplexněji a zkoumat ji více do hloubky.

V teoretické práci jsme již naznačili, jakými oblastmi se chceme v rámci výzkumné části práce zabývat. Snažili jsme se přiblížit čtenáři problematiku pomocí stručného popisu teorií, definic a dělení. Nyní se pokusíme aplikovat tyto teoretické poznatky v našem výzkumu a to především v souladu se stanovenými cíli.

Stanovené cíle:

- Zmapovat rozdíly v agresi a hostilitě u mužů a žen.
- Prozkoumat souvislost agrese a hostility s věkem jedince a zmapovat do jaké míry je tato souvislost rozdílná u mužů a žen.

7. Hypotézy

Jak jsme již uvedli, navazujeme na výzkum provedený pro písemnou práci, kde jsme se snažili zmapovat rozdíly mezi muži a ženami v jednotlivých druzích agrese a hostility, převzatých z inventáře B-D-I. V písemné práci jsme stanovili 9 hypotéz s předpokladem, že muži budou skórovat statisticky významně výše v případě celkové agrese, přímé agrese, resentimentu a podezíravosti; kdežto ženy budou mít naopak vyšší skóre u negativismu, verbální agrese a pocitů viny. Stanovili jsme také dvě nulové hypotézy a to u subškál nepřímé agrese a iritability, kde jsme se domnívali, že neexistuje statisticky významný rozdíl. Získané výsledky nás vedli k zamítnutí téměř všech hypotéz (kromě nulových), protože jediný naměřený statisticky významný rozdíl byl zaznamenán v případě fyzické agrese, kde muži skórovali výše než ženy. U ostatních druhů agrese a hostility ani i u celkového váženého skóru agrese a hostility nebyl mezi muži a ženami nalezen statisticky významný rozdíl.

Na základě zjištění, která jsme získali z výzkumu písemné práce a s přihlédnutím k výsledkům zjištěným v zahraničních studiích (stručně zmíněných v teoretické části práce), jsme se rozhodli stanovit pouze dvě hlavní nulové hypotézy, které podrobněji, spolu s jejich dílčími hypotézami, rozpracujeme ve výsledcích výzkumné části práce. Uvědomujeme si, že v tomto případě může být zamítnutí či nezamítnutí hlavních hypotéz poněkud nepřesné, vzhledem k množství proměnných i dílčích proměnných (druhy agrese, věkové rozpětí) se však domníváme, že je toto řešení nejvhodnější.

Stanovené hypotézy:

H1: Mezi muži a ženami neexistuje v agresi a hostilitě statisticky významný rozdíl.

H2: Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení agrese a hostility na věkové skupině.

8. Popis zvoleného metodologického rámce a metod

V poslední kapitole teoretické části práce zmiňujeme několik možností měření agrese a poukazujeme na výhody či nevýhody jejich použití. Uvědomujeme si, že pro hlubší měření agrese je vhodnější užití projektivních metod. Vzhledem k náročnosti sběru dat a jejich zpracování jsme se nakonec rozhodli použít standardizovanou dotazníkovou metodu; konkrétně inventář B-D-I, který jsme pro potřeby písemné práce shledali jako dostačující. S přihlédnutím ke skutečnosti, že jiné dotazníky či inventáře měřící agresi a hostilitu nejsou v České republice příliš dostupné a s přihlédnutím k přínosnému rozdělení agrese a hostility do několika subškál, které umožňuje detailnější prozkoumání naší problematiky, jsme se rozhodli v měření touto metodou pokračovat i v případě diplomové práce. Vzhledem ke zvolené metodě získávání dat a typu výzkumu, je tedy možné označit náš metodologický přístup za kvantitativní. Použité statistické metody pro zpracování získaných dat budou popsány níže, stejně jako detailnější popis inventáře B-D-I.

8.1. Průběh vlastního výzkumu

Při úpravě inventáře, oslovování respondentů a způsobu sběru dat jsme postupovali obdobně jako v případě písemné práce. Inventář B-D-I jsme doplnili o úvodní informace, jako například rodinný stav, nejvyšší dokončené vzdělání, kraj ve kterém respondent bydlí apod. Tyto informace nám umožnili lépe popsat výběrový soubor, což bylo žádoucí, vzhledem k tomu, že se již nejednalo pouze o vysokoškolské studenty, jak tomu bylo v případě písemné práce.

Inventáře jsme předkládali v tištěné formě, vždy s patřičným vysvětlením instrukcí, jak inventář vyplňovat. Pro distribuci jsme zvolili metodu *lavinového výběru* neboli techniky sněhové koule. „V principu je tato metoda kombinací účelového výběru a prostého náhodného výběru. Základním východiskem pro aplikaci této metody je získání kontaktu s první vlnou či „generací“ účastníků výzkumu. To se může dít prostřednictvím využití výběru přes instituce nebo díky předchozímu osobnímu kontaktu samotného výzkumníka apod., hovoříme o tzv. nulté fázi. Prostřednictvím prvního kontaktu získáváme skupinu prvních kandidátů pro první fázi. Tato skupina kandidátů je složena z osob, které nominuje účastník nulté fáze (tj. člověk z první generace) a kteří tvoří soubor potenciálních účastníků experimentu. Definitivní podobu „sněhové koule“ vytváříme a měníme v průběhu studie v závislosti na potřebě z hlediska saturace dat (Miovský, 2006, 131).

Uvědomujeme si rizika spojená s použitím této metody, na druhou stranu nám ke konci sběru dat umožnila vyrovnat výběrový soubor směrem k rovnoměrnějšímu rozložení podle věku respondentů.

V průběhu celého výzkumu jsme oslovili vysokoškolské studenty, gymnaziální učitele, rodinné příslušníky, známé a kamarády, kteří byli ochotni distribuovat dotazníky ve svém okolí. Všem bylo vysvětleno, jak inventář správně zadávat, co vše je nutné vyplnit, aby byla potřebná data úplná a bylo uvedeno, že se jedná o sebeposuzující inventář měřící různé druhy agrese a hostility. U každého inventáře byly navíc stručně napsané instrukce a vyplnění celého dotazníku trvalo přibližně 10–15 minut.

V případě základních a středních škol, kde byl inventář vyplňován žáky a studenty mladších 18 let, byla nabídnuta možnost informovaného souhlasu rodičů s vyplňováním dotazníků jejich dětmi. Protože byla ve všech případech tato nabídka odmítnuta, zdůrazňovali jsme dobrovolnost vyplňování inventáře. Podle informací, které nám po skončení sdělovali učitelé, studenti prý inventáře vyplňovali rádi, dokonce ani nevyšlo na všechny, kteří byli ochotni se vyplňování zúčastnit, což by mohlo mít dobrý vliv na věrohodnost odpovědí.

V případě nejmladšího respondenta (10 let) byly složitější otázky dovysvětleny ostatními členy rodiny. Vyplňování inventáře bylo dobrovolné.

8.2. Inventář B-D-I

Inventář B-D-I se skládá ze 75 položek. Každá položka představuje větu, většinou frázi z běžného života, se kterou jedinec buď souhlasí, nebo nesouhlasí. Stejně jako většina dotazníků je i tento inventář anonymní. Jeho plusem jsou tzv. falešné položky /F/, které jsou podobné lži-skóru. Naopak velkým nedostatkem tohoto inventáře je skutečnost, že doposud nebyly stanoveny normy pro českou populaci a jeho přední užití je spíše doménou forenzní a penitenciární psychologie.

Při sestavování inventáře vycházeli Buss a Durkeeová z předpokladu, že agresivita je komplexní fenomén a je proto potřebné a užitečné rozdělit hostilně-agresivní chování do podtříd. To odlišuje jejich metodu od postupu spojovacího rozmanité hostilní a agresivní postoje a známky chování při jejich měření do jednoho skóru. Vypracovali osm tříd položek, jež považují za základní podtřídy agresivního chování.

Klasifikace inventáře B-D-I zahrnuje dva druhy hostility (resentiment a podezřívavost) a pět druhů agresivity (přímou, nepřímou, slovní, iritabilitu a negativismus). K uvedeným podtřídám agresivity a hostility připojili autoři více-méně z vědecké zvědavosti také kategorii pocity viny (Čepelák):

1. **Fyzická agrese (přímá agrese)** – tato třída zahrnuje používání fyzického násilí proti osobám (rvačky), nikoli však destrukci předmětů. V testu se skrývá např. pod otázkami:

1- občas nedokážu zvládnout svoje nutkání ubližovat ostatním.

9- /F/ nikdy nikoho neuhodím, protože pro to nenacházím žádný důvod

2. **Nepřímá agrese** – v této třídě jsou způsoby chování, jako například zlomyslné klepy nebo kanadské žertíky. Tedy agresivní chování v tom smyslu, že nenáviděná osoba není napadána přímo, ale záludnými prostředky. Nepřímá agresivita, jako například náhlé výlevy rozčilení a bouchání dveřmi, pozůstává bez výbuchu negativního afektu a nesměřuje k žádné určité osobě. Například:

2- o lidech, které nemám v lásce, rozšiřuji někdy klepy

10- /F/ nikdy nebývám natolik dopálený, abych házel předměty

3. **Popudlivost (iritabilita)** – jsou zde položky vyjadřující pohotovost silně reagovat na malé provokace – člověk vybuchuje pro maličkost. Patří sem prchlivost, bručounství, podrážděnost a hrubiánství.

3- snadno se rozčílím, ale brzy mě to přejde

11- /F/ mám vždycky s lidmi trpělivost

4. **Negativismus** – je opoziční chování obvykle proti autoritám. To zahrnuje odmítání spolupráce, které může kolísat od pasivní neochoty až k otevřenému odporu proti pravidlům a zvyklostem.

4- nepožádá-li mne někdo o něco pěkným způsobem, neudělám, co na mně chce

12- když někdo stanoví nějakou zásadu, která se mi nelíbí, svádí mě to, abych ji porušil

5. **Resentiment** – položky této podtřídy vystihují žárlivost a zanevření na druhé, pocit zlosti na svět pro skutečné nebo domnělé špatné zacházení.

5- zdá se mi, že jsem ochuzován o něco, co mi náleží

44- /F/ neznám člověka, kterého bych přímo nenáviděl

6. **Podezíravost** – je projekce hostility na druhé lidi. Pohybuje se od pouhé nedůvěry k lidem a ostražitosti vůči nim, až po přesvědčení, že mají v úmyslu ublížit.

14- dávám si pozor na lidi, kteří se ke mně chovají přátelštěji, než jsem od nich čekal
65- /F/ nemám takové nepřátele, kteří by si skutečně přáli ublížovat mi

7. **Verbální agrese** – negativní afekt vyjádřený ve stylu a obsahu řeči. Styl zahrnuje hádání se, hulákání, ječení atd. Obsahem je vyhrožování, klení a přehnané kritizování.

7- když neschvaluji chování svých přátel, dám jim to jasně najevo

66- /F/nedokázal bych někoho odkázat do patřičných mezí, i kdyby to potřeboval

8. **Pocity viny** – kategorie definovaná v pocitech, že člověk je špatný, že ukřivdil a trpí výčitkami svědomí.

8- když jsem náhodou někdy podváděl, trpěl jsem silnými výčitkami svědomí

24- kdo se ulevvá při práci, musí mít velké pocity viny

Pro potřeby našeho výzkumu uvádíme v práci také subškálu zvanou **celková agrese** neboli **celkový vážený skór agrese a hostility**. Není to subškála inventáře jako taková, jde v podstatě o individuální součet vážených skórů všech druhů agrese a hostility.

První zkouška validity B-D-I byla provedena faktorovou analýzou na úrovni subškál. Příznivý výsledek této zkoušky je zřetelný především v nízkých interkorelacích – u žen žádné korelace nepřesahovaly hodnotu 0,5; u mužů byly pouze dvě nad 0,5. Tyto výsledky poukazují na to, že subškály inventáře odhalují alespoň částečně nezávislé způsoby chování.

V případě inventáře B-D-I byla také provedena faktorová analýza (pomocí Thurstonovy centroidní metody). Výsledky této analýzy umožnily extrahovat dva faktory z každé korelační matice. První faktor – Buss a Durkeevá jej nazývají faktorem hostility, je sycen u mužů resentimentem a podezíravostí, u žen mimoto též pocitem viny. Druhý faktor – také faktor agrese, je definován fyzickou, verbální a nepřímou agresí. Také iritabilita přispívá k nasycení faktoru agrese, u žen je to naopak negativismus (Čepelák).

8.3. Statistické zpracování

Pro určení statisticky významné rozdílnosti mezi věkem mužů a žen u výběrových souborů pro diplomovou práci jsme předpokládali, že testovaná data nepochází z normálního rozložení.

Pro výpočet jsme použili neparametrické testy:

- *Wilcoxonův dvouvýběrový test dobré shody*, který jemněji hodnotí získaná data a zaměřuje se na rozdíly ve tvaru rozdělení
- *Kolmogorovův – Smirnovův dvouvýběrový test dobré shody* zpracovává data hrubším způsobem a zaměřuje se především na jejich posunutí

Pro statistické zpracování první hypotézy (H1) jsme předpokládali, že všechna testovaná data pochází z normálního rozdělení. U všech těchto dat bylo možné porovnat kumulativní distribuční funkci s distribuční funkcí odhadovaného normálního rozdělení pomocí *Lillietestu* (modifikovaný Kolmogorov-Smirnov test). Během zpracovávání jsme porovnávali střední hodnoty předpokládaných rozdělení pro muže a ženy.

Použili jsme:

- *Dvouvýběrový Studentův t-test pro shodné rozptyly*

Rozptyly jsme porovnávali:

- *Dvouvýběrovým Fisherovým F-testem*

V případě statistického zpracování druhé hypotézy (H2) jsme, pomocí kontingenční tabulky, porovnávali věkové skupiny a četnosti bodových intervalů, které jsme získali po vyhodnocení vyplňovaného inventáře.

Použili jsme:

- *Test nezávislosti pro kontingenční tabulku*

Pro vyhodnocení hypotéz (H1, H2) jsme pracovali s váženými skóry, které jsme získali zpracováním dat z inventáře. U všech testů jsme zvolili hladinu významnosti $\alpha = 0,05$.

Pro statistické zpracování jsme použili statistický balíček programu MATLAB.

9. Výběrový soubor

Výběrový soubor této práce lze rozdělit do tří částí. Jak jsme již mnohokrát uvedli, naše diplomová práce navazuje na práci písemnou. Protože byla kritéria výběru pro písemnou práci jiná, je vhodné oba soubory popsat odděleně.

Hlavním kritériem výběru pro písemnou práci bylo zaměření se pouze na vysokoškolské studenty. Do tohoto kritéria jsme započítali také studenty doktorských studijních programů, což mírně zvyšuje maximální věk respondentů. Do výběrového souboru se nám podařilo získat 114 vysokoškolských studentů z různých univerzit v České republice.

V podstatě jediným kritériem výběru pro diplomovou práci bylo sehnat co nejrozmanitější vzorek respondentů v rámci České republiky. S přihlédnutím k tomu, že pro písemnou práci bylo získáno 114 studentů vysokých škol, nepřímo jsme se snažili distribuovat inventář do všech ostatních oblastí. Lze tedy říci, že skrytým kritériem bylo též vyřazení vysokoškolských studentů z požadovaného souboru respondentů. Získali jsme 213 nových respondentů z různých oblastí České republiky.

Přestože byla pro oba výběrové soubory stanovena odlišná kritéria, jsou určité charakteristiky, které jsou společné pro oba soubory – aktuální stav jedince, věk, pohlaví atp. Stručné charakteristiky jsou uvedené níže, podrobnější pak společně s rozdělením podle pohlaví v přílohové části práce (příloha č. 4).

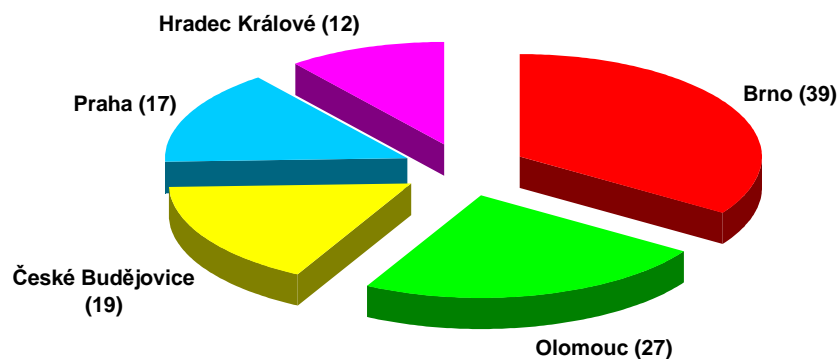
Uvědomujeme si, že data použitá v písemné práci jsou o něco starší než ta nově nabytá. S přihlédnutím ke zkoumané problematice a způsobu získávání těchto dat (pomocí sebeposuzujícího inventáře), se však domníváme, že zhruba 2 roky není dostatečně dlouhá doba na radikální změny ve výsledcích respondentů. Podstatně větším rizikem je aktuální emoční nastavení jedince v době vyplňování inventáře, což je ale otázka k zamyšlení se do jiné kapitoly.

Pro sběr dat jsme použili metodu lavinového výběru neboli techniky sněhové koule a to především pro její jednoduchost a dostupnost. S ohledem na to, že navazujeme na výzkum písemné práce, byla tato metoda ideální z pohledu stanovení kritérií a snazší distribuce v požadované cílové skupině. Díky tomuto zaměření bylo množství vyloučených případů ze studie minimální – jde o ojedinělé případy nepřesahující číslo 5, což v souvislosti s interpretací výsledků nepovažujeme za podstatné.

9.1. Popis souboru respondentů použitého v písemné práci

Pro výzkum písemné práce bylo získáno celkem 114 vysokoškolských studentů (61 žen a 53 mužů) z pěti univerzitních měst v České republice.

Graf č. 1 - Zastoupení respondentů výběrového souboru pro písemnou práci v pěti univerzitních městech České republiky

Ze zajímavosti jsme se studentů tázali také na zaměření jejich studia:

- 74 studentů bylo zaměřeno humanitně
- 40 studentů bylo zaměřeno přírodovědně (do přírodovědného zaměření jsme počítali také studenty ekonomických škol a veškeré technické obory)

Celkové věkové rozmezí 19 – 32 let je poměrně vysoké, z důvodu zařazení doktorských studentů do souboru.

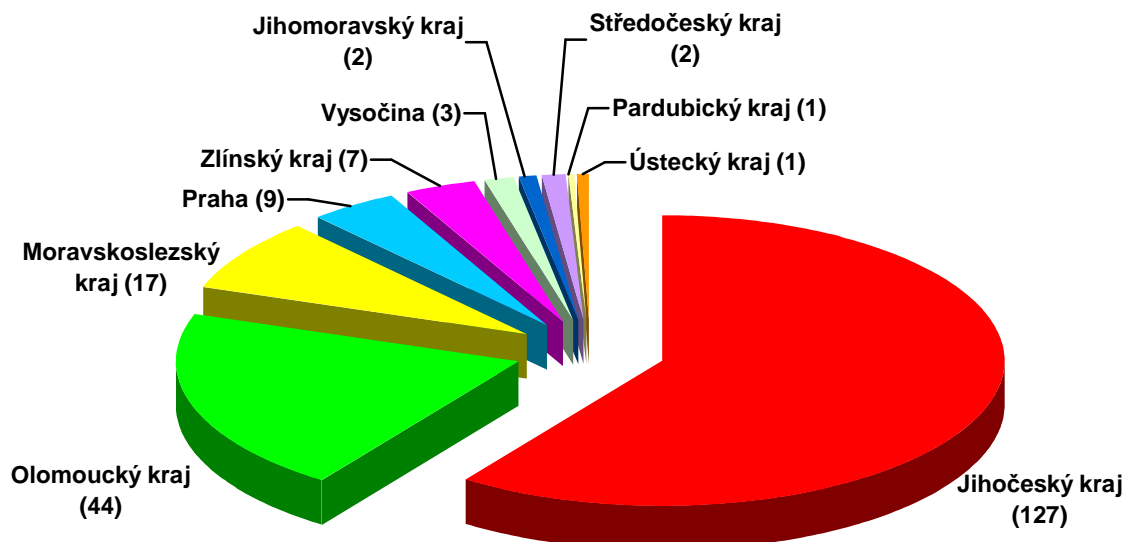
- U žen se věková hranice pohybuje od 20 – 32 let a průměrný věk je 22,56 let
- U mužů je věkové rozpětí 19 – 32 let a průměrný věk 23,28 let

V písemné práci bylo provedeno statistické porovnání pomocí Dvouvýběrového Studentova t-testu pro stejné rozptyly a Dvouvýběrového Fischerova F-testu. Bylo zjištěno, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje mezi věkem mužů a žen statisticky významný rozdíl.

9.2. Popis nového souboru respondentů získaného pro diplomovou práci

Pro diplomovou práci bylo získáno celkem 213 nových respondentů, z toho 125 žen a 88 mužů. Sběr dat jsme se snažili neomezovat pouze na jednu oblast.

Graf č. 2 - Zastoupení respondentů nového výběrového souboru pro diplomovou práci v deseti krajích České republiky

Pro zajímavost jsme se respondentů ptali na nejvyšší dokončené vzdělání:

- Nedokončená základní škola – 15 respondentů
- Základní škola – 75 respondentů
- Vyučen bez maturity – 24 respondentů
- Vyučen s maturitou – 8 respondentů
- Střední škola – 49 respondentů
- Vysoká škola – 42 respondentů

Věkové rozmezí mezi nejstarším a nejmladším respondentem je 10 – 84 let.

- Věková hranice u žen je 14 – 84 let a průměrný věk 32,10 let
- U mužů je věkové rozpětí 10 – 80 let a průměrný věk 36,26 let

Pomocí Wilcoxonova dvouvýběrového testu dobré shody jsme na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zjistili, že mezi věkem mužů a žen existuje statisticky významný rozdíl ($p = 0,04$). Oproti tomu podle Kolmogorovova – Smirnovova dvouvýběrového testu dobré shody lze tvrdit, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, neexistuje mezi věkem mužů a žen statisticky významný rozdíl ($p = 0,08$). U obou testů se pohybujeme na hranici zamítnutí a nezamítnutí hypotézy.

9.3. Charakteristiky z obou souborů

Přestože se výběrová kritéria obou zmíněných souborů liší, jsou charakteristiky, které jsou pro oba výběrové soubory společné. Celkem bylo pro výzkum diplomové práce získáno 327 respondentů, z toho 186 žen a 141 mužů.

V době vyplňování inventáře byl aktuální stav respondentů:

- Zaměstnaný – 95 respondentů
- Nezaměstnaný – 7 respondentů
- V domácnosti – 2 respondenti
- Žák základní školy – 1 respondent
- Žák gymnázia – 14 respondentů
- Student střední školy – 2 respondenti
- Student gymnázia – 68 respondentů
- Student vysoké školy – 122 respondentů
- V důchodu – 16 respondentů

Celkové věkové rozpětí respondentů je 10 – 84 let.

- Věková hranice u žen je 14 – 84 let a průměrný věk 28,96 let
- U mužů je věkové rozpětí 10 – 80 let a průměrný věk 31,38 let

Pomocí Wilcoxonova dvouvýběrového testu dobré shody jsme na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zjistili, že mezi věkem mužů a žen existuje statisticky významný rozdíl ($p = 0,03$). Oproti tomu podle Kolmogorovova – Smirnovova dvouvýběrového testu dobré shody lze tvrdit, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, neexistuje mezi věkem mužů a žen statisticky významný rozdíl ($p = 0,10$). I zde jsme opět blízko hranice zamítnutí a nezamítnutí hypotézy u obou testů.

10. Výsledky

V této kapitole se zaměříme na popis a prezentaci zpracování dat a výsledků výzkumu. Pro výzkum této práce jsme získali celkem 327 respondentů poměrně vysokého věkového rozpětí. To nám umožňuje hlubší a rozsáhlejší hodnocení problematiky, než tomu bylo v případě písemné práce, kde jsme zkoumali pohlavní rozdíly v agresi a hostilitě pouze u vysokoškolských studentů.

Zaměřili jsme se především na rozdíly mezi muži a ženami v agresivním a hostilním chování, a to nejen z pohledu celkové agrese (celkového váženého skóru agrese a hostility), k detailnějšímu zpracování jsme použili též samotné subškály inventáře B-D-I a rozdíly mezi pohlavími porovnávali také tam.

Dalším hlavním záměrem našeho výzkumu bylo zhodnocení, zda se určitým způsobem liší projevy agresivního a hostilního chování mezi generacemi (věkovými skupinami). I zde nás zajímalo, do jaké míry je agresivní a hostilní chování rozdílné u mužů a žen.

Získaná data jsme statisticky zpracovali podle stanovených cílů a hypotéz a výsledky znázornili pomocí tabulek, které detailněji popisují nezbytné hodnoty nutné k zamítnutí či nezamítnutí hypotéz a převedli do grafů, které jsme získali vygenerováním ze statistického balíčku programu MATLAB.

Aby bylo vše jasné a přehledné, zpracovali jsme výsledky pro každou hypotézu zvlášť.

10.1. Výsledky první hypotézy

Nejprve se budeme zabývat výsledky pro hypotézu: „*Mezi muži a ženami neexistuje v agresi a hostilitě statisticky významný rozdíl*“.

Jak jsme již uvedli, pro hlubší zpracování výsledků využíváme subškál inventáře B-D-I. Tím nám vzniká 9 dílčích hypotéz pro celkovou agresi, přímou agresi, nepřímou agresi, iritabilitu, negativismus, resentment, podezíravost, verbální agresi a pocity viny.

Výsledky jsme zpracovali pro každou dílčí hypotézu zvlášť, stručně je uvedli v tabulkách a podpořili přehlednými grafy. Na základě statistiky jsme každou dílčí hypotézu zamítli či nezamítli.

Celková agrese – celkový vážený skór

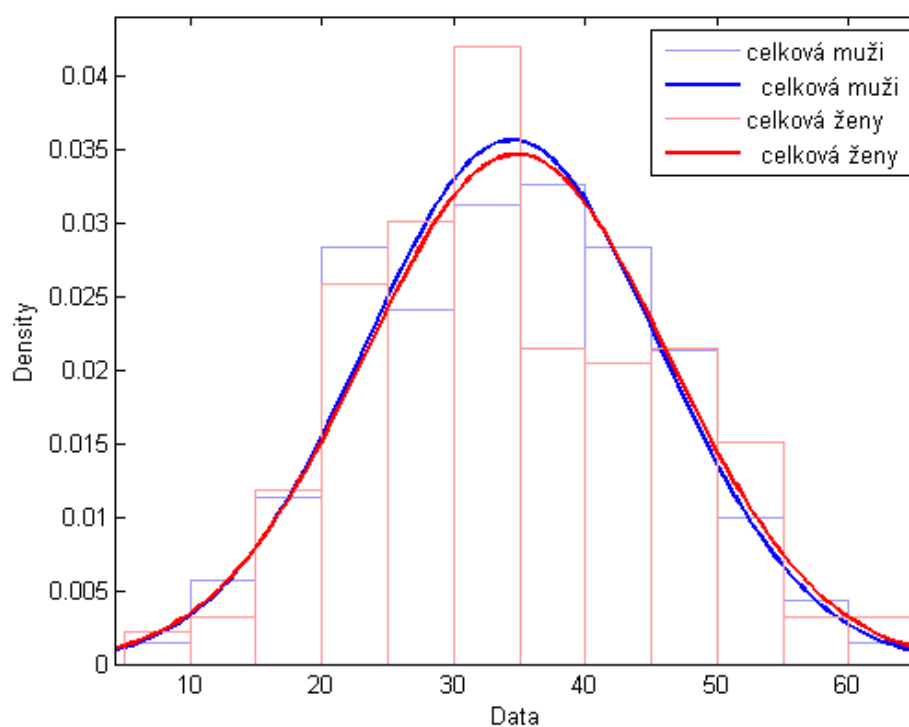
Dílčí hypotézu pro celkovou agresi bychom mohli formulovat:

„V případě celkového váženého skóru agrese a hostility neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 1 - Popisná statistika pro celkovou agresi

<i>Celková agrese</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	34,78	34,45	34,64
směrodatná odchylka	11,52	11,21	11,37
medián	33,96	34,78	34,17
minimum	5,10	6,44	5,10
maximum	63,84	64,62	64,62

Graf č. 3 - Data mužů a žen pro celkovou agresi porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Pomocí použité statistiky jsme zjistili, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje mezi celkovým váženým skórem agrese a hostility mužů a žen statisticky významný rozdíl (t-test: $p = 0,79$; F-test: $p = 0,74$). Stanovenou dílčí **hypotézu nezamítáme**.

Přímá – fyzická agrese

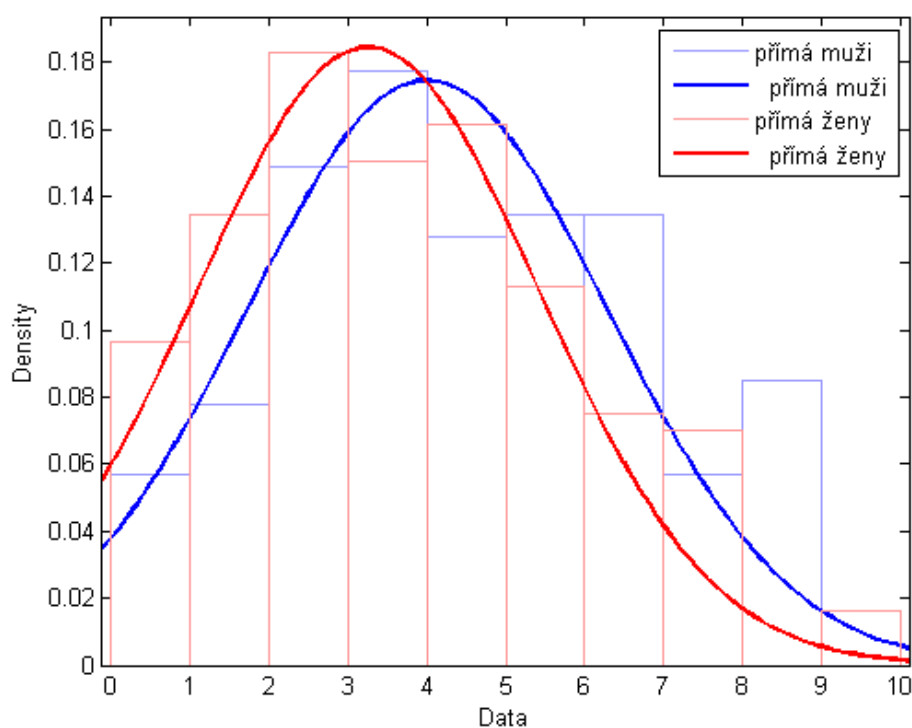
Dílčí hypotéza pro přímou – fyzickou agresi:

„V případě subškály přímé agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 2 - Popisná statistika pro subškálu přímá agrese

<i>Přímá agrese</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	3,26	4,01	3,58
směrodatná odchylka	2,16	2,29	2,24
medián	3	4	3
minimum	0	0	0
maximum	10	9	10

Graf č. 4 - Data mužů a žen pro přímou agresi porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Po statistickém zpracování lze tvrdit, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ existuje u přímé agrese mužů a žen statisticky významný rozdíl (t-test: $p = 0,002$; F-test: $p = 0,48$), s tím, že u mužů je přímá agrese vyšší než u žen. Dílčí **hypotézu zamítáme**.

Nepřímá agrese

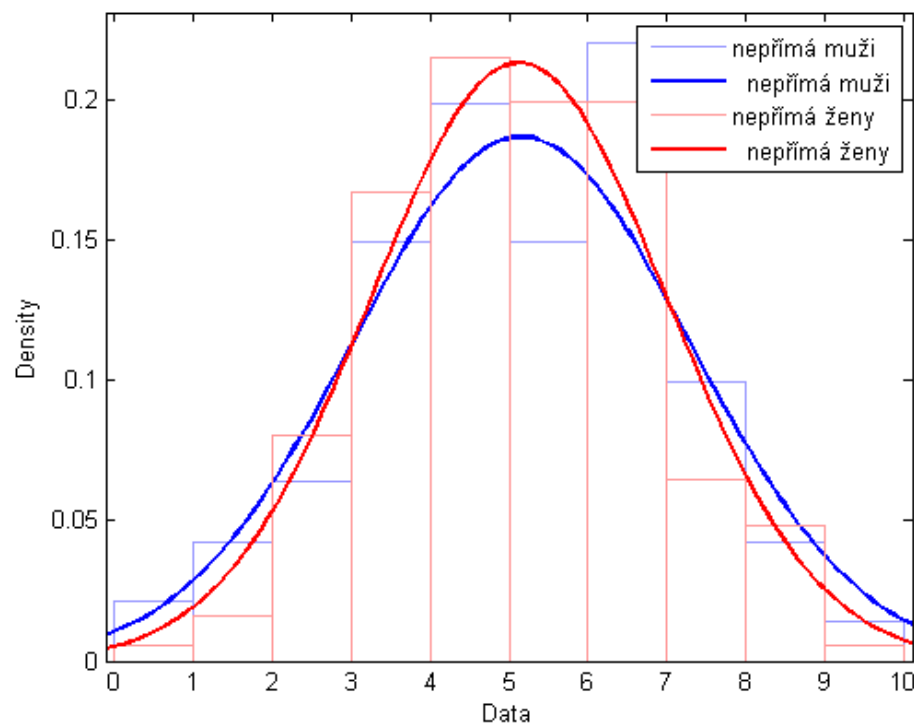
Dílčí hypotéza pro nepřímou agresi:

„V případě subškály nepřímé agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 3 - Popisná statistika pro subškálu nepřímá agrese

<i>Nepřímá agrese</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	5,13	5,15	5,14
směrodatná odchylka	1,87	2,14	1,99
medián	5,56	5,56	5,56
minimum	0	0	0
maximum	10	10	10

Graf č. 5 - Data mužů a žen pro nepřímou agresi porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Z uvedených dat a statistických propočtů lze říci, že v případě nepřímé agrese, na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, neexistuje statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami (t-test: $p = 0,90$; F-test: $p = 0,09$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

Iritabilita – popudlivost

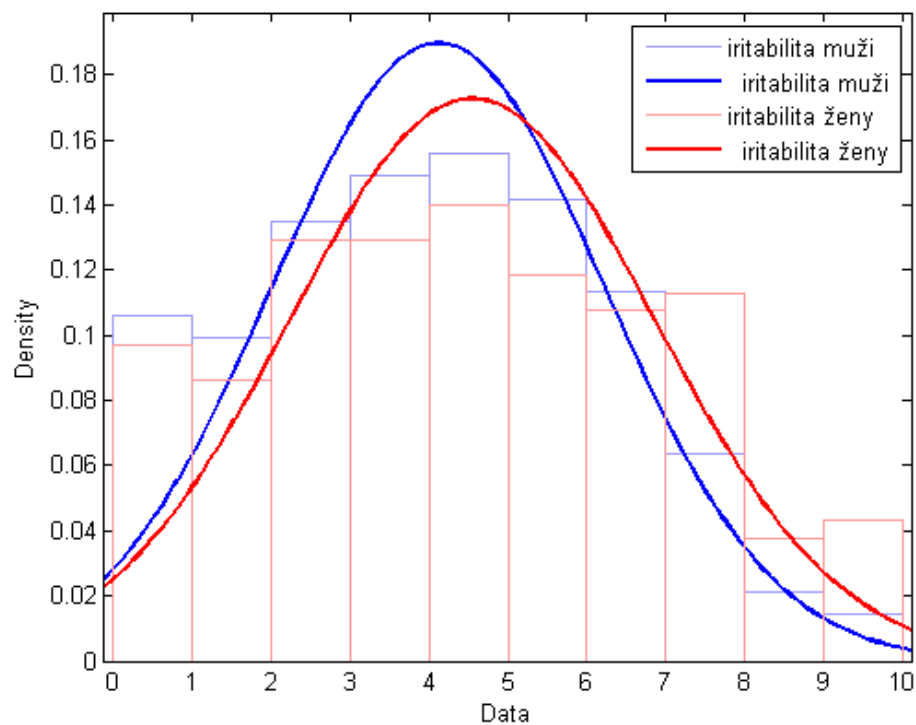
Dílčí hypotéza pro iritabilitu – popudlivost:

„V případě subškály iritabilita neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 4 - Popisná statistika pro subškálu iritabilita

<i>Iritabilita</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	4,55	4,12	4,37
směrodatná odchylka	2,31	2,10	2,23
medián	4,55	4,55	4,55
minimum	0	0	0
maximum	10	9,09	10

Graf č. 6 - Data mužů a žen pro subškálu iritabilita porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Po statistickém zpracování získaných dat musíme konstatovat, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ není v subškále iritabilita statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami (t-test: $p = 0,08$; F-test: $p = 0,24$). Přestože jsme velice blízko k zamítnutí, **dílčí hypotézu nezamítáme.**

Negativismus

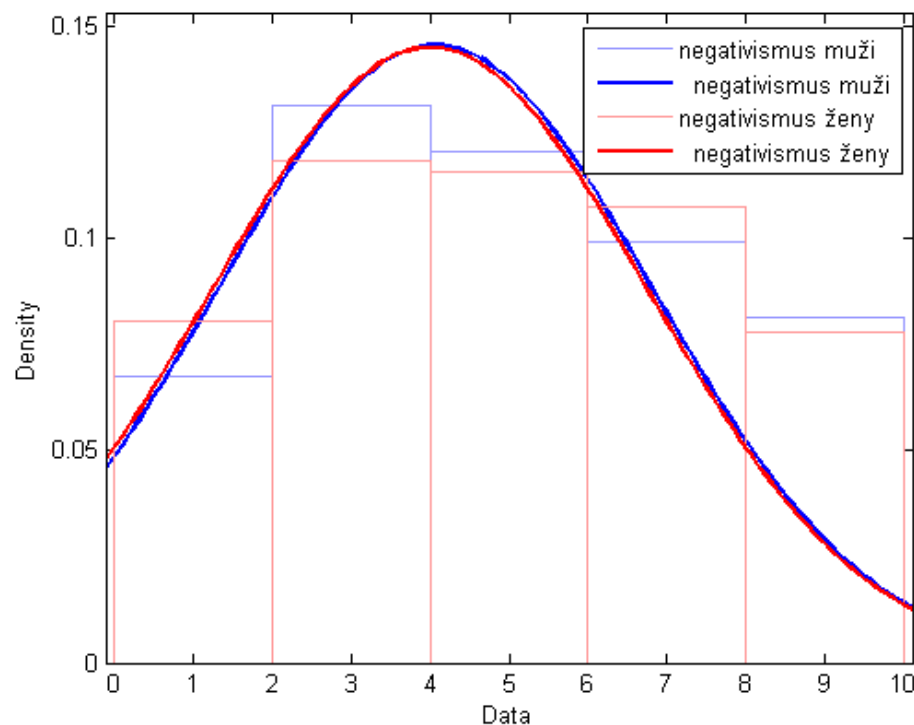
Dílčí hypotéza pro negativismus:

„V případě subškály negativismus neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 5 - Popisná statistika pro subškálu negativismus

<i>Negativismus</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	4	4,07	4,03
směrodatná odchylka	2,75	2,74	2,74
medián	4	4	4
minimum	0	0	0
maximum	10	10	10

Graf č. 7 - Data mužů a žen pro subškálu negativismus porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Z grafu je zřetelné, že porovnávané hodnoty se téměř neliší. Pomocí statistických propočtů jsme navíc zjistili, že v případě negativismu žen a mužů neexistuje, na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, statisticky významný rozdíl (t-test: $p = 0,81$; F-test: $p = 0,97$). **Dílčí hypotézu nezamítáme.**

Resentiment

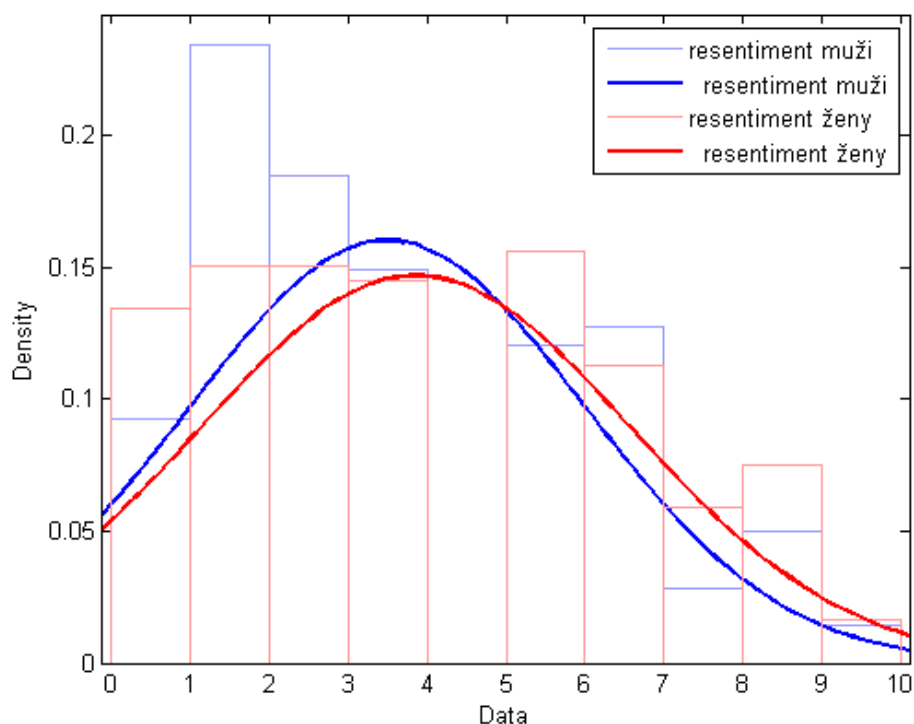
Dílčí hypotéza pro resentment:

„V případě subškály resentment neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 6 - Popisná statistika pro subškálu resentment

<i>Resentiment</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	3,86	3,50	3,70
směrodatná odchylka	2,72	2,49	2,63
medián	3,75	2,5	3,75
minimum	0	0	0
maximum	10	10	10

Graf č. 8 - Data mužů a žen pro subškálu resentment porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Po statistickém zhodnocení dat můžeme říci, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v subškále resentment u mužů a žen statisticky významný rozdíl (t-test: $p = 0,23$; F-test: $p = 0,28$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

Podezíravost

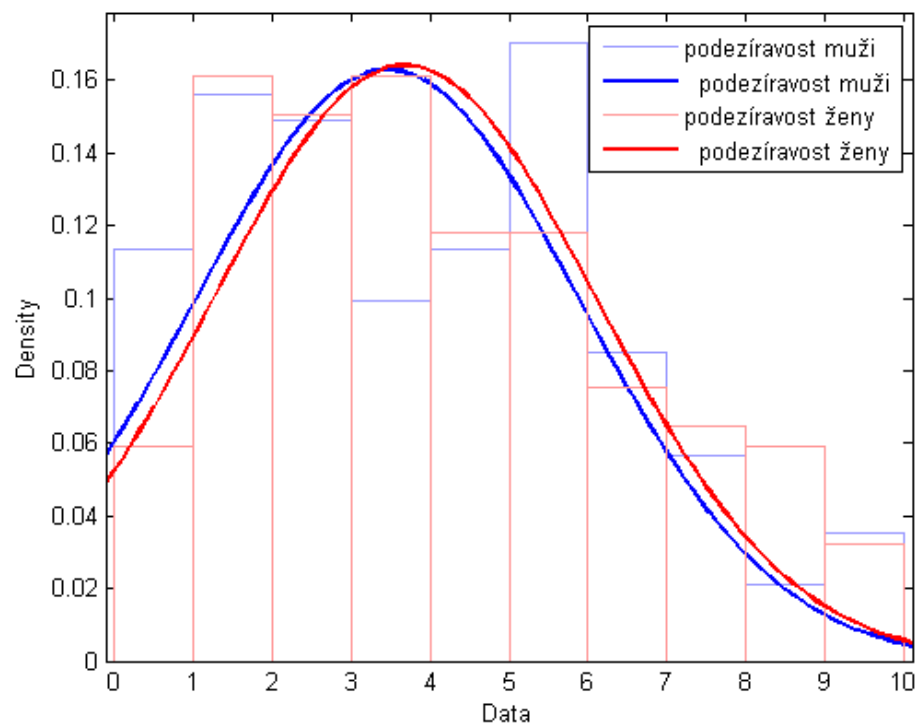
Dílčí hypotéza pro podezíravost:

„V případě subškály podezíravost neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 7 - Popisná statistika pro subškálu podezíravost

<i>Podezíravost</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	3,68	3,46	3,59
směrodatná odchylka	2,43	2,45	2,44
medián	3	3	3
minimum	0	0	0
maximum	10	10	10

Graf č. 9 - Data mužů a žen pro subškálu podezíravost porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Po statistickém zpracování dat jsme došli k závěru, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v případě subškály podezíravost mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl (t-test: $p = 0,42$; F-test: $p = 0,92$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

Verbální agrese

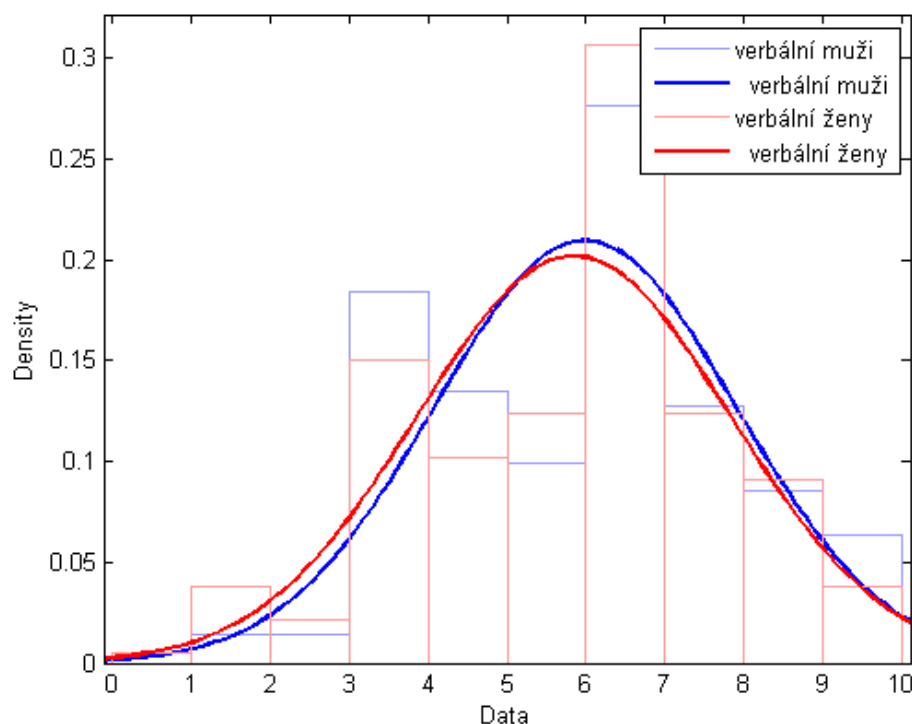
Dílčí hypotéza pro verbální agresi:

„V případě subškály verbální agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 8 - Popisná statistika pro subškálu verbální agrese

<i>Verbální agrese</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	5,84	5,99	5,91
směrodatná odchylka	1,98	1,90	1,94
medián	6,15	6,15	6,15
minimum	0,77	1,54	0,77
maximum	10	10	10

Graf č. 10 - Data mužů a žen pro verbální agresi porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Pomocí statistických metod jsme zjistili, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje statisticky významný rozdíl mezi verbální agresi u mužů a žen (t-test: $p = 0,50$; F-test: $p = 0,65$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

Pocity viny

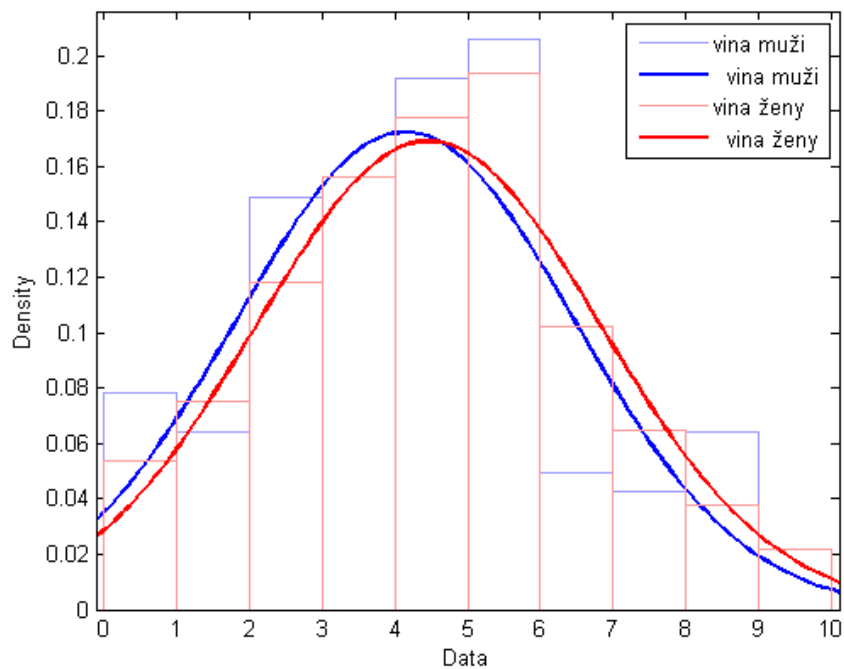
Dílčí hypotéza pro pocity viny:

„V případě subškály pocity viny neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl“

Tabulka č. 9 - Popisná statistika pro subškálu pocity viny

<i>Pocity viny</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	4,46	4,15	4,33
směrodatná odchylka	2,36	2,32	2,34
medián	4,44	4,44	4,44
minimum	0	0	0
maximum	10	8,89	10

Graf č. 11 - Data mužů a žen pro subškálu pocity viny porovnávaná pomocí odhadu normálního rozdělení

Po statistickém zhodnocení dat, můžeme tvrdit, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje statisticky významný rozdíl v pocitech viny u mužů a žen (t-test: $p = 0,23$, F-test: $p = 0,81$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

10.2. Výsledky druhé hypotézy

Dále předkládáme výsledky pro hypotézu: „*Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení agrese a hostility na věkové skupině*“.

Stejně jako v případě první hypotézy i zde rozdělujeme hlavní hypotézu na 9 dílčích hypotéz, které na základě statistických propočtů zamítáme nebo nezamítáme.

Data každé dílčí hypotézy jsou zpracována do kontingenční tabulky, aby bylo zřejmé, zda existuje závislost dané subškály agrese či hostility na věkové skupině.

Kontingenční tabulka rozděluje věk do 4 věkových skupin (pro malé množství dat nebylo možné dodržet dělení z teoretické části práce) a bodové rozpětí u celkové agrese do 3 skupin, u ostatních subškál do 4 skupin. V případě celkové agrese je bodové rozpětí 0 – 80 bodů, u jednotlivých subškál pak 0 – 10 bodů. Rozdělení bodového rozpětí není u všech subškál stejné z důvodu dodržení zásad pro výpočty s kontingenční tabulkou.

Získané četnosti byly přeneseny do grafu pomocí kumulovaných hodnot (původně bodů), což umožňuje vizualizaci kde a v jaké věkové skupině se případné rozdíly nacházejí. Na základě zjištěných výsledků pomocí statistických propočtů, pak dílčí hypotézu zamítáme nebo nezamítáme.

Pro nedostatek dat nebylo možné stanovit hypotézu, která by se zabývala souvislostí mezi věkem, pohlavím a agresí a hostilitou. Přesto se zde však pomocí grafů a jejich stručných popisů pokoušíme zaznamenat rozdílnost či nerozdílnost mezi muži a ženami v dané věkové skupině pro konkrétní subškálu agrese a hostility. Protože však nebyla stanovena hypotéza, jde spíše o doplňující informace, dokreslující problematiku mužské a ženské agrese a hostility.

Celková agrese – celkový vážený skór

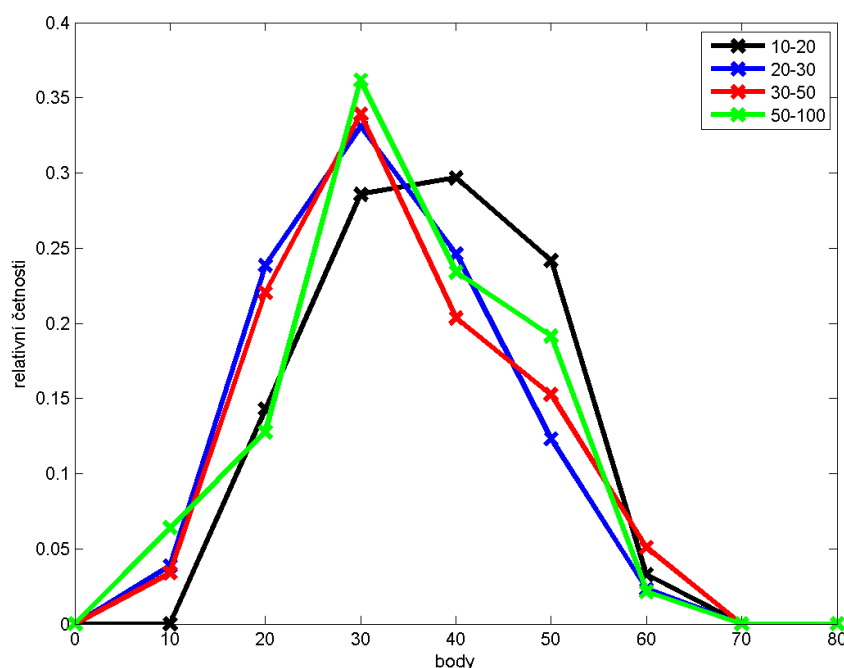
Dílčí hypotézu pro celkovou agresi bychom mohli formulovat:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení celkového váženého skóru agrese a hostility na věkové skupině“

Tabulka č. 10 - Kontingenční tabulka pro celkovou agresi

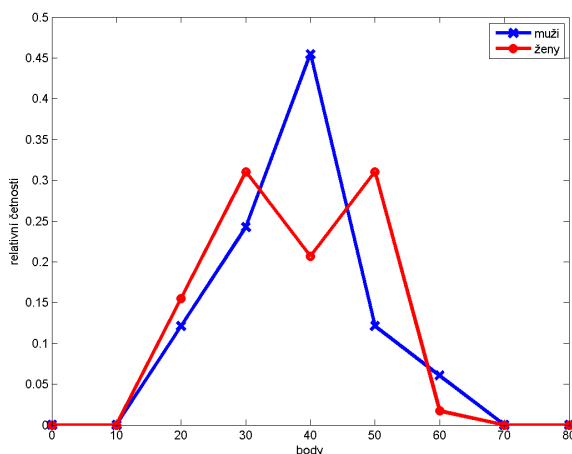
Body Věk	<0 – 25)	<25 – 50)	<50 – 80	Σ
<10 – 19)	13	69	9	91
<20 – 30)	36	85	9	130
<30 – 50)	15	37	7	59
<50 – 100)	9	32	6	47
Σ	73	223	31	327

Graf č. 12 - Porovnání relativních četností celkové agrese pro jednotlivé věkové skupiny

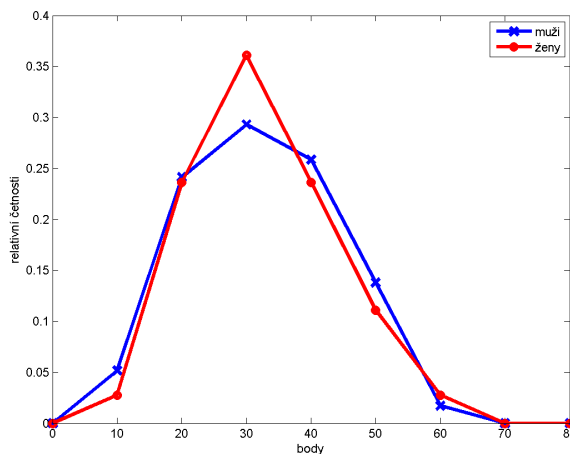

Pomocí statistických propočtů s kontingenční tabulkou jsme dospěli k závěru, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, v rozdělení celkového váženého skóru agrese a hostility neexistuje statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,20$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

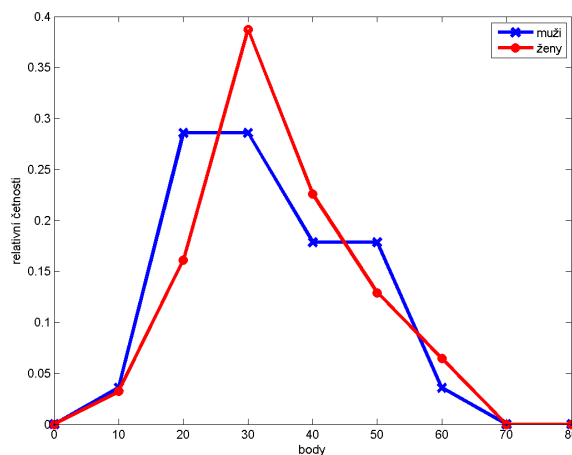
Graf č. 13 - Relativní četnosti celkové agrese pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

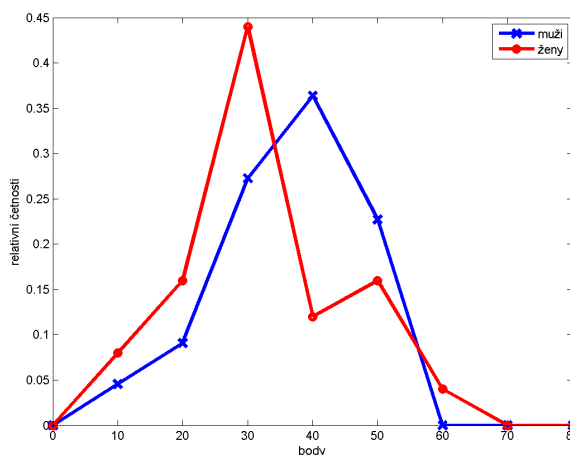
Graf č. 14 - Relativní četnosti celkové agrese pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 15 - Relativní četnosti celkové agrese pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 16 - Relativní četnosti celkové agrese pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině od 10 – 20 let dosahují muži nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách, kde mají naopak ženy značný propad četností a mírně vyšší hodnoty u nich lze spatřovat v bodovém rozpětí 10 – 30 a 45 – 60 bodů.

Ve věkové skupině 20 – 30 let jsou četnosti téměř shodné, pouze v nižších středních bodových hodnotách dosahují ženy vyšších četností než muži.

Ve věkové skupině 30 – 50 let dosahují ženy nejvyšších četností kolem 30 bodových hodnot. Muži mají vyšší četnosti než ženy v nižších bodových hodnotách a v hodnotách okolo 50 bodů.

V případě věkové skupiny 50 – 100 let je znatelný rozdíl v tom, že ženy dominují nižší polovině bodových hodnot, muži pak nabývají nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách a poté mírně klesají. Mezi 60 a 70 body dosahují opět vyšších četností ženy.

Přímá – fyzická agrese

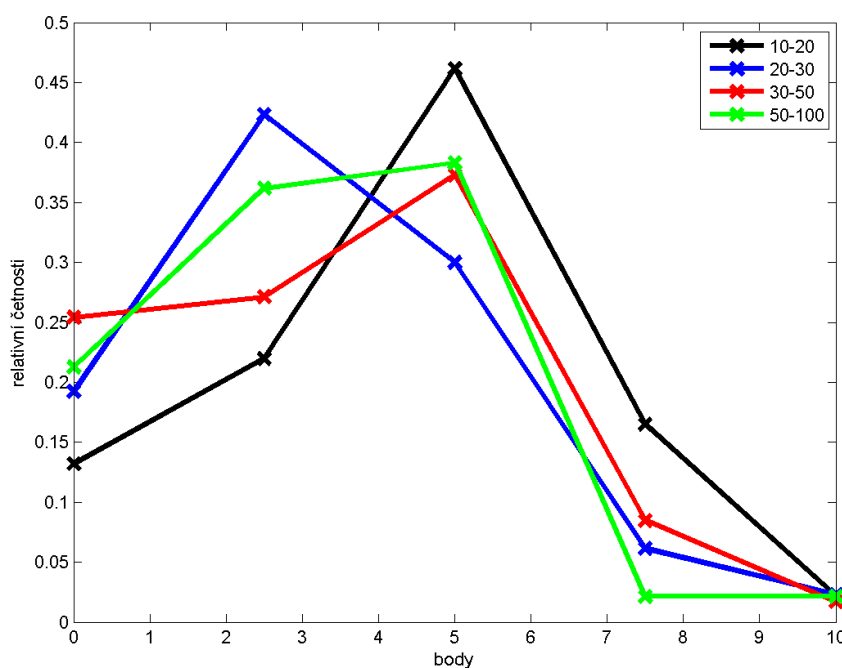
Dílčí hypotéza pro přímou – fyzickou agresi:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení přímé agrese na věkové skupině“

Tabulka č. 11 - Kontingenční tabulka pro subškálu přímá agrese

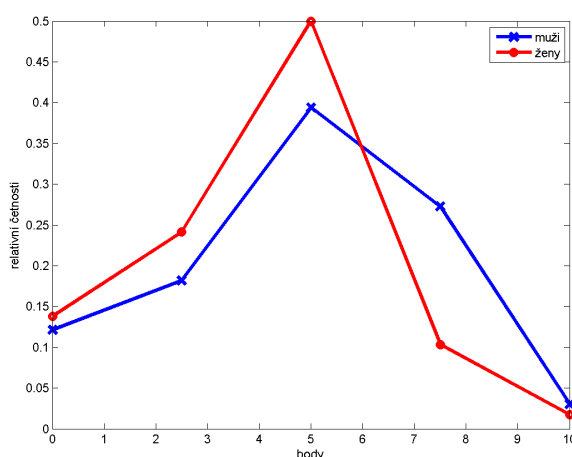
Body Věk	<0 – 2)	<2 – 4)	<4 – 6)	<6 – 11)	Σ
<10 – 20)	12	20	26	33	91
<20 – 30)	25	55	35	15	130
<30 – 50)	15	16	15	13	59
<50 – 100)	10	17	12	8	47
Σ	62	108	88	69	327

Graf č. 17 - Porovnání relativních četností přímé agrese pro jednotlivé věkové skupiny

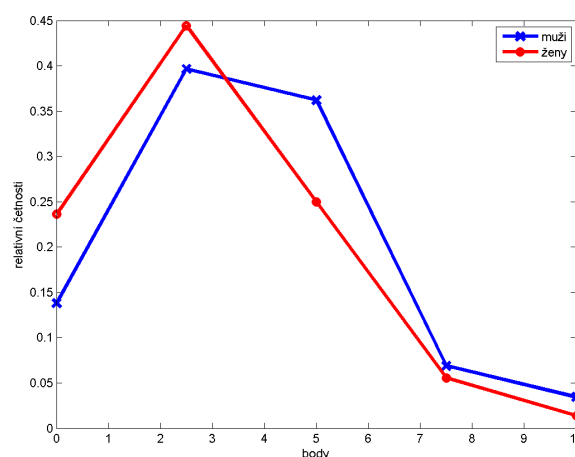

Pomocí statistických propočtů s kontingenční tabulkou jsme dospěli k závěru, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, v rozdělení přímé agrese existuje statisticky významná závislost ne věkové skupině ($p = 0,002$). S tím že patrný rozdíl je vidět u hodnot 10 – 20 letých a 20 – 30 letých. Dílčí **hypotézu zamítáme**.

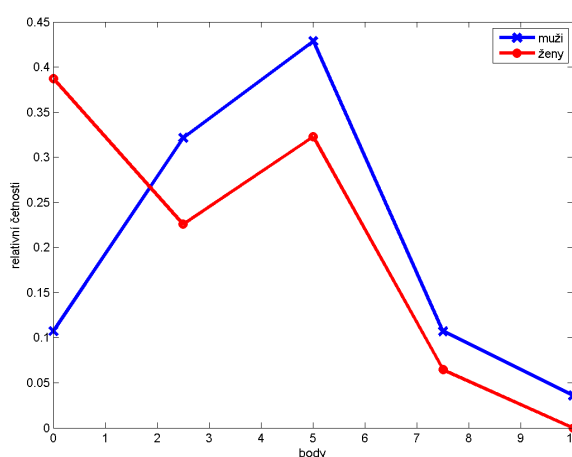
Graf č. 18 - Relativní četnosti přímé agrese pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

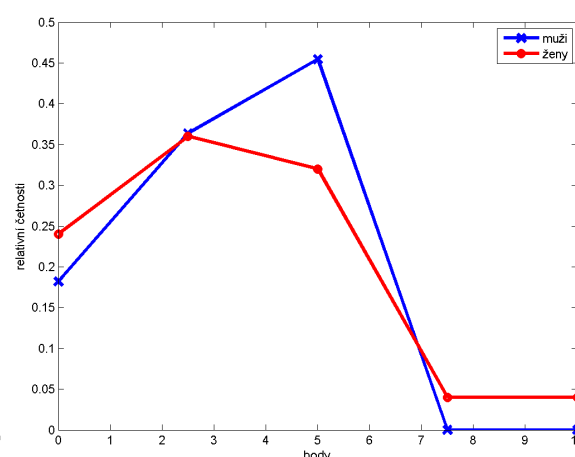
Graf č. 19 - Relativní četnosti přímé agrese pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 20 - Relativní četnosti přímé agrese pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 21 - Relativní četnosti přímé agrese pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Z prvního grafu je zřejmé, že ve věkové skupině od 10 – 20 let dosahují ženy vyšších četností v nižších, ale především ve středních bodových hodnotách, naopak muži dosahují vyšších četností spíše ve vyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 20 – 30 let je rozdělení četností velmi podobné. Obě skupiny nabývají četností spíše v nižších bodových hodnotách, ženy opět více skórují v nižších bodových hodnotách, muži spíše ve středních a vyšších bodových hodnotách.

Ve skupině 30 – 50 let dosahují muži nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách. Ženy dosahují nejvyšších skóre v nulových hodnotách, poté mírně klesají a ve středu opět stoupají. Muži dosahují vyšších četností ve středních a vyšších hodnotách.

Ve věkové skupině 50 – 100 let lze nalézt největší rozdílnost ve středních bodových hodnotách, kde muži dosahují výrazně vyšších četností. Ženy mírně převyšují muže v nejnižších a nejvyšších bodových hodnotách.

Nepřímá agrese

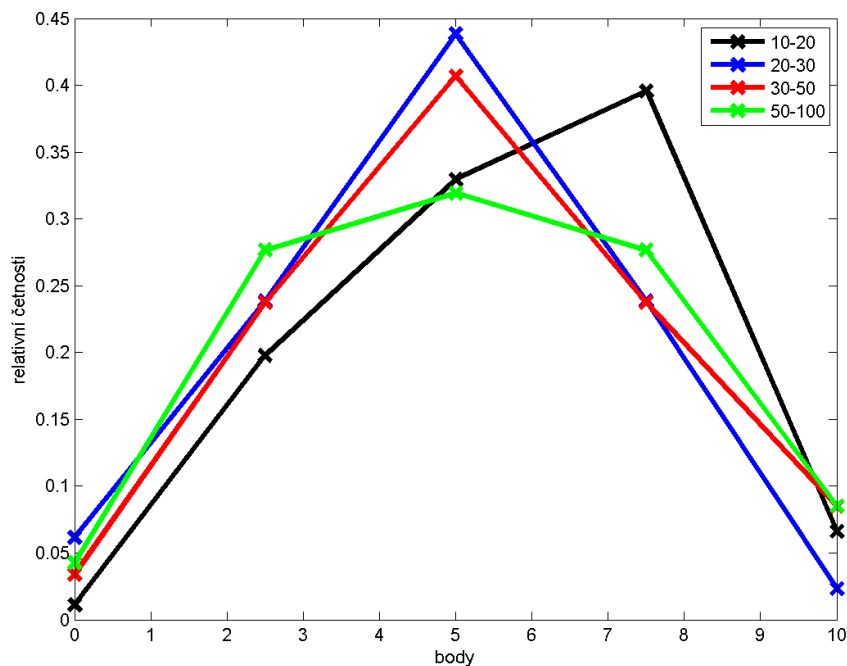
Dílčí hypotéza pro nepřímou agresi:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení nepřímé agrese na věkové skupině“

Tabulka č. 12 - Kontingenční tabulka pro subškálu nepřímá agrese

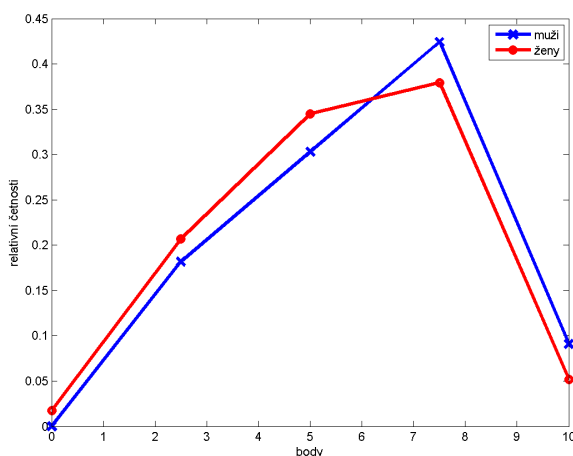
Body \ Věk	<0 – 3)	<3 – 5)	<5 – 7)	<7 – 11)	Σ
<10 – 20)	5	26	43	17	91
<20 – 30)	17	50	50	13	130
<30 – 50)	9	22	21	7	59
<50 – 100)	6	22	12	7	47
Σ	37	120	126	44	327

Graf č. 22 - Porovnání relativních četností nepřímé agrese pro jednotlivé věkové skupiny

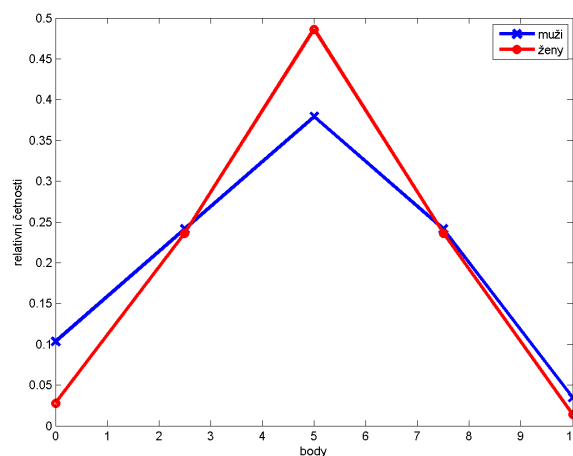

Pomocí statistických propočtů s kontingenční tabulkou jsme zjistili, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v rozdělení nepřímé agrese statisticky významná závislost na věkové skupině. ($p = 0,12$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

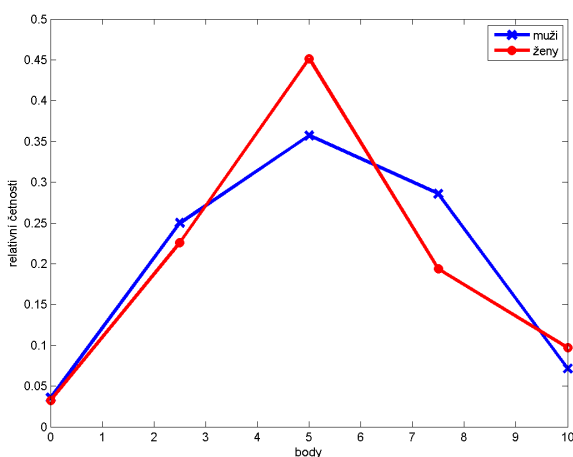
Graf č. 23 - Relativní četnosti nepřímé agrese pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

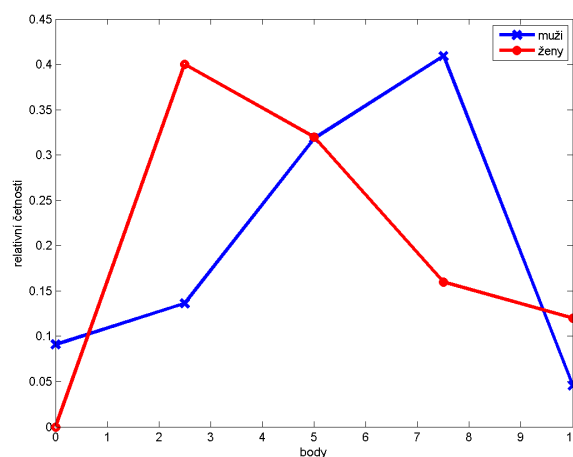
Graf č. 24 - Relativní četnosti nepřímé agrese pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 25 - Relativní četnosti nepřímé agrese pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 26 - Relativní četnosti nepřímé agrese pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině od 10 – 20 let dosahují obě skupiny podobných hodnot. Ženy mají mírně vyšší četnosti především v nižší polovině bodových hodnot, muži dosahují vyšších četností ve vyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině od 20 – 30 let je viditelný značný rozdíl v četnostech středních bodových hodnot, kde ženy skórují výše, v nulových a nejvyšších bodových hodnotách naopak mírně převyšují muži.

Na třetím grafu věkové skupiny od 30 do 50 let je taktéž patrný největší rozdíl ve středních bodových hodnotách, kde opět dosahují vyšších četností ženy. Muži nabývají vyšších četností ve vyšších bodových hodnotách, v nejvyšších ale mírně dominují ženy.

Ve věkové skupině od 50 – 100 let je jasně vidět, že ženy kromě nulové hodnoty dosahují nejvyšších četností v nižší bodové polovině hodnot, kdežto muži naopak v té vyšší polovině. Zajímavé je, že ženy muže převyšují v nejvyšší bodové hodnotě (10).

Iritabilita – popudlivost

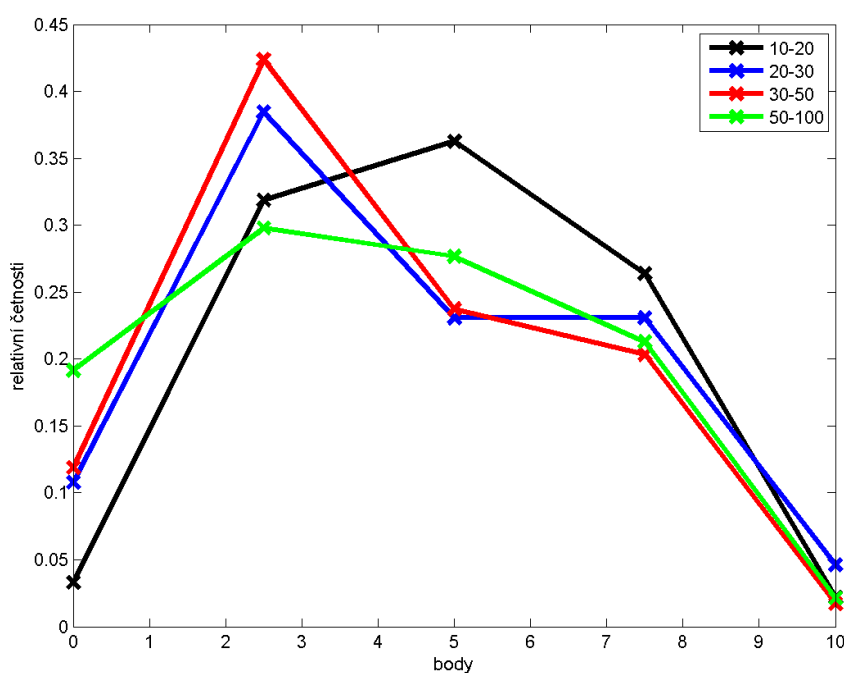
Dílčí hypotéza pro iritabilitu – popudlivost:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení iritability na věkové skupině“

Tabulka č. 13 - Kontingenční tabulka pro subškálu iritabilita

Body \ Věk	<0 – 2,5)	<2,5 – 5)	<5 – 7)	<7 – 11)	Σ
<10 – 20)	14	39	23	15	91
<20 – 30)	22	56	32	20	130
<30 – 50)	13	24	16	6	59
<50 – 100)	14	17	7	9	47
Σ	63	136	78	50	327

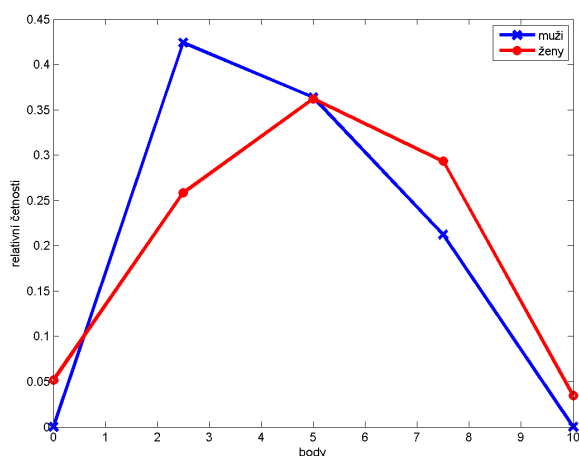
Graf č. 27 - Porovnání relativních četností iritability pro jednotlivé věkové skupiny

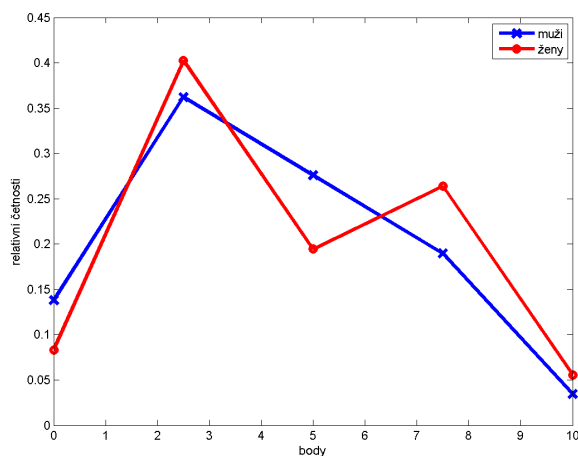
Pomocí statistických propočtů s kontingenční tabulkou jsme dospěli k závěru, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v rozdělení iritability statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,54$). Dílčí **hypotézu nezamítáme**.

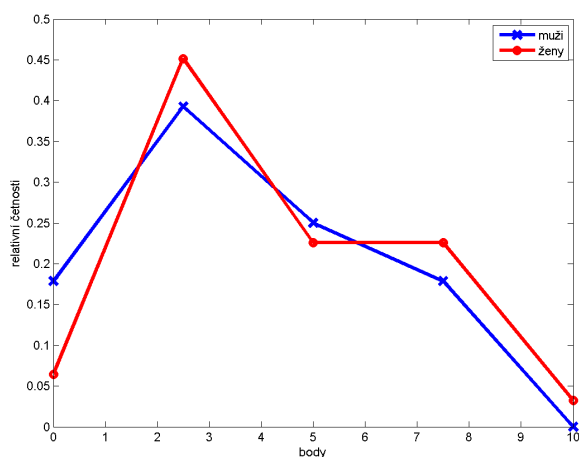
Graf č. 28 - Relativní četnosti iritability pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

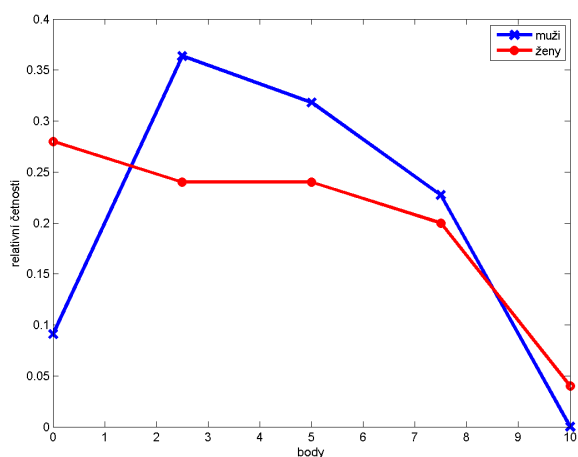
Graf č. 29 - Relativní četnosti iritability pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 30 - Relativní četnosti iritability pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 31 - Relativní četnosti iritability pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Z prvního grafu je zřejmé, že ve věkové skupině od 10 – 20 let muži dominují spíše nižší polovině bodových hodnot, ženy naopak mírně převyšují v polovině vyšších bodových hodnot a v nulové bodové hodnotě.

Ve věkové skupině od 20 – 30 let muži dosahují nejvyšších četností mezi 2 – 3 body a poté postupně klesají. Ženy dosahují nejvyšších četností taktéž mezi 2 – 3 body, poté prudce klesají a ve vyšších bodových hodnotách stoupají nad mužské četnosti.

Ve věkové skupině 30 – 50 let jsou četnosti velmi podobné jako v předchozí věkové skupině. Jak muži, tak i ženy dosahují svých nejvyšších četností také mezi 2 – 3 body. Mužské četnosti pak převyšují ty ženské v nulovém bodě a středních bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 50 – 100 let dosahují vyšších četností muži, až na nejvyšší a nejnižší bodové hodnoty, kde naopak muže převyšují ženy.

Negativismus

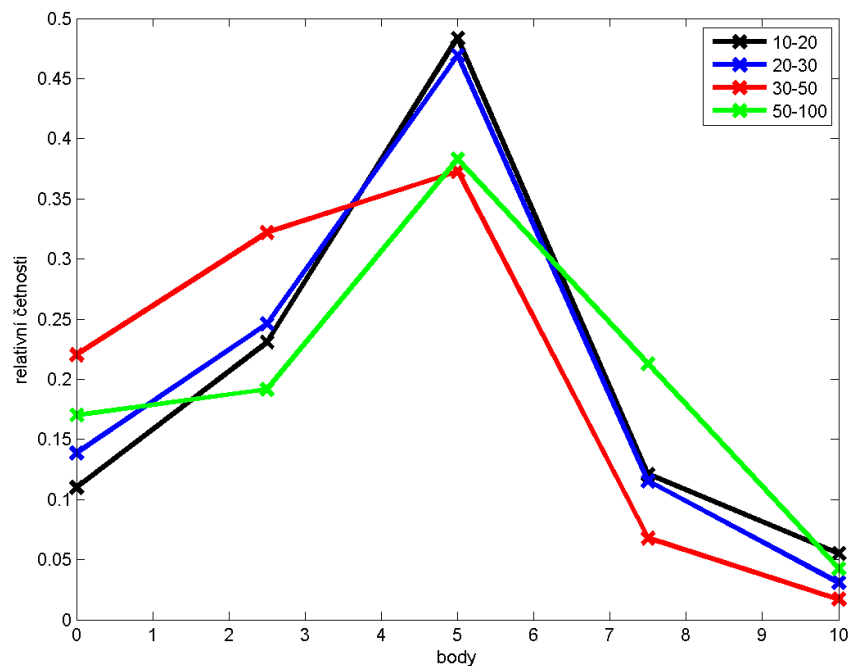
Dílčí hypotéza pro negativismus:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení negativismu na věkové skupině“

Tabulka č. 14 - Kontingenční tabulka pro subškálu negativismus

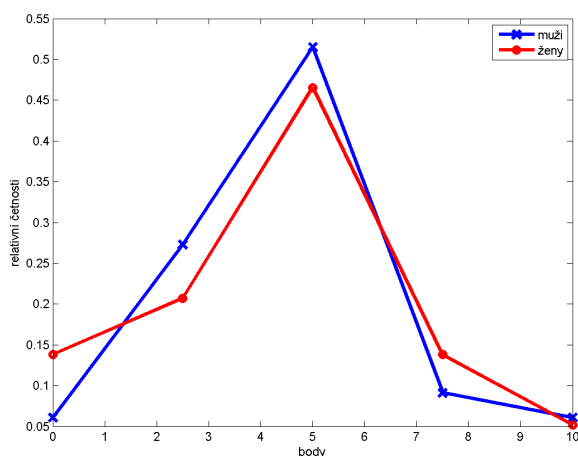
Body \ Věk	<0 – 2)	<2 – 4,5)	<4,5 – 6,5)	<6,5 – 11)	Σ
<10 – 20)	10	46	19	16	91
<20 – 30)	18	65	28	19	130
<30 – 50)	13	27	14	5	59
<50 – 100)	8	20	7	12	47
Σ	49	158	68	52	327

Graf č. 32 - Porovnání relativních četností negativismu pro jednotlivé věkové skupiny

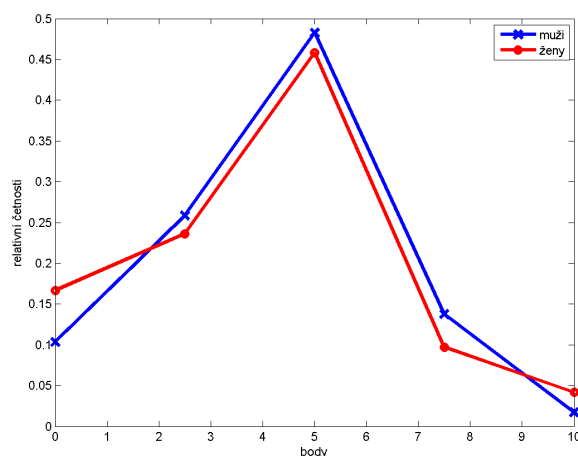

Po statistických propočtech s kontingenční tabulkou lze konstatovat, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v rozdělení negativismu statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,36$). **Dílčí hypotézu nezamítáme.**

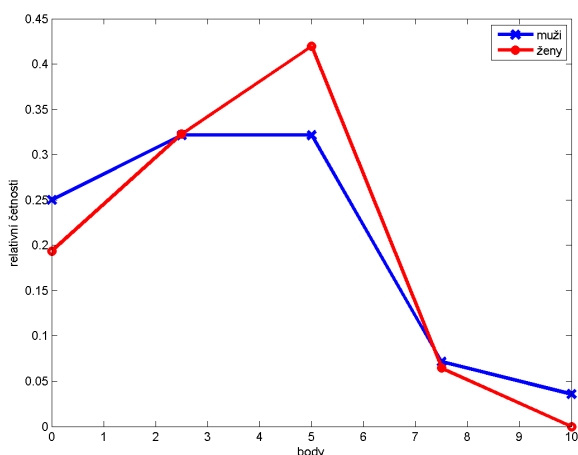
Graf č. 33 - Relativní četnosti negativismu pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

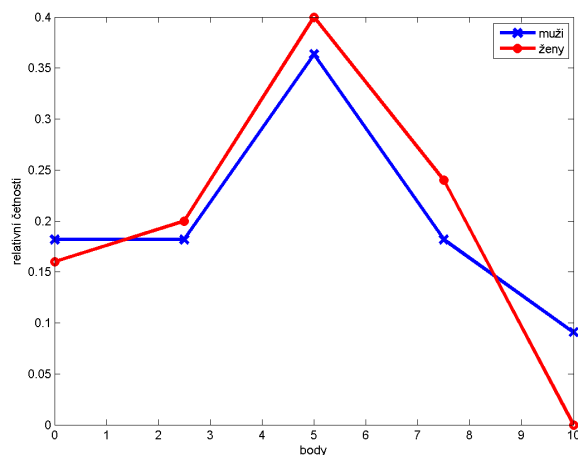
Graf č. 34 - Relativní četnosti negativismu pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 35 - Relativní četnosti negativismu pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 36 - Relativní četnosti negativismu pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině od 10 – 20 let dosahují muži mírně vyšších četností v nižší polovině bodových hodnot než ženy. Ženy mají vyšší četnosti v nejnižších bodových hodnotách a mírně převyšují muže mezi 7 – 10 body.

Z druhého grafu je zřejmé, že četnosti ve věkové skupině od 20 – 30 let jsou téměř shodné. Ženy mírně dominují v nejnižších a nejvyšších bodových hodnotách, muži si zachovávají mírně vyšší četnosti v širokém rozpětí od 2 – 9 bodů.

Ve věkové skupině od 30 – 50 let dosahují ženy nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách, muži naopak převyšují v nejnižších a nejvyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 50 – 100 let dosahují obě pohlaví nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách s tím, že mírně převyšují ženy. Muži dosahují vyšších četností než ženy v nejnižších a nejvyšších bodových hodnotách.

Resentiment

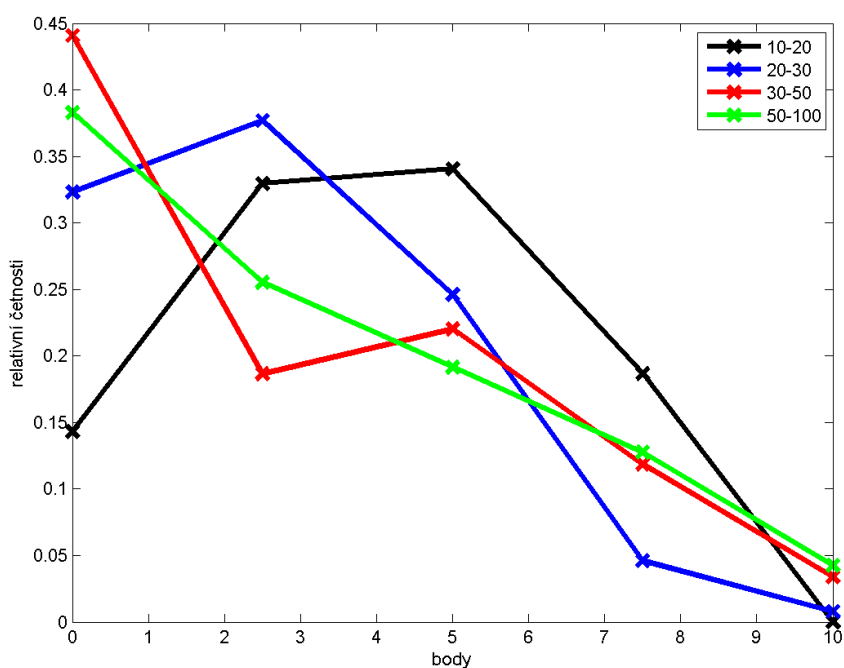
Dílčí hypotéza pro resentment:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení resentmentu na věkové skupině“

Tabulka č. 15 - Kontingenční tabulka pro subškálu resentment

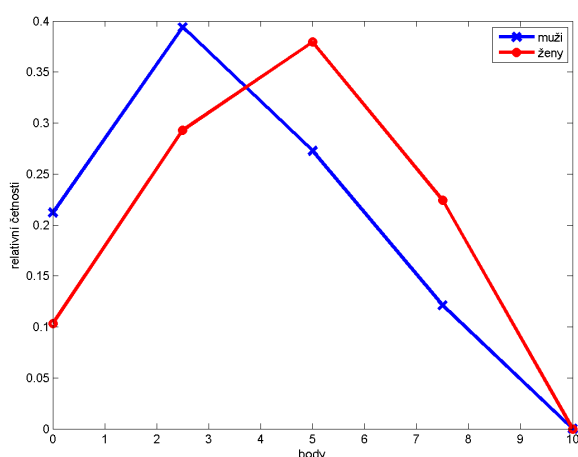
Body \ Věk	<0 – 2)	<2 – 4,5)	<4,5 – 6,5)	<6,5 – 11)	Σ
<10 – 20)	13	30	31	17	91
<20 – 30)	42	49	32	7	130
<30 – 50)	26	11	13	9	59
<50 – 100)	18	12	9	8	47
Σ	99	102	85	41	327

Graf č. 37 - Porovnání relativních četností resentmentu pro jednotlivé věkové skupiny

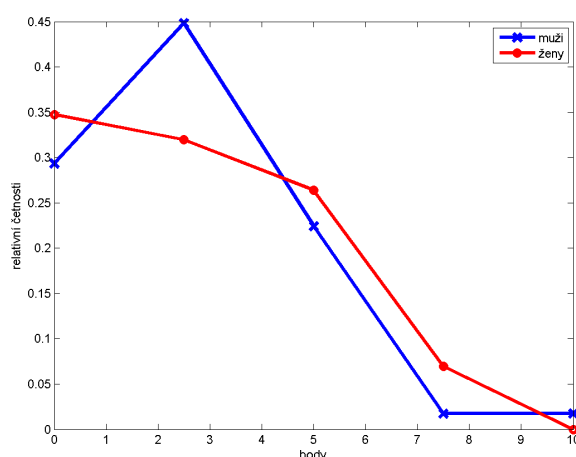

Po statistických propočtech s kontingenční tabulkou lze říci, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ existuje v rozdělení resentmentu statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,0003$). S tím, že je patrný rozdíl mezi hodnotami u 10 – 20 letých, 20 – 30 letých a nízkými bodovými hodnotami u 30 – 50 letých. Dílčí **hypotézu zamítáme**.

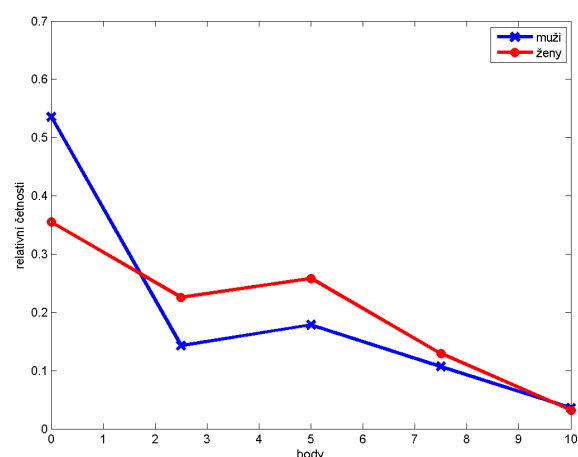
Graf č. 38 - Relativní četnosti resentmentu pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

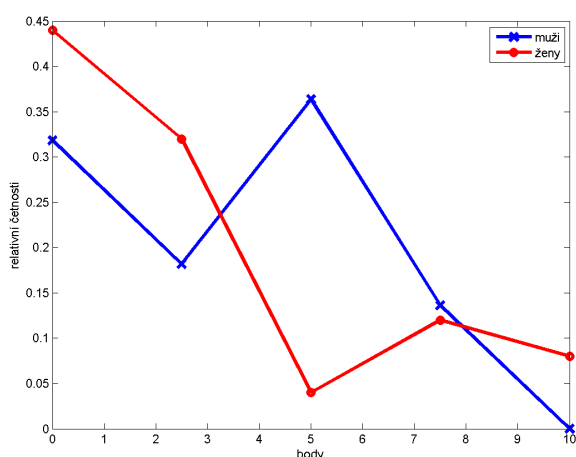
Graf č. 39 - Relativní četnosti resentmentu pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 40 - Relativní četnosti resentmentu pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 41 - Relativní četnosti resentmentu pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině 10 – 20 let dosahují muži nejvyšších četností v rozmezí 2 až 3 bodů, ženy v rozmezí 5 až 6 bodů. Muži dosahují vyšších četností v nižší polovině bodových hodnot, ženy naopak dominují vyšší polovině bodových hodnot.

Ve věkové skupině od 20 – 30 let dosahují muži i ženy poměrně vysokých četností v nulovém bodě. Ženy poté mírně klesají, muži výrazně stoupají a ve středních bodových hodnotách četnosti obou pohlaví výrazně klesají a v nejvyšších bodových hodnotách dosahují nízkých četností, s tím, že ženy, až na nejvyšší bodovou hodnotu, mírně dominují.

Ve věkové skupině 30 – 50 let dosahují obě pohlaví rovnoměrných četností. Muži nabývají vyšších četností pouze v nejnižších hodnotách.

V posledním grafu ve věkové skupině od 50 – 100 let je zajímavé, že zatímco muži dosahují ve středních hodnotách své nejvyšší četnosti, ženy naopak ty nejnižší. Nejvyšší četnosti pak ženy dosahují v nulovém bodě a dominují jak v nejnižších bodových hodnotách tak v těch nejvyšších.

Podezíravost

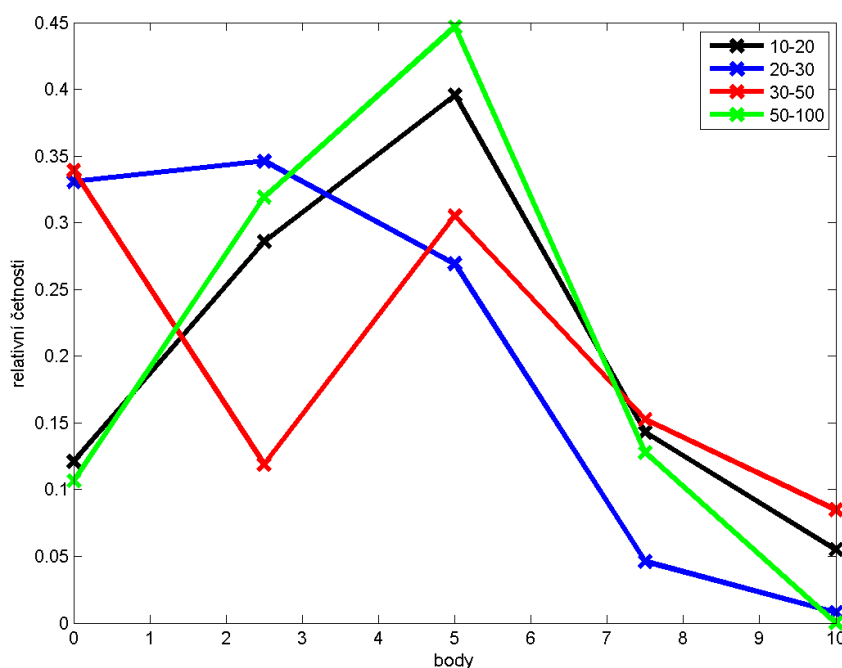
Dílčí hypotéza pro podezíravost:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení podezíravosti na věkové skupině“

Tabulka č. 16 - Kontingenční tabulka pro subškálu podezíravost

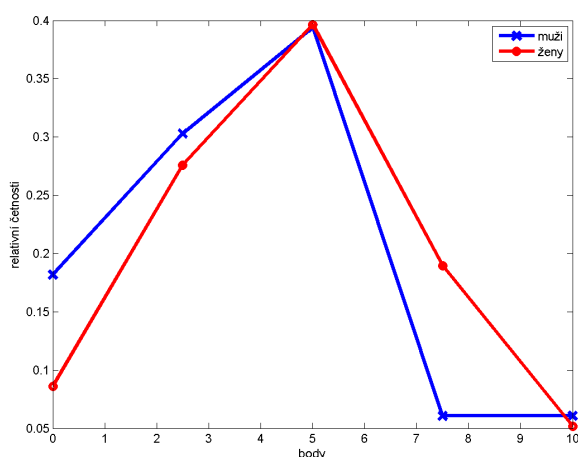
Body \ Věk	<0 – 2)	<2 – 4)	<4 – 6)	<6 – 11)	Σ
<10 – 20)	11	26	25	29	91
<20 – 30)	43	45	30	12	130
<30 – 50)	20	7	14	18	59
<50 – 100)	5	15	15	12	47
Σ	79	93	84	71	327

Graf č. 42 - Porovnání relativních četností podezíravosti pro jednotlivé věkové skupiny

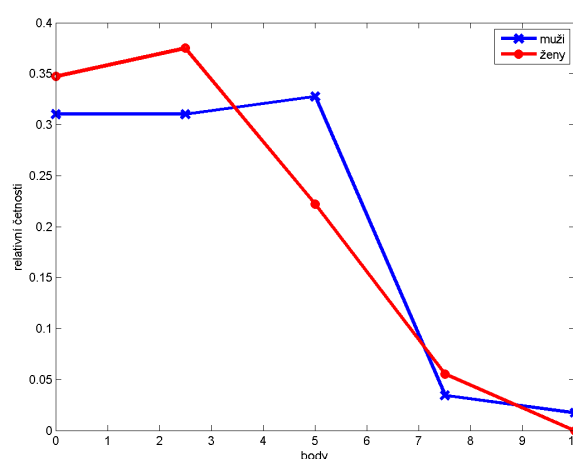

Po statistických propočtech s kontingenční tabulkou lze konstatovat, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ existuje v rozdělení podezíravosti statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,000006$). S tím, že je možné spatřovat rozdíl mezi skupinami 10 – 20 let, 50 – 100 let a 20 – 30 let a 30 – 50 let. Dílčí **hypotézu zamítáme**.

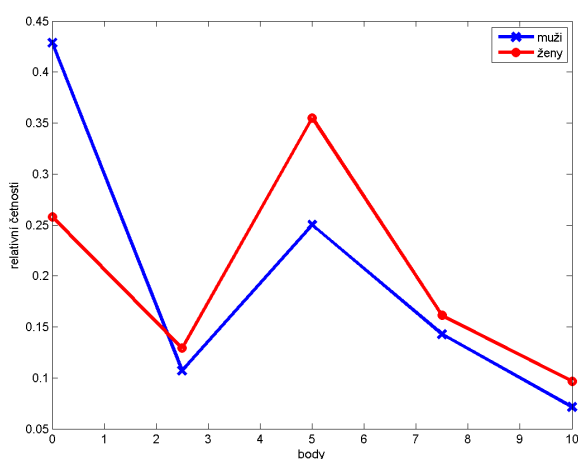
Graf č. 43 - Relativní četnosti podezřívavosti pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

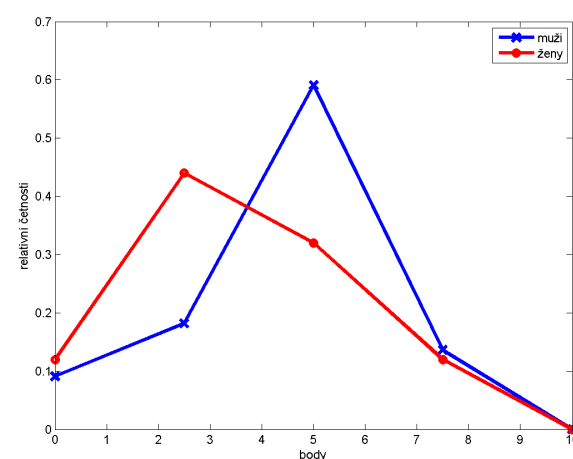
Graf č. 44 - Relativní četnosti podezřívavosti pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 45 - Relativní četnosti podezřívavosti pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 46 - Relativní četnosti podezřívavosti pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině 10 – 20 let dosahují muži i ženy nejvyšších četností ve středu bodových hodnot. Zatímco muži převyšují v nižší polovině bodových hodnot, ženy převyšují ve vyšší polovině bodových hodnot.

Ve věkové skupině od 20 – 30 let dosahují muži i ženy značně vysokých četností v nulovém bodě. Četnost žen pak kolem druhého bodu prudce klesá a od středních hodnot mírně dominují muži, jejich četnosti ale také značně klesají.

Ve věkové skupině 30 – 50 let dosahují muži nejvyšších četností v nejnižších bodových hodnotách, kde také značně převyšují nad ženami. Ženy dosahují nejvyšších četností ve středních hodnotách, kde značně dominují nad muži, mírně převyšují také ve vyšší polovině bodových hodnot.

Ve věkové skupině 50 – 100 let dosahují ženy vyšších četností v nižších bodových hodnotách, muži pak ve středních bodových hodnotách.

Verbální agrese

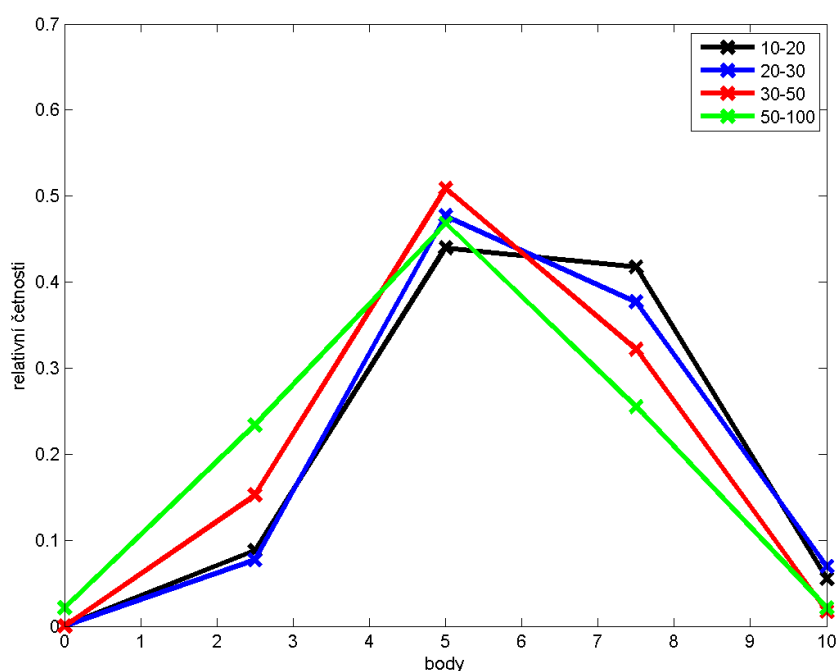
Dílčí hypotéza pro verbální agresi:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení verbální agrese na věkové skupině“

Tabulka č. 17 - Kontingenční tabulka pro subškálu verbální agrese

Body \ Věk	<0 – 2)	<4 – 6)	<6 – 7)	<7 – 11)	Σ
<10 – 20)	18	18	27	28	91
<20 – 30)	23	37	28	42	130
<30 – 50)	13	14	23	9	59
<50 – 100)	16	6	18	7	47
Σ	70	75	96	86	327

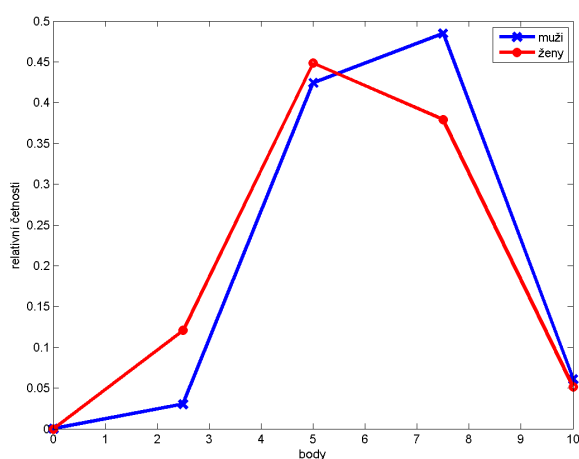
Graf č. 47 - Porovnání relativních četností verbální agrese pro jednotlivé věkové skupiny

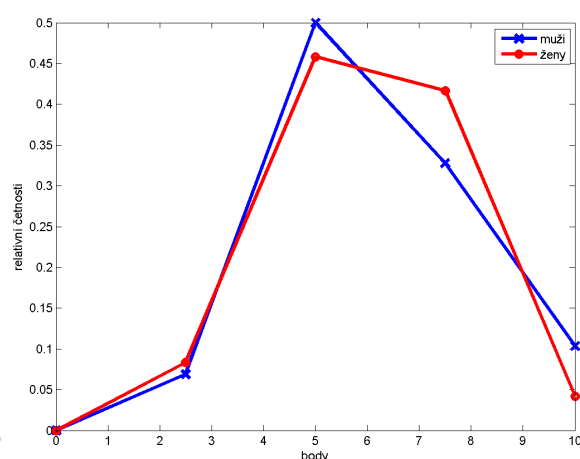
Přestože to z grafu ani z tabulky není dostatečně patrné, pomocí statistických propočtů s kontingenční tabulkou jsme zjistili, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ existuje v rozdělení verbální agrese statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,01$).
Dílčí hypotézu zamítáme.

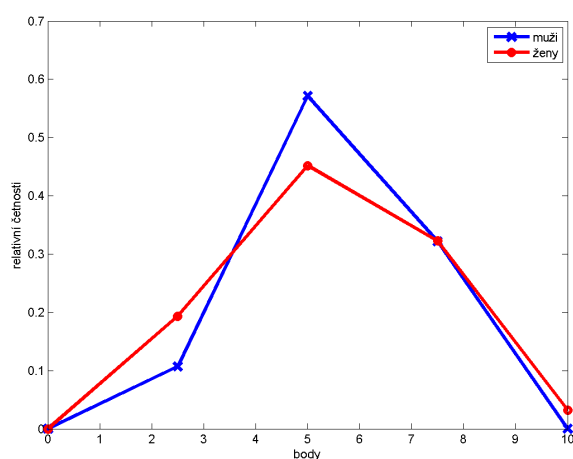
Graf č. 48 - Relativní četnosti verbální agrese pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

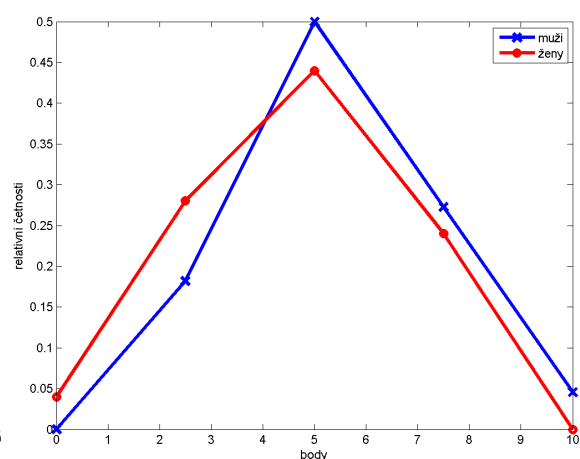
Graf č. 49 - Relativní četnosti verbální agrese pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 50 - Relativní četnosti verbální agrese pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 51 - Relativní četnosti verbální agrese pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině 10 – 20 let ženy dosahují mírně vyšších četností v nižší polovině bodových hodnot, muži dosahují vyšších četností ve vyšší polovině bodových hodnot.

Ve věkové skupině od 20 – 30 let je rozdělení četností velmi podobné, jen muži dosahují mírně vyšších četností ve středních a nejvyšších bodových hodnotách, ženy naopak dosahují vyšších četností ve vyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 30 – 50 let dosahují muži nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách, ženy převyšují muže v nižších bodových hodnotách a mírně i ve vyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 50 – 100 let je rozdělení četností také velmi podobné. Obě pohlaví dosahují svých nejvyšších četností ve středu bodových hodnot, s tím, že ve středních a vyšších bodových hodnotách dosahují vyšších četností muži, ženy naopak převyšují muže v nižších bodových hodnotách.

Pocity viny

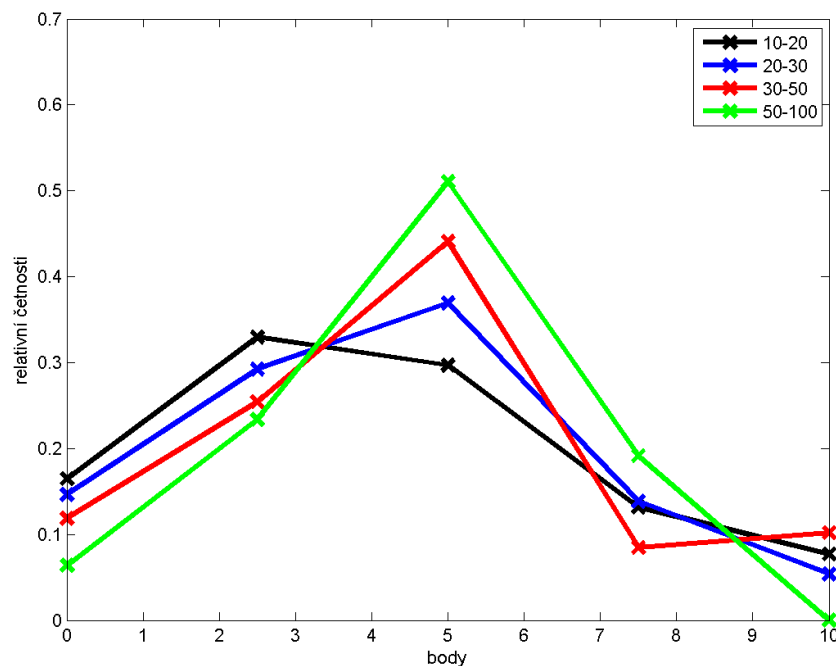
Dílčí hypotéza pro pocity viny:

„Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení pocitů viny na věkové skupině“

Tabulka č. 18 - Kontingenční tabulka pro subškálu pocity viny

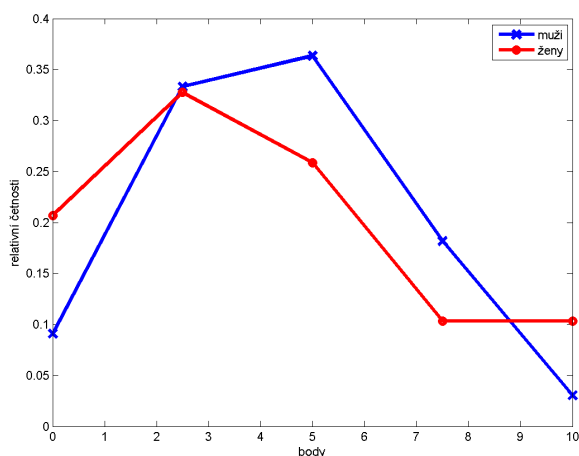
Body \ Věk	Body				Σ
	<0 – 2,5)	<2,5 – 5)	<5 – 6,5)	<6,5 – 11)	
<10 – 20)	29	28	15	19	91
<20 – 30)	33	46	26	25	130
<30 – 50)	15	19	14	11	59
<50 – 100)	10	18	10	9	47
Σ	87	111	65	64	327

Graf č. 52 - Porovnání relativních četností pocitů viny pro jednotlivé věkové skupiny

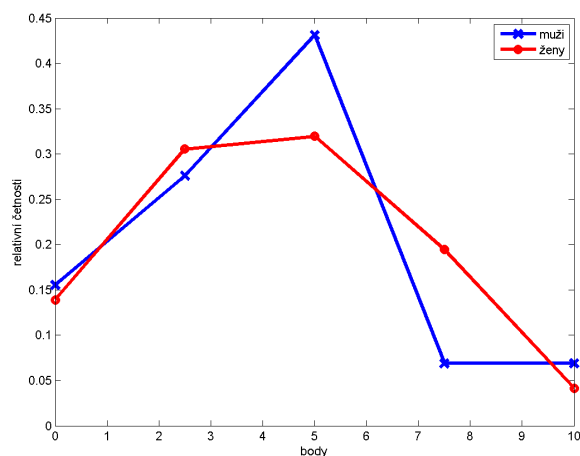

Po statistických propočtech s kontingenční tabulkou lze konstatovat, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ neexistuje v rozdělení pocitů viny statisticky významná závislost na věkové skupině ($p = 0,95$). Dílčí hypotézu nezamítáme.

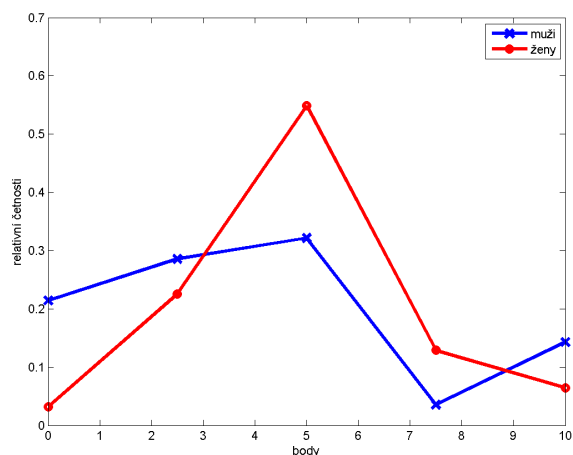
Graf č. 53 - Relativní četnosti pocitů viny pro muže a ženy ve věku 10 – 20 let

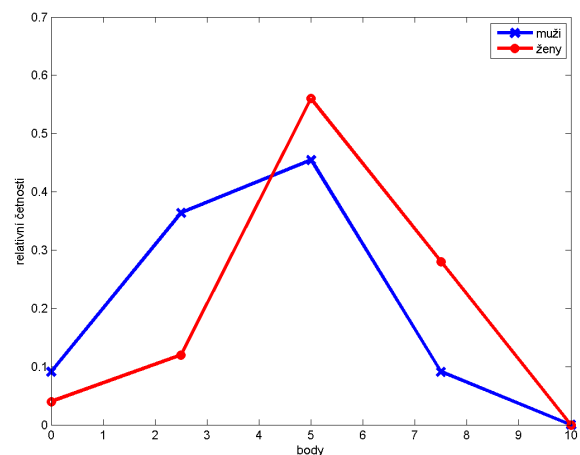
Graf č. 54 - Relativní četnosti pocitů viny pro muže a ženy ve věku 20 – 30 let

Graf č. 55 - Relativní četnosti pocitů viny pro muže a ženy ve věku 30 – 50 let

Graf č. 56 - Relativní četnosti pocitů viny pro muže a ženy ve věku 50 – 100 let

Ve věkové skupině 10 – 20 let dosahují ženy vyšších četností pouze v nejnižších bodových hodnotách, ve středu a ve vyšší polovině bodových hodnot naopak dosahují vyšších hodnot muži.

Ve věkové skupině 20 – 30 let dosahují muži vyšších četností ve středních bodových hodnotách a mírně v nulovém a nejvyšším bodě, ženy naproti tomu dosahují vyšších četností v nižších a vyšších bodových hodnotách.

Ve věkové skupině 30 – 50 let dosahují ženy nejvyšších četností ve středních bodových hodnotách, kde společně s vyššími bodovými hodnotami značně převyšují muže, muži naproti tomu dosahují vyšších četností v nižších a nejvyšších bodových hodnotách.

V grafu pro věkovou skupinu 50 – 100 let je zřetelně vidět, že ženy dosahují nejvyšších četností ve středních hodnotách, kde stejně jako ve vyšších bodových hodnotách převyšují muže. Muži dosahují vyšších četností v nulovém bodě i v nižších bodových hodnotách.

10.3. K platnosti hypotéz

Po seznámení se s výsledky výzkumu, ke kterým jsme dospěli pomocí statistického zpracování, o kterém jsme se již v této části práce zmínili a které je podrobněji rozpracováno v přílohové části, se nyní můžeme vyjádřit k platnosti hypotéz, které jsme si stanovili v úvodu výzkumné části práce.

Abychom mohli zamítnout či nezamítnout hlavní hypotézy, je nutné přihlédnout k hypotézám dílčím.

H1: „*Mezi muži a ženami neexistuje v agresi a hostilitě statisticky významný rozdíl*“.

Hypotézu zamítáme na základě vyjádření k dílčím hypotézám:

- „*V případě celkového váženého skóru agrese a hostility neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály přímé agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu zamítáme. V případě přímé agrese byl mezi muži a ženami zjištěn statisticky významný rozdíl – muži v případě přímé agrese skórují statisticky významně výše než ženy.
- „*V případě subškály nepřímé agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály iritabilita neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály negativismus neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály resentment neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály podezřívavost neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály verbální agrese neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „*V případě subškály pocity viny neexistuje mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl*“ – dílčí hypotézu nezamítáme.

H2: „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení agrese a hostility na věkové skupině“.

Hypotézu zamítáme na základě vyjádření k dílčím hypotézám:

- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení celkového váženého skóru agrese a hostility na věkové skupině“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení přímé agrese na věkové skupině“ – dílčí hypotézu zamítáme. V případě rozdělení přímé agrese byla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině. Lze tedy říci, že míra přímé agrese je závislá na věku jedince.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení nepřímé agrese na věkové skupině“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení iritability na věkové skupině“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení negativismu na věkové skupině“ – dílčí hypotézu nezamítáme.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení resentimentu na věkové skupině“ – dílčí hypotézu zamítáme. V případě rozdělení resentimentu byla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině. Lze tedy říci, že míra hostility v subškále resentiment je závislá na věku jedince.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení podezíravosti na věkové skupině“ – dílčí hypotézu zamítáme. V případě rozdělení podezíravosti byla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině. Lze tedy říci, že míra hostility v subškále podezíravost je závislá na věku jedince.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení verbální agrese na věkové skupině“ – dílčí hypotézu zamítáme. V případě rozdělení verbální agrese byla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině. Lze tedy říci, že míra verbální agrese je závislá na věku jedince.
- „Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení pocitů viny na věkové skupině“ – dílčí hypotézu nezamítáme.

11. Diskuze

V průběhu celé diplomové práce jsme se pokoušeli zmapovat rozdíly v agresi a hostilitě u mužů a žen. Snažili jsme se také prozkoumat, do jaké míry souvisí věk jedince s agresi a hostilitou a jak se tato souvislost promítá do případných rozdílů mezi muži a ženami.

Pro splnění těchto cílů jsme realizovali výzkum, pro který se nám podařilo sehnat data od 327 respondentů. 114 z nich, vysokoškolské studenty, jsme získali pro účely písemné práce, zbylých 213 jsme oslovili pro účely diplomové práce. Lze zde namítat, že data pro písemnou práci jsou o něco starší (cca 2 roky) a je také dost dobře možné, že někteří vysokoškolští studenti během této doby své studium ukončili a tedy změnili status, pro který jsou v této práci zařazeni. Přesto se však domníváme, že i přes tyto možné nepřesnosti v popisu výběrového souboru, nejsou 2 roky dostatečně dlouhá doba na zásadní změny v odpovědích inventáře B-D-I.

Jedním z ústředních témat této práce bylo zjišťování rozdílů mezi agresi a hostilitou u mužů a žen. V teoretické části jsme se pokoušeli nastínit problematiku agresivního a hostilního chování a to nejen obecně, ale také z pohledu předpokladů tohoto chování u mužů a žen. Ve výzkumné části jsme na toto téma stanovili hypotézu: „*Mezi muži a ženami neexistuje v agresi a hostilitě statisticky významný rozdíl*“, kterou jsme na základě dílčích hypotéz zamítli. Statisticky významný rozdíl jsme zjistili pouze v případě přímé (fyzické) agrese, kde vyšli agresivnější muži. U celkové agrese (celkového váženého skóru agrese a hostility), stejně jako u ostatních subškál agrese: nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment, podezíravost, verbální agrese a pocity viny, nebyl statisticky významný rozdíl nalezen. I přes tato zamítnutí hypotéz je ale možné tvrdit, že v případě subškály iritabilita jsme byli na základě vypočtených hodnot Studentova t-testu ($p = 0,08$) na hranici zamítnutí a nezamítnutí hypotézy. Podobně tomu bylo v případě subškály nepřímá agrese, kde se hodnoty F-testu pro porovnání rozptylů ($p = 0,09$) taktéž pohybovaly na hranici nezamítnutí a zamítnutí hypotézy.

Z výše uvedeného se zdá být agresivní a hostilní chování u mužů a žen velmi podobné. V případě přímé (fyzické) agrese, kde vyšli muži agresivnější nežli ženy, je možné toto tvrzení považovat za logické. Již odedávna byli muži konstitučně vybaveni na lov mamuta či na ochranu rodiny. I dnes je, až na výjimky, znatelný rozdíl mezi konstitucí muže a ženy – muži jsou ve větší míře vybaveni svalovou hmotou, dosahují větších výškových rozměrů, jsou ovlivňováni testosteronem. V teoretické části práce uvádíme celou řadu biologických

předpokladů, které mohou povzbuzovat agresivní chování jedince. Zmiňujeme také několik zahraničních studií (např. Bourton et al., 2007; Richardson, 2005; Salmivalli, & Kaukiainen, 2004 nebo Tapper, & Boulton, 2000), které potvrzují výsledky našeho výzkumu tvrzením, že muži využívají fyzické agrese ve větší míře než ženy, které se podle nich zaměřují spíše na nepřímé formy agrese.

V našem výzkumu však nebylo zjištěno, že ženy využívají nepřímých forem agrese ve větší míře než muži. Značným překvapením pro nás bylo zjištění, že v případě subškály pocity viny nebyl mezi muži a ženami zaznamenán statisticky významný rozdíl. Na základě popsaných tvrzení z teoretické části, kde ženy vyznívají jako pasivní, mírumilovné, obětavé matky a manželky, které byly již od malička vedeny k poddajnosti a svědomitosti, by se dalo předpokládat, že pro ně bude z hlediska svědomí těžší, prosadit se na úkor někoho jiného. Podobné rozčarování popisuje ve své studii také Richardson (2005), kde se předpoklad neagresivní pasivní ženy zdál být zavádějící.

Dalším větším tématem, na které jsme se zaměřili v této práci, byla souvislost agrese a hostility s věkem jedince. Stanovenou hlavní hypotézu: „*Neexistuje statisticky významná závislost rozdělení agrese a hostility na věkové skupině.*“ jsme také, na základě dílčích hypotéz, zamítli. Statisticky významná závislost na věkové skupině byla zjištěna v subškálách: přímá (fyzická) agrese, resentment, podezíravost a verbální agrese. Oproti tomu u celkové agrese (celkového váženého skóru agrese a hostility) a u subškál: nepřímá agrese, iritabilita, negativismus a pocity viny, nebyla statisticky významná závislost na věkové skupině zjištěna.

Lze tedy konstatovat, že v případě přímé a verbální agrese, resentimentu a podezíravosti je míra agrese a hostility závislá na věku jedince. Ve výsledcích jsme uvedli kontingenční tabulky a grafy, ve kterých bylo možné rámcově vidět, jaké věkové skupiny se od sebe liší a v jakých bodových intervalech. Pro přesnější definování toho, u kterých konkrétních skupin existuje odlišnost a jak významný je mezi nimi rozdíl, by bylo třeba provedení dalších statistických propočtů. I tak je možné konstatovat, že přestože se s postupem věku nemění míra celkové agrese, mění se způsob jejího vyjádření – mění se u některých druhů agrese a hostility. Přesněji řečeno, mění se u všech druhů hostility (podezíravost a resentment) a u přímé a verbální agrese.

Zároveň je také možné podotknout, že i přesto, že výběrový soubor pro tuto práci je poměrně početný, vzhledem k rozdělení dat do osmi subškál, je pro statistické účely znát jejich nedostatek. Rozdělení je tedy poměrně hrubé a lze předpokládat, že pokud bychom

měli větší množství dat a měli tak možnost rozdělit data jemněji, projevil by se rozdíl i u těch subškál agrese, ve kterých se s menším množstvím dat neprojevil. Je to ovšem pouze spekulace.

Zajímavý by také mohl být kvalitativní rozbor některých otázek inventáře a to především u subškály pocity viny. Přestože nebyla u této subškály prokázána závislost na věkové skupině, domníváme se, že odpovědi na otázky typu: „Skličuje mne, že jsem udělal málo pro své rodiče“ nebo „Kdo se ulevvá při práci, musí mít velké pocity viny“ se mohou napříč generacemi lišit. Zajímavé byly také poznámky některých gymnaziálních studentů, které vписovaly do textu inventáře a obohacovali tak strohé odpovědi ano/ne barvitými komentáři. Je ale také možné, že tím utrpěla věrohodnost odpovědí.

K výsledkům druhé hypotézy jsme připojili grafy četností pro muže a ženy, pro všechny věkové skupiny v dané subškále agrese či hostility. Pro nedostatek dat nebylo možné stanovit samostatnou hypotézu, přišlo nám však zajímavé, aspoň okrajově se o této problematice zmínit. Z grafů není možné vyčíst směrodatné závěry, lze však zaznamenat některé zajímavé souvislosti. V případě celkové agrese mají ženy ve věkových skupinách 20 – 30 let a 30 – 50 let velmi podobné rozdělení četností. Podobné je také rozdělení četností u nepřímé agrese a téměř shodné u iritability pro věkové skupiny 20 – 30 let a 30 – 50 let u obou pohlaví. V případě subškály negativismus lze spatřovat podobné rozdělení naopak u věkových skupin 10 – 20 let a 20 – 30 let u obou pohlaví. U verbální agrese je v případě žen podobné rozdělení četností u věkových skupin 10 – 20 let a 20 – 30 let, u mužů je možné spatřovat podobnosti v rozdělení u věkových skupin 20 – 30 let a 50 – 100 let.

Zajímavé bylo také zjištění, že ženy, ve věkové skupině 50 – 100 let, dosahují v nejvyšším bodě (10) vyšších četností než muži u subškál: přímá (fyzická) agrese, nepřímá agrese, iritabilita, resentment. Muži z této věkové skupiny dosahují vyšších četností v nejvyšším bodě (10) pouze u subškál: negativismus a verbální agrese. V celkové agresi, podezíravosti a u pocitů viny skórovali muži a ženy této věkové skupiny v nejvyšším bodě (10) stejně.

Přes výše zmíněné popisy, je ale nutné mít na paměti, že jde o poznatky nepodložené žádnou hypotézou ani statistickými propočty. Jde tedy pouze o orientační uvedení do problematiky, kterou by bylo zajímavé prozkoumat na rozšířeném výběrovém souboru, který by poskytl dostatek dat pro stanovení hypotézy a statistické propočty k jejímu zamítnutí či nezamítnutí.

Jako metodu získávání dat používáme pro výzkum diplomové práce inventář B-D-I. Během práce s inventářem jsme narazili na některé zajímavé postřehy, týkající se převážně jeho nedostatků.

Jednou z hlavních nevýhod inventáře je fakt, že dosud nebyly stanoveny normy pro českou populaci. Pro potřeby této práce to není až tak velký problém vzhledem k tomu, že „pouze“ porovnáváme získané hodnoty mužů a žen. Bylo by však nesmírně zajímavé, mít možnost posoudit, do jaké míry je agresivní a hostilní chování mužů a žen v rámci české populace alarmující a jaké případné rozdíly bychom mohli v těchto významných hodnotách nalézt. Čím více s touto metodou pracujeme, tím více zjišťujeme, že je hojně užívána i mimo vězeňské a soudní prostředí, dokonce se k nám dostaly interní normy jednoho léčebného zařízení. O to více se domníváme, že je otázka norem pro tento inventář v současné době poměrně aktuální.

Další výraznou nevýhodou je poněkud krkolomné česko-anglické znění jednotlivých tvrzení, například: „nikdy nikoho neuhodím“ nebo „nikdy nedělám“, se kterými má respondent buď souhlasit, nebo nesouhlasit. Často je potřeba přečíst si tvrzení několikrát po sobě a zamyslet se nad tím, na co svým ano či ne respondent opravdu odpovídá. Několikrát jsme se během vyplňování setkali se zmatenými respondenty, kteří si na nejasnost tvrzení nepřímo stěžovali. Rizikovou skupinou zde mohou být především děti, starší lidé, případně lidé s nižším intelektem, nelze však vyloučit, že může dojít ke zkreslení i u jiné skupiny respondentů.

Naopak obrovskou výhodou inventáře, především pro zpracování rozdílů mezi pohlavími, je rozdělení agrese a hostility do 8 subškál. Pro potřeby našeho zpracování dat jsme si vytvořili ještě škálu celkové agrese, což je v podstatě celkový vážený skóre všech subškál agrese a hostility. To nám umožňuje problematiku rozdílů mužů a žen v agresivním a hostilním chování prozkoumat více do hloubky a zaměřit se na konkrétní subškály, ve kterých se dané rozdíly objeví.

Další nespornou výhodou inventáře je jeho snadná distribuce, které přispívá fakt, že inventář je poměrně krátký, je tedy možné ho vyplnit během několika minut. Celkem zajímavě bylo komentováno také to, že se jedná o inventář sebeposuzujícího charakteru. Respondenti se museli zamýšlet nad sebou samými a posuzovat, v jakých situacích by se pravděpodobně zachovali více či méně agresivně. Především z řad vysokoškolských studentů jsme byli požádáni o zaslání výsledků. Tento zájem o sebe sama je pro nás přínosný, protože zvyšuje věrohodnost odpovědí daného respondenta.

Původním záměrem bylo také otestovat reliabilitu inventáře. Pro velké množství zpracovávaných dat a snahu důkladně rozpracovat stanovené hypotézy, jsme se rozhodli ponechat testování reliability jako podnět pro další práci s tímto inventářem.

Také samotné zpracování daného tématu vyvolalo několik nápadů, jak výzkum obohatit o nové prvky. Již při práci se zdroji pro teoretickou část práce jsme narazili na zmínku o rozdílných obětech agresivních činů mužů a žen. Při pozdějším studování zahraničních zdrojů jsme objevili studii (Richardson, 2005), která tvrdí, že muž využívá přímou agresi v dyádě muž proti muži. Ženy jsou pro obě pohlaví vnímány jako méně nebezpečné, používaná je tedy agrese nepřímá a to především mezi dvěma ženami. Námětem pro další zpracování agrese a hostility by tedy mohl být zájem o to, jaké oběti si pro své agresivní činy vybírají muži, jaké ženy a který druh agrese při jejich útoku převládá.

Výsledky našeho výzkumu (spolu s některými zahraničními studiemi), naznačují potřebu zamyslet se nad tím, do jaké míry jsou dlouhodobě tradované modely vnímání mužů a žen ve společnosti aktuální i pro dnešní, moderní společnost. S přihlédnutím k použité testové metodě můžeme říci, že sebe sami muži a ženy považují za „rovnocenně agresivní a hostilní“, s výjimkou přímé (fyzické) agrese, kde se muži hodnotí jako více agresivní. Pokud toto vezmeme v úvahu, je možné, že se postupně rýsuje schopnost jak mužů, tak také žen prosadit svá práva a své zájmy (v našem případě bohužel spíše agresivní formou), což by mohlo vést k rozšíření možností jejich uplatnění v profesní oblasti. V případě přímé (fyzické) agrese, kde se muži hodnotili jako více agresivní, je možné hledat způsoby vybití agrese pomocí přijatelných forem, což by mohla být otázka především pro školní psychologii.

12. Závěry

Při výzkumu realizovaném na souboru 327 respondentů (186 žen a 141 mužů), jsme na základě výsledků, získaných statistickým zpracováním dat z inventáře B-D-I, dospěli k těmto hlavním zjištěním:

- v případě celkové agrese (celkového váženého skóru agrese a hostility) nebyl nalezen statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami
- pouze v případě přímé (fyzické) agrese skórovali muži statisticky významně výše nežli ženy
- mezi ostatními druhy agrese a hostility: nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment, podezíravost, verbální agrese a pocity viny, nebyl mezi ženami a muži prokázán statisticky významný rozdíl
- statisticky významná závislost na věkové skupině byla prokázána u subškál: přímá (fyzická) agrese, resentment, podezíravost a verbální agrese – v případě těchto subškál je míra agrese a hostility závislá na věku jedince
- v případě celkové agrese (celkového váženého skóru agrese a hostility) a ostatních druhů agrese: nepřímá agrese, iritabilita, negativismus a pocity viny, nebyla statisticky významná závislost na věkové skupině zjištěna – v těchto případech není míra agrese závislá na věku jedince

Za zásadní považujeme zjištění, že kromě přímé (fyzické) agrese neexistuje v agresi a hostilitě mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl. Potvrzujeme tím výsledky z výzkumu písemné práce, ve kterém jsme se zaměřovali pouze na vysokoškolské studenty. Na základě těchto zjištění je možné opět o trochu víc podpořit tvrzení, že kromě přímé agrese, není v agresi a hostilitě mužů a žen statisticky významný rozdíl.

Souhrn

Diplomová práce se zabývá otázkou rozdílnosti mužů a žen z pohledu agrese a hostility, mapuje rozdělení agrese a hostility ve věkových skupinách a jemně se dotýká rozdílů agrese a hostility u mužů a žen v daných věkových skupinách. Práce je rozdělena na část teoretickou a část výzkumnou, která se snaží podložit teoretické domněnky výzkumem.

Agresi je možné definovat z několika pohledů: jako útočné či výbojné jednání, jako chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly nebo jako násilné narušení práv jiného člověka. Obecně lze vymezit tři znaky, které jsou pro definici agrese podstatné: Agrese zahrnuje udílení škodlivých stimulů jedním organismem druhému; Škodlivé stimuly jsou udíleny se záměrem poškodit oběť; Agresor očekává, že škodlivé stimuly budou mít svůj zamýšlený efekt. K agresi se pojí několik příbuzných pojmů, které je potřeba od sebe odlišovat. Jde především o pojmy: agresivita, asertivita, destruktivita, násilí a hostilita.

Motivy, které mohou vést k agresivnímu chování lze spatřovat například v napětí, které je vyvoláno akutní frustrací nebo neovladatelným stresem. Může být také jakýmsi symbolem protestu, či coby prostředek k získání sebevědomí a sebeúcty. Agresi můžeme vnímat také jako motiv sociálního zařazení a psychické převahy nebo ve své integrativní funkci jako způsob něčeho dosáhnout, přesvědčit se tím o vlivu vlastního účinku.

Příčiny agresivního chování lze přisuzovat biologickým předpokladům (studie z oblasti genetiky, chromozomálních poruch, hormonů a neurotransmiterů, neurofyziologických mechanismů a mozku), sociálně-kognitivním předpokladům (problematika sociálního učení, Bandurova pojetí nápodoby či kognitivních scénářů) nebo je možné je posoudit z hlediska modelu frustrace-agrese nebo pomocí Freudova pojetí agrese jako pudu smrti. Přestože není jisté, které předpoklady agresivního jednání převládají, dalo by se říci, že v každém z nich je část základu pro agresi jedince. Stejně tak není pochyb o tom, že se biologické a sociální předpoklady v mnoha směrech vzájemně prolínají a doplňují.

Agrese je nejčastěji rozdělována na agresi instrumentální a emocionální. Velmi známé je také dělení podle Fromma, který rozděluje agresi na benigní – biologicky adaptivní, životu sloužící a maligní – biologicky škodlivou agresi. Zajímavé je také dělení podle Moyera, který svou klasifikaci založil na studiu chování zvířat a Busse, který ve své klasifikaci kombinuje tři dimenze možnosti agresivního jednání.

Hostilitu lze definovat jako obecný nepřátelský či negativní postoj vůči lidem. Jejimi hlavními druhy jsou, podle Busse a Durkeové, resentment a podezřavost.

Do jaké míry ovlivňuje pohlaví agresivní a hostilní chování, je i přes snahy v mnoha nových studiích, otázkou stále plně nezodpovězenou.

Rodové rozdíly mají v historickém a společensko-kulturním kontextu proměnlivý charakter a jejich podoba je v různých společnostech velmi rozmanitá. Vymezením ženského a mužského vypovídá daná kultura o stupni svého společenského vývoje a do jisté míry i o charakteru vztahů mezi svou mužskou a ženskou populací.

Již od prvních týdnů života si v procesu socializace osvojujeme genderové role, které představují souhrn očekávaných forem jednání a způsobů chování, kterými se projevujeme jako muži či ženy. Na rozdíl od genderových rolí je rodová identita brána za privátní složku lidské osobnosti a její součástí se stávají právě ty rodové role, které jsou v souladu s vnitřním prožíváním jedince.

Pojem pohlaví bývá užíván pro biologické vymezení rozdílů mezi mužem a ženou. Lidskou sexualitu můžeme naopak vnímat jako sociální motiv, jehož součástí je i druhá osoba. Rozlišujeme mezi sexualitou dospělou, která začíná změnami v pubertě a raným sexuálním vývojem. U mnoha aspektů sexuálního vývoje a dospělé sexuality je základní otázkou, do jaké míry je sexuální chování a cítění výsledkem vlivů biologických, do jaké míry naopak vlivů prostředí a učení, či je výsledkem interakcí obou vlivů.

Velký vliv na vnímání a chápání genderových rolí a rodové identity má bezesporu výchova. Již od malička přistupují jak otcové, tak matky ke každému pohlaví odlišným způsobem, s odlišnými nároky a odlišnými očekáváními. Otcové u svých synů podporují sílu a sebejistotu v prosazování se, své dcery se snaží naopak ochraňovat, čímž částečně omezují jejich kompetence a svobodné rozhodování. Matky dbají především na to, aby byli děti slušně vychované, empatické a pozorné k ostatním.

Podobně jako rodiče i společnost se podílí na vymezení určitých rozdílů v mužském a ženském pojetí agresivního chování. Od mužů se očekává, že budou silní, stateční, úspěšní a nezávislí. Pokud muž pláče, je to vnímáno jako projev slabosti, který přísluší, stejně jako pasivita, poddajnost a mírumilovnost, spíše ženám. Je možné říci, že společenská očekávání se často kryjí s genderovými stereotypy. Muži jsou takto vnímáni jako ti silní, dominantní a agresivní, jako sebevědomí vůdci a odvážní dobrodruzi. Ženy jsou stereotypně vnímány jako bezmocné, empatické a poslušné, jako pečlivé a opatrné milovnice dětí, jako šarmantní parádnice.

Přes všechny zmíněné rozdíly mezi muži a ženami, je potřeba si uvědomit, že vše je velmi závislé na celkovém konkrétním kontextu a s jejich generalizováním by se zde mělo postupovat velmi obezřetně.

Vývoj agresivního a hostilního chování se může do jisté míry shodovat s vývojem člověka jako takového. Každé vývojové období je opředeno určitými krizemi, které je třeba překonat a uzlovými body, které společně se zvládnutými krizemi obohacují člověka a dávají mu smysl v jeho dalším počínání.

V mladším školním věku jde dítě poprvé do školy, kde poznává nové sociální prostředí, vytváří si nové vztahy s vrstevníky a poznává jiné autority, než pouze vlastní rodiče. Celé období je zaměřené na poznávání reality okolního světa a prožívání nových sociálních dobrodružství a vše, co je s nimi spojené.

Období dospívání je typické svou bouřlivostí a brojením proti autoritám. Dochází k fyzickému i psychickému zrání, jejichž nesoulad může být zdrojem různých problémů. V období puberty dochází k častým změnám nálad, bouřlivým hádkám s rodiči i jinými autoritami. Nejdůležitější pro ně v tuto dobu bývají vztahy s vrstevníky. Adolescenti se spíše než na boje s autoritami zaměřují na hledání a vytváření vlastní identity a sebevědomě se pouštějí do nelehkých úkolů, spojených s jejich budoucností.

Období dospělosti je naplněno hned několika úkoly. V časně dospělosti se předpokládá, že mladý člověk dozraje v dospělé osobnost, osamostatní se jak finančně tak odloučením od rodičů, najde si životního partnera a dobrou práci. Ve střední dospělosti je pak důležité se ve své práci realizovat, postupně se vyrovnávat s ozývajícím se stárnutím a smířit se se změnou zažitých rolí. Pozdní dospělost je zatížena hned několika krizemi. Dochází k bilancování dosavadního života, postupnému úpadku všech tělesných funkcí a především u žen se objevuje klimakterium, které s sebou přináší konec reprodukčního období – menopauzu. Pro toto období je typický pocit prázdného hnízda, kde ale starost o děti může vystřídat starost o své vlastní rodiče. Velkou změnou se stává odchod do důchodu a člověk je nucen smířit se s nově nabytou rolí, podobně jako když se stává prarodičem.

Stáří je možné rozdělit na třetí a čtvrtou fázi života. Dochází zde ke stále většímu úpadku v téměř všech oblastech života a životní spokojenost s přibývajícím věkem klesá. Nyní je otázka důchodu stále více aktuální a tato nová role může přinášet obavy nejen z pohledu seberealizace a uspokojení svých potřeb, ale také z tzv. ponorkové nemoci v rámci manželství. V tomto období je důležité udržet si aktivní přístup k životu – být v kontaktu s ostatními lidmi, provozovat nějaký koníček či předávat moudra dalším generacím.

Pro dokázání souvislostí mezi agresí a hostilitou, pohlavím a věkem se uskutečnila řada zahraničních studií. Nemalý zájem je také věnován možnostem měření agrese a problémy

s nimi spojenými. V některých zahraničních výzkumech je možné spatřovat práci s cizojazyčnými verzemi inventáře B-D-I, který byl využit i pro potřeby této práce.

Výzkum diplomové práce se zaměřuje na zjištění rozdílů v agresi a hostilitě u mužů a žen, zabývá se také posouzením souvislostí agrese a hostility s věkem a dotýká se rozdílů v agresi a hostilitě mužů a žen v daném věkovém období.

Pro posuzování stanovených cílů a hypotéz bylo pomocí inventáře B-D-I získáno 327 respondentů z různých oblastí České republiky. Statistickými propočty, s využitím Studentova t-testu a Fischerova F-testu v případě první hypotézy, byl zjištěn statisticky významný rozdíl v agresi mužů a žen pouze v případě přímé (fyzické) agrese. V celkové agresi a ostatních subškálách (nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment, podezíravost, verbální agrese a pocity viny) nebyl mezi muži a ženami nalezen statisticky významný rozdíl. U druhé hypotézy, která zkoumá statisticky významnou závislost rozdělení agrese a hostility na věkové skupině, bylo pomocí kontingenční tabulky zjištěno, že v případě přímé (fyzické) agrese, resentimentu, podezíravosti a verbální agrese, závislost na věkové skupině existuje. Naproti tomu v případě celkové agrese, nepřímé agrese, iritability, negativismu a pocitů viny nebyla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině.

Za hlavní zjištění diplomové práce bychom tedy mohli považovat tvrzení, že muži jsou fyzicky agresivnější než ženy. V ostatních případech se vyšší míra agrese ani hostility u mužů neprokázala. Zjištěná tvrzení se shodují se závěry písemné práce, kde byla statisticky významná rozdílnost zkoumána na souboru vysokoškolských studentů.

Lze také tvrdit, že míra celkové agrese se s postupem věku nemění, mění se však způsob jejího vyjádření, a to zejména v případě přímé (fyzické) agrese, resentimentu, podezíravosti a verbální agrese.

Seznam použitých zdrojů a literatury

- Atkinson, R., et al. (2003). *Psychologie*. Praha: Portál.
- Baltes, P. B. (2009). Stáří a stárnutí jako oslava rovnováhy: mezi pokrokem a důstojností. In P. Gruss (Ed.), *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje* (11-25). Praha: Portál.
- Baštecká, B., & Goldman, P. (2001). *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál.
- Baumgartner, F. (2003). Problematika rodu (gender) v štúdiu agresívneho správania. In I. Čermák, M. Hřebíčková, & P. Macek (Eds.), *Agrese, identita, osobnost* (117-133). Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, Tišnov: Sdružení SCAN.
- Black, S. L., & Bevan, S. (1992). At the Movies With Buss and Durkee: A Natural Experiment on Film Violence. *Aggressive Behavior*, 18, 37-45.
- Burton, L. A., Hafetz, J., & Henninger, D. (2007). Gender Differences in Relational and Physical Aggression. *Social Behavior And Personality*, 35(1), 41-50.
- Campbell, A., & Muncer, S. (2008). Intent to Harm or Injure? Gender and the Expression of Anger. *Aggressive Behavior*, 34, 282–293.
- Čepelák, J. (nedat.). *Psychometrické zkoumání agresivity*. Výzkumný ústav penologický SNV ČSR.
- Čermák, I. (1995). Princip specifičnosti při studiu agrese. *Československá psychologie*, 39, 2, 117-126.
- Čermák, I. (1999). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta.
- Doubek, D. (2005). Vytváření skupin mezi vrstevníky – spolužáky (Růžová třída). In Pražská skupina šlollní etnografie, *Psychický vývoj dítěte od 1. do 5. Třídy* (230-231). Praha: Karolinum.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Fromm, E. (2007). *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Aurora.
- Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The Generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), 124-136. doi: 10.1002/mpr.221
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.

- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2006). *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Holásková, K. (2001). Gerontopsychologie. In Kolektiv autorů, *Přehled vývojové psychologie* (128-152). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Holland, T. R., & Levi, M. (1980). Canonical versus Factor Analytic Perspectives on the Structure of Associations between the MMPI and the Buss-Durkee Hostility Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 44, 5, 479-483.
- Holland, T. R., Levi, M., & Beckett, G. (1983). Ethnicity, Criminality and Buss-Durkee Hostility Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 47, 4, 375-379.
- Hrdličková, A. (2008). *Úvod do gender studies*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- Huesmann, L. R. (2003). Jak biologie ovlivňuje agresí. In R. Atkinson et al., *Psychologie* (64). Praha: Portál.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada Publishing.
- Janoušek, J. (1992). Sociálně kognitivní teorie Alberta Bandury. *Československá psychologie*, 36, 5, 389-398.
- Karsten, H. (2006). *Ženy – muži*. Praha: Portál.
- Knight, G. P., Guthrie, I. K., Page, M. C., & Fabes, R. A. (2002). Emotional Arousal and Gender Differences in Aggression: A Meta-Analysis. *Aggressive Behavior*, 28, 366-393.
- Kokko, K., Pulkkinen, L., Huesmann, L. R., Dubow, E. F., & Boxer, P. (2009). Intensity of Aggression in Childhood as a Predictor of Different Forms of Adult Aggression: A Two-Country (Finland and the United States) Analysis. *Journal of Research on Adolescence*, 19(1), 9-34.
- Kozlowski, K. P., & Warber, K. M. (2010). A Typology of Retaliation Strategies Against Social Aggression Among Adolescent Girls. *Journal of Ethnographic & Qualitative Research*, 5, 113-126.
- Křivohlavý, J. (2011). *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie: Možnosti, které čekají*. Praha: Grada Publishing.
- Lange, A., Pahlich, A., Sarucco, M., Smits, G., Dehghani, B., & Hanewald, G. (1995). Psychometric Characteristics and Validity of the Dutch Adaptation of the Buss-Durkee Hostility Inventory (The BDHI-D). *Behav. Res. Ther.*, 33, 2, 223-227.

- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Lippa, R. A. (2009). *Pohlaví příroda a výchova*. Praha: Academia.
- Lovaš, L. (2008). Agrese. In J. Výrost, & I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie* (267-283). Praha: Grada Publishing.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Pechová, O. (2006). John Money (1921-2006). *Konfrontace*, 17, 3, 152-154.
- Petrová, A., Plevová, I. (2001). Přehled vývojové psychologie, její postavení v systému psychologických věd, determinace vývoje člověka. In Kolektiv autorů, *Přehled vývojové psychologie* (7-9). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Plháčková, A. (2007). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.
- Poněšický, J. (2004). *Fenomén mužství a ženství*. Praha: Triton.
- Poněšický, J. (2005). *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha: Triton.
- Reiterová, E. (2003). *Základy statistiky pro studenty psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Renzetti, C., M., & Curran, D., J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Richardson, D. S. (2005). The Myth of Female Passivity: Thirty Years of Revelations about Female Aggression. *Psychology of Women Quarterly*, 29, 238-247.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem – vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Salmivalli, Ch., & Kaukiainen, A. (2004). "Female Aggression" Revisited: Variable- and Person-Centered Approaches to Studying Gender Differences in Different Types of Aggression. *Aggressive Behavior*, 30, 158-163.
- Spurný, J. (1996). *Psychologie násilí: O podstatě násilí, jeho projevech a způsobu psychické obrany proti němu*. Praha: Euroregion.
- Svoboda, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Tapper, K., & Boulton, M. (2000). Social Representations of Physical, Verbal, and Indirect Aggression in Children: Sex and Age Differences. *Aggressive Behavior*, 26, 442-454.

Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.

Vágnerová, M. (2008). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.

West, K. G. (2002). *Dobrodružství psychického vývoje*. Praha: Portál.

PŘÍLOHOVÁ ČÁST

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Zadání diplomové práce

Příloha č. 2: Český a anglický abstrakt diplomové práce

Příloha č. 3: Inventář B-D-I

Příloha č. 4: Detailnější charakteristiky výběrových souborů (tabulky)

Příloha č. 5: Výpočet statisticky významných rozdílů k první hypotéze

Příloha č. 6: Výpočet statisticky významných závislostí k druhé hypotéze

Příloha č. 1: Zadání diplomové práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2010/2011

Studijní program: Psychologie
Forma: Prezenční
Obor/komb.: Psychologie (PS)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
HRABÁKOVÁ Markéta	Úzká 1643/6, České Budějovice	F07398

TÉMA ČESKY:

Rozdíly v agresi a hostilitě u mužů a žen

NÁZEV ANGLICKY:

Differences between Male and Female Aggression and Hostility

VEDOUCÍ PRÁCE:

PhDr. Olga Pechová, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Studium odborné literatury věnované problematice agrese a jejich jednotlivých forem.
Analýza pramenů věnovaných problematice genderových rozdílů a jejich vztahu k různým formám agrese.
Kritické zhodnocení různých metod měření agresivity a souvisejících metodologických problémů.
Sběr dat za použití inventáře Busse a Durkeecové s cílem doplnit soubor z výzkumu provedeného v rámci ročníkové práce alespoň o sto dalších respondentů.
Statistické zpracování výsledků s cílem analyzovat statistické vztahy mezi odpověďmi žen a mužů v dotazníku jako celku i jednotlivých subskál.
Kritické zhodnocení získaných dat a limitů výzkumu, zejména s přihlédnutím k povaze zkoumaného souboru a použité metodě.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Burton, L. A., Hafetz, J., Henninger, D. (2007): Gender Differences in Relational and Physical Aggression. *Social Behavior and Personality*, 35(1), 41-50.
Čepelák, J.: Psychometrické zkoumání agresivity. Výzkumný ústav penologický SNV ČR.
Čermák, I. (1999): Lidská agrese a její souvislosti. Žďár nad Sázavou, Fakta.
Fafejta, M. (2004): Úvod do sociologie pohlaví a sexuality. Věrovany, Nakladatelství Jan Piskiewicz.
Fromm, E. (2007): Anatomie lidské destruktivity. Praha, Aurora.
Gerevich, J., Bácskai, B., Czobor, P. (2007): The generalizability of the Buss?Perry Aggression Questionnaire. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*. 16(3), 124?136.
Janošová, P. (2008): Dívčí a chlapecká identita. Praha, Grada Publishing.
Karsten, H. (2006): Ženy ? muži. Praha, Portál.
Lorenz, K. (1992): Takzvané zlo. Praha, Mladá fronta.
Poněšický, J. (2004): Fenomén mužství a ženství. Praha, Triton.
Richardson, D. S. (2005): The Myth Of Female Passivity: Thirty Years of Revelations about Female Aggression. *Psychology of Women Quarterly*, 29, 38?247.

Podpis studenta:

Datum: 30.11.2010

Podpis vedoucího práce:

Datum: 30.11.2010

Příloha č. 2: Český a anglický abstrakt diplomové práce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Rozdíly v agresi a hostilitě u mužů a žen

Autor práce: Markéta Hrabáková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph. D.

Počet stran a znaků: 114 stran a 205 706 znaků

Počet příloh: 6

Počet titulů použité literatury: 50

Abstrakt (800–1200 zn.):

Diplomová práce se zabývá otázkou rozdílnosti mužů a žen z pohledu agrese a hostility, mapuje rozdělení agrese a hostility ve věkových skupinách a jmenovitě se dotýká rozdílů agrese a hostility u mužů a žen v daných věkových obdobích. Teoretická část práce je zaměřena na popis agrese a hostility, zabývá se také souvislostí pohlaví a věku s agresí a hostilitou a uvádí některé zahraniční studie na toto téma. Výzkumná část práce je zaměřena na mapování výskytu jednotlivých forem agrese a hostility u mužů a žen a jejich rozdělení ve věkových skupinách. Do výzkumu bylo zahrnuto 327 respondentů z různých krajů České republiky. Data byla získána pomocí inventáře B-D-I. Statistickými výpočty byl zjištěn statisticky významný rozdíl pouze u subškály přímé agrese, kde vyšli agresivnější muži. U celkové agrese a ostatních druhů agrese a hostility nebyl mezi muži a ženami statisticky významný rozdíl nalezen. Byla zjištěna statisticky významná závislost na věkové skupině u subškál přímé agrese, resentimentu, podezíravosti a verbální agrese. To naznačuje, že se míra celkové agrese s postupem věku nemění, mění se však způsob jejího vyjádření.

Klíčová slova:

Agrese

Hostilita

Pohlaví

Věk

Inventář B-D-I

ABSTRACT OF THESIS

Title: Differences between male and female aggression and hostility

Author: Markéta Hrabáková

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, Ph. D.

Number of pages and characters: 114 pages and 205 706 characters

Number of appendices: 6

Number of references: 50

Abstract (800–1200 characters):

The thesis deals with differences between men and women in terms of aggression and hostility, mapping the distribution of aggression and hostility in the age groups and briefly describes the differences between male and female aggression and hostility in these ages. The theoretical part is concentrated on description of aggression and hostility, deals also with the relation between sex, age, aggression and hostility and introduces some foreign studies on this topic. The research is focused on mapping the occurrence of different forms of aggression and hostility in men and women and their distribution in the age groups. The survey included 327 respondents from various regions of the Czech Republic. The data were obtained with Buss-Durkee Inventory. Using statistical calculations, a statistically significant difference was found out only for the direct aggression subscale, showing that males are more aggressive. As to the overall aggression and other types of aggression and hostility no statistically significant difference was established. A statistically significant connection between the age groups was found out in subscales of direct aggression, resentment, suspicion and verbal aggression. This fact indicates that the level of overall aggression does not change with time, but what changes is the way of its expression.

Key words:

Aggression   Hostility   Sex   Age   Buss-Durkee Inventory

Příloha č. 3: Inventář B-D-I

Plné znění inventáře B-D-I je k dispozici v tištěné verzi diplomové práce.

Příloha č. 4: Detailnější charakteristiky výběrových souborů (tabulky)

Tabulky k výběrovému souboru pro písemnou práci

Tabulka č. p_1 - Zastoupení respondentů výběrového souboru pro písemnou práci v pěti univerzitních městech České republiky

<i>Univerzitní město</i>	ženy (61)	muži (53)	celkem (114)
Praha	7	10	17
Brno	15	24	39
Olomouc	15	12	27
České Budějovice	17	2	19
Hradec Králové	7	5	12

Tabulka č. p_2 - Zaměření studijních oborů respondentů výběrového souboru pro písemnou práci

<i>Zaměření</i>	ženy (61)	muži (53)	celkem (114)
humanitní	46	28	74
přírodovědné	15	25	40

Tabulka č. p_3 - Charakteristiky pro věk respondentů výběrového souboru pro písemnou práci

<i>Věkové charakteristiky</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	22,56	23,28	22,88
minimum	20	19	19
maximum	32	32	32

Tabulky k novému souboru respondentů získaného pro diplomovou práci

Tabulka č. p_4 - Zastoupení respondentů nového výběrového souboru pro diplomovou práci v deseti krajích České republiky

<i>Kraj</i>	ženy (125)	muži (88)	celkem (213)
Jihočeský	75	52	127
Vysočina	2	1	3
Jihomoravský	0	2	2
Zlínský kraj	4	3	7
Olomoucký	25	19	44
Moravskoslezský	11	6	17
Pardubický	0	1	1
Ústecký	1	0	1
Středočeský	1	1	2
Praha	6	3	9

Tabulka č. p_5 - Nejvyšší dokončené vzdělání respondentů nového výběrového souboru pro diplomovou práci

<i>Nejvyšší dokončené vzdělání</i>	ženy (125)	muži (88)	celkem (213)
nedokončená základní škola	14	1	15
základní škola	45	30	75
vyučen bez maturity	7	17	24
vyučen s maturitou	3	5	8
střední škola	33	16	49
vysoká škola	23	19	42

Tabulka č. p_6 - Rodinný stav respondentů nového výběrového souboru pro diplomovou práci

<i>Rodinný stav</i>	ženy (125)	muži (88)	celkem (213)
svobodný/á	75	47	122
ženatý/vdaná	37	35	72
rozvedený/á	6	5	11
vdovec/vdova	7	1	8

Tabulka č. p_7 - Charakteristiky pro věk respondentů nového výběrového souboru pro diplomovou práci

<i>Věkové charakteristiky</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	32,10	36,26	33,82
minimum	14	10	10
maximum	84	80	84

Tabulky pro charakteristiky z obou souborů

Tabulka č. p_8 - Aktuální stav respondentů celkového výběrového souboru pro diplomovou práci

<i>Aktuální stav</i>	ženy (186)	muži (141)	celkem (327)
zaměstnaný	48	47	95
nezaměstnaný	4	3	7
v domácnosti	2	0	2
žák základní školy	0	1	1
žák gymnázia	14	0	14
student střední školy	1	1	2
student gymnázia	40	28	68
student vysoké školy	67	55	122
v učení	0	0	0
v důchodu	10	6	16

Tabulka č. p_9 - Zastoupení respondentů celkového výběrového souboru pro diplomovou práci ve věkových intervalech, převzatých z teoretické části práce

<i>Věkový interval</i>	ženy	muži	celkem
5 – 10 let	0	1	1
11 – 20 let	64	37	101
21 – 30 let	70	54	124
31 – 45 let	20	19	39
46 – 60 let	20	24	44
60 let a více	12	6	18

Tabulka č. p_10 - Charakteristiky pro věk respondentů celkového výběrového souboru pro diplomovou práci

<i>Věkové charakteristiky</i>	ženy	muži	celkem
výběrový průměr	28,96	31,38	30,01
minimum	14	10	10
maximum	84	80	84

Příloha č. 5: Výpočet statisticky významných rozdílů k první hypotéze

Celková agrese – celkový vážený skór

Hodnota statistiky $F = 0,9469$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,9469 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = -0,2602$. Protože hodnota $|t| = 0,2602$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Přímá – fyzická agrese

Hodnota statistiky $F = 1,1159$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 1,1159 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky $t = 3,0264$. Protože hodnota $|t| = 3,0264$ je vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu a můžeme říct, že mezi výběrovými průměry existuje statisticky významný rozdíl – muži skórují výše než ženy.

Nepřímá agrese

Hodnota statistiky $F = 1,3024$.

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 1,3024 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky $t = 0,1268$. Protože hodnota $|t| = 0,1268$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Iritabilita

Hodnota statistiky $F = 0,8284$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,8284 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = -1,7336$. Protože hodnota $|t| = 1,7336$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Negativismus

Hodnota statistiky $F = 0,9923$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,9923 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = 0,2313$. Protože hodnota $|t| = 0,2313$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Resentiment

Hodnota statistiky $F = 0,8407$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,8407 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = -1,2146$. Protože hodnota $|t| = 1,2146$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Podezíravost

Hodnota statistiky $F = 1,0151$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 1,0151 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = -0,8148$. Protože hodnota $|t| = 0,8148$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Verbální agrese

Hodnota statistiky $F = 0,9283$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,9283 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = 0,6745$. Protože hodnota $|t| = 0,6745$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Pocity viny

Hodnota statistiky $F = 0,9619$

Platí, že: $F_{0,025}(140,185) = 0,7295 < 0,9619 < 1,3616 = F_{0,975}(140,185)$, a tedy nezamítáme rovnost rozptylů. Pro porovnání výběrových rozptylů použijeme t-test pro shodné rozptyly. Hodnota statistiky: $t = -1,2141$. Protože hodnota $|t| = 1,2141$ není vyšší než kritická hodnota $t_{0,975}(325) = 1,9673$, nezamítáme nulovou hypotézu. Můžeme tedy říct, že mezi výběrovými průměry neexistuje statisticky významný rozdíl.

Příloha č. 6: Výpočet statisticky významných závislostí k druhé hypotéze

Celková agrese – celkový vážený skór

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 7,2931$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnáváme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 7,2931 < 12,5916 = \chi_{0,95}^2(6)$. Protože hodnota $\chi^2 = 7,2931$ není vyšší než kritická hodnota $\chi_{0,95}^2(6) = 12,5916$, nezamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot nezávisí na věkové skupině.

Přímá – fyzická agrese

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 26,6746$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnáváme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 26,6746 > 16,919 = \chi_{0,95}^2(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 26,6746$ je vyšší než kritická hodnota $\chi_{0,95}^2(9) = 16,919$, zamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot závisí na věkové skupině.

Nepřímá agrese

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 14,2142$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnáváme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 14,2142 < 16,919 = \chi_{0,95}^2(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 14,2142$ není vyšší než kritická hodnota $\chi_{0,95}^2(9) = 16,919$, nezamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot nezávisí na věkové skupině.

Iritabilita – popudlivost

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 7,9742$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 7,9742 < 16,919 = \chi^2_{0,95}(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 7,9742$ není vyšší než kritická hodnota $\chi^2_{0,95}(9) = 16,919$, nezamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot nezávisí na věkové skupině.

Negativismus

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 9,8923$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 9,8923 < 16,919 = \chi^2_{0,95}(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 9,8923$ není vyšší než kritická hodnota $\chi^2_{0,95}(9) = 16,919$, nezamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot nezávisí na věkové skupině.

Resentiment

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 30,6068$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 30,6068 > 16,919 = \chi^2_{0,95}(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 30,6068$ je vyšší než kritická hodnota $\chi^2_{0,95}(9) = 16,919$, zamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot závisí na věkové skupině.

Podezíravost

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 40,6080$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 40,6080 > 16,919 = \chi^2_{0,95}(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 40,6080$ je vyšší než kritická hodnota $\chi^2_{0,95}(9) = 16,919$, zamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot závisí na věkové skupině.

Verbální agrese

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 22,1173$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 22,1173 > 16,919 = \chi_{0,95}^2(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 22,1173$ je vyšší než kritická hodnota $\chi_{0,95}^2(9) = 16,919$, zamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot závisí na věkové skupině.

Pocity viny

Hodnota statistiky: $\chi^2 = 3,3498$

Výsledky testu nezávislosti s kontingenční tabulkou porovnááme s kritickou hodnotou. Platí, že: $\chi^2 = 3,3498 < 16,919 = \chi_{0,95}^2(9)$. Protože hodnota $\chi^2 = 3,3498$ není vyšší než kritická hodnota $\chi_{0,95}^2(9) = 16,919$, nezamítáme nulovou hypotézu. Je tedy možné říci, že rozdělení bodových hodnot nezávisí na věkové skupině.